

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ДЕННА ФОРМА НАВЧАННЯ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«___» _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «МАГІСТР»
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«Правоохоронна діяльність»

Тема: «Поняття, система та методологія криміналістики»

Виконавець: студент 2 курсу, групи ПО-203М Прошин Микола Сергійович

Керівник: к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу
Лаецедова Юлія Олександрівна

Київ–2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Юридичний факультет
Кафедра кримінального права і процесу
Освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Лихова С.Я.
«_____» _____ 2021 р.

ЗАВДАННЯ**на виконання кваліфікаційної роботи**

Прошина Миколи Сергійовича

1. Тема роботи «Поняття, система та методологія криміналістики», затверджена наказом ректора від 27 вересня 2021 р. № 2024/ст.
2. Термін виконання та захисту роботи: з 27 вересня 2021 р. по 05 грудня 2021 р.
3. Вихідні дані роботи: монографічна наукова література, нормативно-правові акти, нормативно-правові акти міжнародного характеру, узагальнення судової практики.
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд юридичних джерел з тематики кваліфікаційної роботи. Дослідження найбільш актуальних положень щодо визначення поняття, системи та методології криміналістики. Розкриття існуючих дефініцій криміналістики, а також сучасної системи криміналістики та її методології.

5. Календарний план-графік

№ пор	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1	Вибрати тему кваліфікаційної роботи	до 27.09.2021	виконано
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника	до 01.10.2021	виконано
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження скласти бібліографію	до 18.10.2021	виконано
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	до 25.10.2021	виконано
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	до 01.11.2021	виконано
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	до 08.11.2021	виконано
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	до 15.11.2021	виконано
8	Отримати відгук керівника та рецензії	до 22.11.2021	виконано
9	Підготувати доповідь на захист	до 29.11.2021	виконано

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада, П.І.Б.)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Консультанти з окремих розділів не залучались			

7. Дата видачі завдання: 01.10.2021 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу
Ланцедова Юлія Олександрівна

(підпис)

Завдання прийняла до виконання

Прошин Микола Сергійович

(підпис)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Поняття, система та методологія криміналістики»: 116 сторінки, 151 використаних джерел.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ, ПОНЯТТЄУТВОРЮЮЧІ ОЗНАКИ, СИСТЕМНО-СТРУКТУРНА БУДОВА, МЕТОДОЛОГІЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що складаються при дослідженні періодизації розвитку криміналістики і при визначенні її поняття, системи і методології; предмет дослідження – періодизація розвитку, поняття, система та методологія криміналістики.

Мета дослідження полягає у співставленні існуючих точок зору та обґрунтуванні найбільш обґрунтованої з них з приводу періодизації розвитку криміналістики та її поняття, системи і методології.

Методами дослідження є загальні та спеціально-юридичні наукові методи: логічний, конкретно-історичний, порівняльно-юридичний.

Установлено, що з приводу періодизації розвитку криміналістики та її поняття, системи і методології існують різні точки зору, кожна з яких має свої переваги та недоліки. Проте дане розмаїття наукових точок зору є непоганою основою для того, щоб з них обрати найбільш обґрунтовані і на цій підставі уявити сучасний стан розвитку цих положень, їх теоретичне і практичне значення для вдосконалення існуючих криміналістичних засобів протидії правопорушенням.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати у навчальному процесі з криміналістичної підготовки співробітників правоохоронних органів.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНА ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ.....	10
1.1. Стислий огляд точок зору та обрання найбільш сучасної періодизації розвитку вітчизняної криміналістики.....	10
1.2. Загальна характеристика кожного з періодів розвитку криміналістичної науки.....	20
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТТЯ, СИСТЕМИ І МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИКИ.....	32
2.1. Огляд основних поняттєутворюючих ознак криміналістики.....	32
2.2. Система криміналістики як відображення поняття даної науки	60
2.3. Класифікація методів криміналістики та сутність базисних власне криміналістичних методів дослідження.....	90
ВИСНОВКИ.....	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	104

ВСТУП

Актуальність теми. Узагальнення літературних джерел і сучасної практики боротьби з правопорушеннями свідчить про те, що немає іншої більш давньої і разом з тим складної проблеми криміналістичної науки ніж визначення її історії, поняття, системи і методології. Ще у 1898 р. у назві російськомовного перекладу третього німецького видання першого посібника з криміналістики Ганса Гроса «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» та у авторській передмові до цього видання вперше з'явився термін «криміналістика» і була зроблена спроба визначити поняття даної новітньої науки та її місце поміж наук кримінального блоку.

З цього часу дискусії з приводу обґрунтованості появи даної науки та її найменування саме терміном «криміналістика», її поняття, системи і методології неодноразово виникали поміж вітчизняних вчених, зокрема, на засіданні кафедри судового права Військово-юридичної академії у 1942 р. у Ашхабаді, Ради ВНДІ криміналістики Прокуратури СРСР у 1952 р. та 1955 р., у ході наукових конференцій у Харкові у 1955 р. та у 1969 р., Свердловську у 1970 р., Москві у 1970 р. та у 1988 р., Мінську у 1973 р. та ін.

Проблеми визначення поняття і системи криміналістики у перше були піддані спеціальному дисертаційному дослідженню М.Б. Шавером у 1938 р. у кандидатській, а С.П. Мітричевим у 1955 р. у докторській дисертації. Пізніше кандидатські дисертації були присвячені цим актуальним проблемам Р.Г. Домбровським, Ю.І. Краснобаєвим і в деякій мірі Є.У. Зіцером.

У докторських же дисертаціях питання історії розвитку криміналістики та визначення її поняття, системно-структурної будови і методології у контексті розгляду інших проблем даної юридичної науки досліджували Л.Є. Ароцкер, В.Д. Басай, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, Р.Г. Домбровський, В.А. Журавель, В.Ф. Зудін, А.І. Іщенко, М.К. Камінський, Н.І. Клименко, Г.А. Матусовський, В.І. Попов, А.Р. Ратінов, Т.О. Сєдова, В.Г. Тихія, І.Я. Фридман та деякі інші вчені. Торкалися цих проблем у контексті міждисциплінарних зв'язків криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності (теорії ОРД)

О.М. Бандурка, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.В. Крутов, О.П. Снігерев та інші українські вчені.

Монографічні та інші спеціальні дослідження визначення поняття і системи криміналістики провели Р.С. Белкін, В.П. Бахін, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, І.О. Возгрін, І.І. Ган, О.Я. Гінзбург, А.Ю. Головін, Г.О. Зорін, А.В. Іщенко, О.А. Кириченко, І.І. Когутич, В.П. Колмаков, Є.Ф. Коновалов, В.Є. Корноухов, С.П. Мітричев, М.О. Селиванов, В.Г. Танасевич, М.Б. Шавер, О.О. Ейсман, А.А. Ексархопуло, М.П. Яблоков та ін. Набули поширення варіанти розв'язання цих проблем і багатьма іншими вченими.

Незважаючи на те, що в історії розвитку вітчизняної криміналістики вже були періоди подолання негативних тенденцій щодо розвитку цих проблем, сучасний період характеризується появою нових і відродженням старих понятійних, системно-структурних і методологічних проблем криміналістичної науки. До нових проблем можна віднести появу великої кількості варіантних пропозицій щодо визначення як періодизації історії розвитку вітчизняної криміналістики, її критеріїв, так і поняття і системно-структурної будови даної науки, її методології та ін.

Спробу переосмислити вказані проблеми і запропонувати сучасний рівень визначення періодизації розвитку, поняття, системи і методології криміналістики у 2004 р. сприйняв й український вчений Ю.Д. Ткач у кандидатській дисертації «Поняття і системно-структурна будова криміналістики», що разом із результатами досліджень інших вказаних авторів складає непогану основу для аналітичного співставлення існуючого розмаїття точок зору на періодизацію розвитку криміналістики та її поняття, систему і методологію та обрання з них найбільш обґрунтованих варіантів вирішення цих проблем, визначення їх значимості для удосконалення криміналістичних засобів протидії правопорушенням.

Викладене й обумовлює наукову і практичну актуальність теми даного кваліфікаційного дослідження.

Мета роботи полягає у співставленні існуючих точок зору та визначенні

найбільш обґрунтованої з них з приводу періодизації розвитку криміналістики та її поняття, системи і методології.

Відповідно до поставленої мети сформульовано такі **основні задачі**:

- провести стислий огляд точок зору та обрати найбільш сучасну періодизацію розвитку вітчизняної криміналістики;
- здійснити загальну характеристику кожного із періодів розвитку криміналістики;
- виявити основні поняттеутворюючі ознаки криміналістики як науки та обрати найбільш слушне існуюче визначення криміналістики;
- дослідити систему криміналістики в контексті відображення поняття даної юридичної науки;
- встановити найбільш виважений варіант класифікації методології криміналістики;
- дослідити сутність і значення базисних власне криміналістичних методів дослідження.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються при дослідженні періодизації розвитку криміналістики і при визначенні її поняття, системи і методології.

Предмет дослідження складають періодизація розвитку, поняття, система та методологія криміналістики.

Методи даної роботи становлять положення базисної теорії наукового пізнання. Водночас у кваліфікаційній роботі застосовувались загальні та спеціально-юридичні наукові методи, зокрема конкретно-історичний, за допомогою якого була дослідження періодизація розвитку криміналістики, історія розвитку поглядів авторів на поняття, систему та методологію даної юридичної науки; порівняльно-юридичний метод дозволив виявити недоліки та переваги існуючих точок зору на періодизацію розвитку криміналістики та її поняття, системно-структурну будову і класифікацію криміналістичних методів, сутність та співвідношення базисних власне криміналістичних методів дослідження; система логічних методів (дедукції, індукції, синтезу, аналізу та

ін.), яка дозволила виявити найбільш слушні варіанти вирішення проблем криміналістики з приводу періодизації її розвитку, поняття і система даної науки, базисних власне криміналістичних методів дослідження як основи методології криміналістичної науки.

Емпірична і теоретична база дослідження. Основу емпіричної та теоретичної бази дослідження складають праці вітчизняних і закордонних авторів з приводу періодизації розвитку криміналістики та її поняття, системи і методології, а також відповідні матеріали практики, що отримані підчас проходження практики.

Структура кваліфікаційної роботи. Специфіка теми дослідження, сформульовані мета і завдання визначили структуру кваліфікаційної роботи, послідовність та логіку викладання матеріалу. Вона містить вступ, два розділи, які поділяються на п'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел (151 найменування). Основний обсяг роботи становить – 103 сторінки.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНА ПЕРІОДИЗАЦІЯ

РОЗВИТКУ ТА ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

1.1. Стислий огляд точок зору та обрання найбільш сучасної періодизації розвитку вітчизняної криміналістики

Питанням історико-хронологічного становлення вітчизняної криміналістики як науки присвятили свої публікації багато вчених: Р.С.Белкін [8, с. 254-275 та ін.], П.Д.Біленчук [10, с.3-19, 24-30], А.І.Вінберг [15 та ін.], І.О.Возгрін [17, с.14-31, 44-51], А.В.Іщенко [42, с.156-163], О.А.Кириченко [44, с.46-58], Н.І.Клименко [45, с.33-124], Ю.І.Краснобаєв [51], В.К.Лисиченко [82], М.В.Салтевський [115;], В.Ю.Шепітько [144, с.27-33], М.Г.Шурухнов [146] та ін. [139 та ін.]. Одну із новітніх позицій Ю. Д. Ткача з цього приводу представила й Ю. О. Ланцедова [80].

Дослідження зазначених літературних джерел говорить про те, що основні проблеми, які зазначені в історії розвитку криміналістики полягають у наявності значної варіантності у періодизації історії розвитку криміналістики, що обумовлено: 1. Відсутністю чітких її критеріїв. 2. Різними поглядами вчених на певні проблеми даної науки [44, с.4; 132, с.222 та ін.].

При цьому ми бачимо недосить чітке розмежування таких теоретичних категорій, як поняття та предмет криміналістичної науки, що в свою чергу призводить до змішування зазначених теоретичних категорій і, як правило, до підміни поняття криміналістики її предметом [36; 51 та ін.].

На даний час загально визнаним є положення стосовно того, що поняття та предмет будь-якої юридичної науки, й тому числі і криміналістики, хоча і взаємопов'язані, але різні теоретичні поняття (перше охоплює друге та ще й об'єкти й завдання криміналістики), а тому вказані теоретичні поняття підлягають самостійному дослідженню. З урахуванням цього, привертає на себе увагу позиція тієї групи авторів (І.В.Гора, В.В.Агафонов, Г.О.Зорін,

М.М.Медведєв, В.П.Колмаков, А.Г.Філіппов, І.Ф.Пантелєєв, М.П.Яблоков та ін.), які вважають за необхідне визначити й поняття, й предмет криміналістики [3, с.3; 29, с.5; 40, с.8-17; 47, с.5, 6; 92, с.183, 189; 70, с.4, 6; 113, с.12, 13; 149, с.43, 44 та ін.]. Однак необхідно підкреслити, що І.В.Гора, В.В.Агафонов, Г.О.Зорін, А.Г.Філіппов та М.П.Яблоков цілеспрямовано провели розподіл між вказаними теоретичними категоріями, Г.О.Зорін – в окремих підрозділах своєї монографії [40, с.8-14, 14-17], у той час як інші зазначені автори такий підхід чітко не позначили.

Враховуючи викладене, не буде зайвим наголосити, що ще Г.Грос поряд із першим визначенням поняття криміналістики як науки про реальності кримінального права [35, с.XI], у процесі попередньої характеристики цієї науки наголошував, що її предмет складають дослідження та розкриття способів скоєння правопорушення, встановлення його мотивів та цілей [35, с.VIII].

Привертає до себе увагу така періодизація історії розвитку криміналістики:

1. Виникнення, формування та накопичення криміналістичних знань у межах кримінального права та процесу (до 1898 р., коли саме з'явилася праця Ганса Гроса «Руководство для судебных следователей как система криминалистики»).
2. Вихід криміналістики за межі кримінального права та процесу й початкове формування уявлень про предмет, методи і систему цієї новітньої наукової галузі, її місце серед інших наук (з 1898 р. до 30-х рр. минулого століття).
3. Визначення в основному предмета, завдань та системи криміналістики, її місця серед інших наук (з 30-х по 90-ті рр. минулого століття).
4. Розробка наукових засад криміналістики стосовно боротьби з правопорушеннями (з 90-х рр. минулого століття по цей час).
5. Розробка наукових засад криміналістики стосовно боротьби із будь-якими правопорушеннями (правопорушеннями, проступками, правовими спорами, деліктами) (зародився в надрах четвертого періоду) [44, с.33-37].

У наведеному варіанті критерії періодизації вітчизняної криміналістики визначені чітко і, як видно з більш детального його аналізу, зазначені не тільки чотири реально існуючі періоди, що притаманно іншим варіантам розв'язання

даної проблеми, але і п'ятий період розвитку даної науки, який відображає лише майбутню перспективу її розвитку. Проте не всі застосовані тут критерії мають реальну науково-прикладну значимість – тільки найменування, поняття й системно-структурна будова криміналістики, визначення її місця серед інших наук, що незмінно були в епіцентрі напруженості всієї історії розвитку криміналістичної науки.

Отже, ознайомлення із поглядами вчених та практиків-юристів кінця 19-го початку 20-го століття: Л.С.Белогриць-Котляревського [9], А.Вейнгарта [14], І.І.Ган [22], Р.Гейндля [23], А.Гельвіга [24], Г.Гроса [35], Л.Дудкіна [35, с.IV], Б.Зілера [354, с.IV], Ф.Ліста [83], Е.Лозинга [84], О.Люблінського [86], Г.Ю.Манс [89], В.М.Натансона [95], Р.А.Рейса [111], С.М.Трегубова [111; 135], Ф.Фрідерікса [138], К.Штоса [144], В.Штибера [145], І.М.Якімова [151] та ін., надає підстав дійти висновку, що у центрі дискусій були найменування новітньої науки, її поняття й система, а також визначення її місця серед інших наук, і у першу чергу так званого блоку «кримінальних наук».

У вітчизняній криміналістиці спори про назву нової науки остаточно завершилися у 1935-1936 рр. на користь терміну «криміналістика» з появою першого колективного підручника [61; 62], хоча ще й до цього часу даний термін сприймався у нас значною кількістю вчених [22; 86; 138 та ін.]. Зокрема, Г.Ю. Манс ще у 1921 р., дослідивши проблему вибору терміну для найменування даної науки, дійшов висновку, що термін «криміналістика» можна вважати поміж вітчизняних криміналістів загально визнаним [89, с.145]. Тому найменування науки як критерій періодизації вітчизняної криміналістики може бути придатний тільки для початкових етапів розвитку даної науки, у той час як в інших країнах дискусії щодо назви даної науки тривають й досі, навіть у Німеччині [68, с.10 та ін.].

В деяких країнах світу далекого зарубіжжя у цьому відношенні також мало що змінилося, тому що замість великої кількості термінів кінця 19-го початку 20-го століття: «научная техника исследования доказательств», «уголовная техника», «научная техника расследования пре ступлений», «научная полиция»,

«техническая полиция», «технические методы следственного производства», «технические методы судебного расследования» та ін. [24, с.6; 111, с.1; 135, с.IX-X та ін.] стали використовуватися інші не менш варіантні словосполучення: «естественнонаучная криминалистика», «техническая криминалистика», «полицейская наука», «судебная наука» тощо [105, с.10-11 та ін.]. Наприклад, у Румунії застосовується як термін «криміналістика», так й «поліцейська техніка», у Англії – низка словосполучень: «criminal investigation», «crime detection», «forensic chemistry», «scientific criminal investigation», в США - «police science», «scientific criminal investigation», «forensic science», «crime de-tection» та ін. [144, с. 23 та ін.].

Не досить вдалими здається в якості основного критерію й стан розвитку загальної теорії криміналістики [8, с.7; 45, с.12 та ін.], тому що ця теорія є лише однією, хоча й головною, але з чотирьох інших частин цієї науки. У даному зв'язку варто процитувати Р.С.Белкіна: «Первый из этих элементов криминалистики (мається на увазі загальна теорія криміналістики) и есть выявленный во всей полноте результат познания криминалистикой своего предмета, три остальных элемента системы (мається на увазі техніка, тактика, методика) – результат использования знания» [8, с.257].

Отже, якщо критеріями періодизації розвитку вітчизняної криміналістики обрати її поняття, системно-структурну будову та міжнауковий статус, то у загальній теорії цієї науки як одного із основних критеріїв такої періодизації вже зникає необхідність, тому що даний критерій віддзеркалює й стан розвитку інших вказаних критеріїв.

Тому, стан розвитку загальної теорії криміналістики варто використовувати як узагальнений додатковий критерій, який, однак, скриває реальне положення інших вказаних критеріїв – розвиток поглядів авторів на поняття і системно-структурну будову криміналістики, її міжнауковий статус.

Отже може виникнути й питання, чому в якості одного із основних критеріїв періодизації звертається увага саме на стан розвитку тільки першої

частини криміналістики, в той час як інші вказані критерії відображають стан розвитку криміналістики у цілому, а саме всіх її частин, у тому числі і першої.

Більш того, загальна теорія криміналістики охоплює не тільки поняття і системно-структурну будову даної науки та її міждисциплінарний статус, а й низку інших теоретичних положень (вчень, теорій), кількісний та якісний склад яких ще не є загально визнаним. Адже й часткові криміналістичні вчення, що мають утворити загальну теорію криміналістики, знаходяться у постійному розвитку: уточнюються, змінюються, доповнюються новими [8, с.58] і цей процес, є постійно триваючим. Наприклад, автор загальної теорії криміналістики Р.С.Белкін в одній із останніх робіт називає 12 часткових вчень, які мають утворити цю теорію [8, с.34-35].

Г.О.Зорін у своїй монографії пропонує цей перелік доповнити такими нетрадиційними частковими вченнями, як криміналістична ситуалогія; криміналістична ейдологія; криміналістична фактологія, криміналістична евристика, криміналістична феноменологія криміналістична інтерпретація; криміналістична системотехніка, криміналістичне програмування експертно-криміналістичних систем та ін. [40, с.19].

А.В.Іщенко у своїй докторській дисертації представляє ще більший перелік основних (фундаментальних) теорій, який складається з 26 найменувань. Поміж них вказана і сама загальна теорія криміналістики і 10 тих часткових криміналістичних вчень, які Р.С.Белкін вважає складовими загальної теорії криміналістики [42, с.15-16]. Окрім цього, А.В.Іщенко пропонує й низку часткових, тобто не фундаментальних, криміналістичних вчень, які формують теоретичні основи наступних частин криміналістики – техніки, тактики та методики [42, с.16]. Можливо навести й інші приклади, однак й цих достатньо, що б мати розуміння щодо динамічності структури загальної теорії криміналістики, у якій поняття та система даної науки, визначення її місця серед інших наук виконують провідну роль, а тому можуть сприйматися як головні критерії періодизації розвитку криміналістики.

Підводячи підсумок щодо розгляду проблем вибору належних критеріїв періодизації історичного розвитку криміналістики, варто підкреслити, що в якості таких найбільш доцільно використовувати назву, поняття та системи криміналістики, визначення її місця серед інших наук [132, с.224]. Перший критерій – назва науки – доцільно враховувати для початкових періодів, а три останніх – поняття і система науки, її місце поміж інших наук – наступних.

Враховуючі вказані критерії увесь період розвитку вітчизняної криміналістики варто поділити на три основні періоди. Сутність першого періоду, полягає у зародженні, накопиченні та розвитку криміналістичних знань в межах кримінального права та процесу, що тривало з давніх часів та до появи у 1898 р. третього німецького видання посібника Ганса Гроса «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» [35, с.VIII, XI], коли вперше й з'явився термін «криміналістика».

Надалі головні теоретичні категорії науки: назва, поняття, системно-структурна будова та міжнауковий статус піддавалися впливу тільки таких двох тенденцій: формування первісних уявлень про ці теоретичні категорії та визначення їх в основному. При цьому не можна погодитися з тим, що погляди щодо вказаних головних теоретичних категорій можна буде колись узгодити остаточно [44, с.39], тому що процес розвитку криміналістики, як й будь-якої іншої науки, є постійно триваючим. Й більше того, кожен автор, хто колись пропонував свій варіант розв'язання цієї проблеми, вважав, що саме такий варіант є найбільш обґрунтованим та може вважатися остаточною. Тому в даному випадку доречніше говорити про узгодження поглядів стосовно зазначених теоретичних категорій криміналістичної науки лише в основному, що само по собі також є достатньо складним, але не остаточною.

Однак таке узгодження доцільніше розглядати як початок та завершення в основному даної процедури. З огляду на це, ми не можемо погодитися з тим, що узгодження в основному поглядів стосовно визначення поняття, системно-структурної будови та міжнаукового статусу криміналістики розпочалося з 30-х років минулого століття [44, с.39].

Фактично період розвитку вітчизняної криміналістики з 30-х по 90-ті роки минулого століття був достить різним. І якщо до нього придивитися більш уважніше, то зможемо побачити, що приблизно до 70-х років минулого століття фактично продовжував тривати етап формування первісних уявлень щодо поняття, системно-структурну будову та міжнауковий статус криміналістики. Оскільки саме у даний час виникли й були подолані декілька небезпечних тенденцій, а саме коли окремі вчені намагалися відокремити від криміналістики значну частину (тактику та методику) [126] та приєднати дані положення до кримінально-процесуальної науки, поділити криміналістику на декілька наук [20; 127; 145 та ін.], повернути розвиток системи криміналістики до старої двохелементної системи [140; 141 та ін.] чи чітко невизначеної системно-структурної будови [64; 119; 120 та ін.] тощо.

Нажаль, вказані та деякі інші негативні тенденції розвитку вітчизняної криміналістики виникали й пізніше, у тому числі продовжують з'являтися й зараз, але їх деструктивна сила вже не є такою небезпечною як раніше, тому що тенденція узгодження традиційних позицій вчених стосовно вказаних теоретичних категорій криміналістики стала домінуючою та потребує розвитку. Отже період розвитку криміналістичної науки з 1898 р. по 70-ті роки минулого століття варто розглядати як один період з точки зору формування первісних уявлень про назву, поняття та систему криміналістики а також її місце поміж інших наук, але розділяти його на два етапи: перший - з 1898 р. по середини 30-х років минулого століття, коли саме і розпочалося формування первісних уявлень про вказані теоретичні категорії; і другий – з середини 30-х років по 70-ті роки, коли формування первісних уявлень про основні теоретичні категорії криміналістики проходило у запеклій боротьбі з низкою негативних та небезпечних тенденцій.

Особливою рисою періоду розвитку вітчизняної криміналістики з 70-х років минулого століття до теперішнього часу є формування в основному уявлень про її поняття, системно-структурну будову та міжнауковий статус, де вже можна виявити три етапи. Напротязі першого з них проходило накопичення

відповідного матеріалу, а напротязі другого та третього – по суті реалізація даного підходу стосовно реально існуючих тенденцій криміналістики щодо боротьби з правопорушеннями та щодо перспективного розширення її завдань до боротьби зі всіма правопорушеннями та захисту окремих державних інтересів. Усе це й має бути відображено у періодизації розвитку криміналістики.

Вивчаючи деякі роботи О.А. Кириченко [44 та ін.] можна зробити висновок про те, що запропоновані в них визначення поняття, системно-структурна будова та міжнауковий статус криміналістики, проведені з достатньо нових підходів, основними з яких є: 1. Розширення поняття науки на всі існуючі стадії боротьби з правопорушеннями, перелік яких теж уточнений з традиційних трьох до семи. 2. Конкретизація найменування, сутності та переліку криміналістичних засобів боротьби з правопорушеннями, їх гласного характеру у порівнянні з аналогічними оперативно-розшуковими засобами. 3. Включення у поняття криміналістики особистих та речових джерел, уточнення закономірностей роботи з ними, на пізнання яких мають бути розроблені криміналістичні засоби боротьби із правопорушеннями. 4. Визначення природів криміналістики як методичної юридичної науки та сутності криміналістичної інформації. 5. Обґрунтування другої концепції визначення поняття та системи криміналістики із розширення її завдань до боротьби зі всіма правопорушеннями. 6. Відповідне удосконалення системи курсу криміналістики [132, с.168-173; 133, с.268-270 та ін.].

Проте у 90-х роках та трохи пізніше з'являється низка робіт й інших авторів: Г.О.Зоріна [40, с.19-20], А.В.Іщенка [42, с.22], О.Р.Росінської [114, с.8], В.Ю.Шепітька [142, с.7] та ін., у яких також акцентується увага на потребі розширення традиційних підходів до визначення поняття та в деякій мірі системно-структурної будови криміналістичної науки, у тому числі й за межі боротьби з правопорушеннями.

В окремі проміжки часу аналогічні підходи виникали протягом всієї історії розвитку криміналістики як самостійної юридичної науки, у чому можна пересвідчитися по роботах Л.Є.Ароцкера, Є.Ф.Буринського, С.А.Голунського,

Є.В.Додіна, В.С.Мітричева, Ю.І.Савельєва, М.С.Строговича, В.Г.Тихіні, В.І. Юркіна та інших авторів [6, с.13; 11, с.427; 12, с.3-37; 27, с.16; 126, с.22; 130, с.4 та ін.].

Непрямо необхідність докорінного удосконалення існуючих традиційних визначень поняття і системно-структурної будови криміналістики, у тому числі й у напрямку розширення її завдань за межі боротьби з правопорушеннями, підтверджує й та кількість нових варіантів розв'язання даної проблеми, які з'явилися останнім часом. У першу чергу, привертають до себе увагу позиція Г.О.Зоріна, О.М.Ларіна, В.С.Мітричева, В.О.Образцова А.А.Протасевича, Ю.І.Савельєва, Д.А.Степаненка, В.І.Шиканова і деяких інших авторів [6, с.13; 40, с.19-20; 97, с.59; 104, с.7-8 та ін.], утворити різні види криміналістик.

Отже, вимоги сьогодення потребують суттєвого удосконалення існуючих періодизацій розвитку криміналістики [132, с.222-225; 133, с.48-53 та ін.].

З урахуванням викладеного, найбільш слушною виглядає запропонована Ю.Д. Ткачем наступна періодизація розвитку вітчизняної криміналістики:

1. Перший період – період зародження, накопичення та розвитку криміналістичних знань у межах кримінального права та процесу, що тривав з давніх часів до 1898 р. та проявився спочатку в австро-німецькій літературі.

2. Другий період – період формування первісних уявлень про назву, поняття та систему криміналістики як самостійну науку, її місце у системі інших наук, який поділяється на два етапи:

2.1. Перший етап другого періоду – тривав з 1898 р. до 1935-1936 рр., коли здійснювалося накопичення і розвиток таких уявлень.

2.2. Другий етап другого періоду – мав місце з 1935-1936 рр. до 70-х років минулого століття, коли вказані уявлення проходили випробування у боротьбі з низкою небезпечних тенденцій криміналістики як самостійної науки.

3. Третій період – період визначення в основному поняття, системно-структурної будови і наукового статусу криміналістики із поділом на три етапи:

3.1. Перший етап третього періоду – тривав з 70-х до 90-х рр. минулого століття та характеризувався накопиченням й розвитком основних поглядів на вказані теоретичні категорії криміналістики.

3.2. Другий етап третього періоду – має місце з 90-х рр. минулого століття до цього часу, коли проходить узгодження в основному поглядів на поняття, системно-структурну будову, змістовно-тематичне наповнення й науковий статус криміналістики у контексті протидії макроправопорушенням, поняття яким у контексті ступеневого сутнісне видового поділу правопорушень.

3.3. Третій етап третього періоду – фактично розпочався з 90-х рр. минулого століття, є перспективним і полягає в узгодженні в основному поглядів на ці теоретичні категорії криміналістики з точки зору розширення її завдань до протидії всім правопорушенням [80; 132, с. 43, 44; 133, 17-18 та ін.].

1.2. Загальна характеристика кожного з періодів розвитку криміналістики

Характеризуючи кожний з періодів [44, с.37-42; 80; 132, с.6-11; 133, с.166-175 та ін.], необхідно зауважити, що неможливо назвати певну дату початку першого періоду. Варто вважати позитивним пошук деякими авторами найдавнішого письмового документу чи наукової праці, які б свідчили про початок використання тих чи інших криміналістичних знань. Наприклад, Г.І. Прокопенко та В.С. Кузьмічев беруть відлік з 1792-1750 рр. до н.е., коли Законами Вавілонського царя Хамурапі було передбачено використання документів як засобів доказування [76, с.39]; О.І.Возгрін – давньоримських Законів XII таблиць [17, с.14]; А.В.Іщенко - з Руської Правди, Смоленських уставних грамот, Псковської судної грамоти, Судебників (1497, 1550 рр.), Соборного уложення (1649 р.) та інших витоків давньоруського права [42, с.21]; Р.С.Белкін - з XV-XVI ст., коли з'явилися перші згадування в судових архівах про огляд документів та дослідження почерків при розгляді справ про спадщину та спірних угод купівлі-продажу [8, с.376] та ін.

Однак при цьому необхідно мати на увазі, що практика боротьби з правопорушеннями завжди була раніше відповідних нормативних актів чи наукових робіт, тому що останні є результатом розвитку першої. Наприклад, І.П. Крилов, дослідивши в одній із своїх монографій хронологію роботи з криміналістичними слідами, говорив про високі здібності індійських кхоїв та австралійських аборигенів у переслідуванні правопорушників або пошуку інших людей по слідах на місцевості [78, с.14]. І, навпроти, А.Квачевський у 1866 р. зазначав, що закони у сфері кримінального судочинства не можуть передбачити часткові життєві випадки, що вимагає напрацювання відповідної теорії та практики [98, с.I-II]. Тобто у першому випадку ми маємо випередження законами практики, а у другому, навпаки, – необхідність у розвиток прийнятих законів накопичити відповідну теорію та практичний досвід.

Стосовно ж певної дати завершення розвитку криміналістики в надрах кримінального права та процесу, то це зробити значно легше. Так, лише у передмові до третього видання керівництва Ганса Гроса, названого «Руководство для судебных следователей как система криминалистики», яке було видано у 1898 р., автор говорить, що створив нову науку, назвав її криміналістикою та сформулював перше поняття цієї науки: «как учение о реальностях уголовного права» [35, с.VIII, XI], намагався у самих загальних рисах визначити місце науки серед наук кримінального блоку [35, с.VII-XIV].

Перші ж видання цього керівництва не мали у назві та за своїм змістом терміну «криміналістика», вказівок на те, що у даному випадку представлено нову науку [34], а тому представляли собою хоча й вперше належним чином систематизовані криміналістичні знання, але як і у чисельних попередніх роботах інших авторів: Я.І.Баршева [5], Є.Колоколова [48], А.Квачевського [98; 99; 100], Ц.Ломброзо [85], П.В.Макалінського [87], В.Назанського [94], Н.Орлова [101], П.Раткевича [110], В.Д.Спасовича [123], А.С.Тарнавського [125], В.Штибера [145], Л.Ягенмана [149; 150] та ін., ще знаходилися в межах кримінального права та процесу.

Система криміналістики як нової науки вперше була визначена ще у назві третього видання, в той час як у передмові до цього видання – можна знайти тільки розрізнені положення такого характеру: «Что же касается до измененного названия книги, то я считаю себя в праве определить мой труд как систему криминалистики, в виду того, что эта последняя в настоящее время завоевала себе значение самостоятельной науки, со строго ограниченной областью, и обстоятельной обработкой ее отделов» [35, с.VIII], «... коснемся ли мы вопроса о силе и значении отдельного доказательства (самый значительный отдел криминалистики) ...» [35, с.XI-XII], «Криминальная психология, как интегрирующая часть криминалистики ...» [35, с.XII], «Особенной части ее: криминальной психологии» [35, с.VIII] тощо.

І тільки у передмові до четвертого видання Ганс Грос дійшов висновку, що окрім найменування та визначення поняття, нова наука потребує своєї системно-

структурної будови, змінене найменування цієї роботи ще не вирішило даного питання, існуючий поділ роботи на загальну та особливу частини не може бути сприйнятий криміналістикою та доцільно запропонувати лише майбутню систему криміналістики, але яка також має складалася з двох частин: «1-я часть «Теоретическое учение о проявлениях преступлений». 2-я часть. «Практическое руководство для производства следствий» [35, с.XVII].

У вказаній передмові вперше було чітко конкретизовано й місце криміналістики серед наук кримінального блоку: «Криминология: 1. Криминальная антропология. 2. Криминальная социология. 3. Криминальная феноменология. Криминальная антропология: 1. Криминальная соматология. 2. Криминальная психология объективная. Криминальная социология: 1. Криминальная статистика. 2. Криминальная социальная психология. Криминальная феноменология: 1. Криминалистика. 2. Криминальная психология субъективная. Криминалистика: 1. Учение о проявлениях преступлений. 2. Учение о производстве расследований. Криминальная политика: 1. Уголовное право и процесс. 2. Учение о наказаниях» [35, с.XVIII].

Отже, для появи криміналістики та виходу її за межі кримінального права та процесу, а як наслідок цього й завершення першого періоду розвитку криміналістики Гансу Гросу було достатньо у 1898 р. запропонувати відповідне найменування та дати перше визначення нової науки.

Однак розв'язання інших важливих теоретичних проблем криміналістики – визначення її системи та місця серед інших наук вже проходило протягом першого етапу другого періоду її розвитку, самому початку якого виникла й перша дискусія стосовно найменування, поняття та системи криміналістики, її місця серед інших наук. Очевидно, що автори поділилися на дві групи: тих, хто захищав позиції нової науки: Б. Зілер [35, с.IV], І.І. Ган [22], Л. Дудкін [35, с.IV], Ф. Ліст [83, с.152-178], Е. Лозінг [84, с.4], А. Люблінський [86, с.114-124] та ін., більшість з яких пропонували свої визначення поняття криміналістики та варіанти вирішення інших проблем молоді науки, та тих, хто не визнавав криміналістики як самостійну науку: Л.С. Белокріц-Котляревський [9], К. Штос

[144, с.122] та ін. Пізніше, виникали нові дискусії стосовно найменування, поняття та системи криміналістики, її місця серед інших наук.

Характеризуючи продовження першого етапу другого періоду розвитку вітчизняної криміналістики – формування первісних уявлень про назву, поняття, систему та місце даної науки серед інших наук, варто звернути увагу, що С.М. Трегубов не сприйняв нової назви «криміналістика» та віддав перевагу у цьому відношенні словосполученню «уголовная техника» [50, с. IX-X], а систему даної науки сприйняв від Р.А. Рейса, яка мала спрощений варіант у вигляді окремих відділів, які співвідносяться із сучасними главами [111; 135]. Не відразу сприйняли термін «криміналістика» С.А. Голунський, Р.К. Рогінський, М.С. Строгович, М.І. Якимов та деякі інші вітчизняні вчені [27; 410 та ін.].

Р.С. Белкін, вивчаючи становлення протягом цього етапу другого періоду системи даної науки, наголошував, що М.І. Якимов бачив в криміналістиці тільки дві частини «уголовную технику» й «уголовную тактику», посилаючись при цьому на його роботу «Криминалистика: Уголовная тактика» 1929 р. видання [8, с. 254]. Третя ж частина криміналістики з'явився лише у двохтомному підручнику криміналістики 1935-1936 р. видання, найменування якому «методика расследования преступлений» було взято з назви попередньої роботи В.І. Громова 1929 р. [8, с.383-384]. Таку ж думку висловив й О.Я. Басєв [4, с. 36].

Згодом А.Ю. Головін уточнив, що І.М. Якимов ще у 1925 р. поділив криміналістику не на дві, а на три частини: «уголовная техника», «уголовная тактика» й «методология». Але й останнє уточнення ще не досить повне, тому що І.М. Якимов посібник з криміналістики з аналогічною системою видав ще раніше - у 1924 р. [151]. Причому треті частини цього й наступного посібників мали повну назву відповідно «Применение научных методов уголовной техники и тактики к расследованию преступлений» [151] та «Методология (Применение методов уголовной техники тактики к расследованию преступлений)» [151], а за змістом фактично відображали достатньо традиційну структуру методики. Отже, пріоритет трьохелементної системи криміналістики належить М.І. Якимову з

1924 р. та в підручнику криміналістики 1935-1936 рр. видання третій розділ лише отримав уточнене найменування «методика розслідування правопорушень» [61; 62], яким раніше у 1929 р. назвав свою роботу В.І. Громов [32]. Хоча у 1931 р. аналогічну за змістом роботу В.І. Громов іменував «Техника расследования отдельных видов преступлений» [33]. На цьому завершився перший етап формування первісних уявлень на систему криміналістики. Якщо б бути більш точним у висвітленні даного питання, то варто підкреслити й наступне.

По-перше, офіційні прагнення Г. Гроса стосовно розвитку системи нової науки проявилися у заміні запозиченого у кримінального права та процесу поділу на загальну й особливу частину іншим, хоча також двохелементним. Але фактичний зміст четвертого видання його відомого «Руководства ...» містив в собі елементи усіх сучасних чотирьох частин криміналістики, а саме, прообразом першої частини були поміщені тут передмови автора до третього й четвертого видань, адже саме в них було застосована назва нової науки [35, с.VIII], визначено поняття [35, с.VIII, XI] та система криміналістики [35, с.XVII], її місце серед інших наук [35, с.XVIII].

Другу частину криміналістики техніку можуть презентувати положення таких глав, як «Сведения об оружии» [35, с.517-576], «О применении черчения, моделировки и подобных приемов» [35, с.576-615], «О следах от человеческих ног и других» [35, с.615-692], «О следах крови» [35, с.692-732], «О чтении шифрованных писем» [35, с.732-759] та ін.; тактику – «О допросах» [35, с.76-156], «О производстве осмотров» [35, с.156-179], «Подготовительных действия при выезде на место преступления» [35, с.179-188] та ін.; і, нарешті, методику – «О телесных повреждения» [35, с.259-828], «О краже» [35, с.828-928], «О мошенничестве» [35, с.928-1016], «О поджоге» [35, с.1016-1028], «О Несчастных случаях на железных дорогах, заводах и п.т.» [35, с.1028-1034])та ін. Причому всі глави з методики були об'єднані в одному розділі під загальною назвою «О некоторых преступлениях в особенности» [35, с.759-1037], що й може бути основою для визнання пріоритету Г. Гроса в авторстві на сучасну четверту

частину криміналістики, назва якої була тільки уточнена у перших радянських колективних підручниках [61; 62]. Змістовне ж наповнення даної, як і інших частин криміналістики, завжди знаходилося й буде знаходитися у розвитку.

По-друге, й робота І.М.Якімова 1925 р. [151] та підручник криміналістики 1935 р. [61] мали у своїй структурі вступ, який за змістом теж був прообразом четвертої, першою за порядком, частини криміналістики. Але й в першому й в другому випадках зародження даної частини криміналістики ще не було оцінено саме під таким кутом зору.

Сформульовані Г. Гросом [35, с.ХІ] і на початку першого етапу другого періоду І.І. Ганом [22, с.4], Ф. Лістом [83, с.174], Е. Лозингом [64, с.4], А. Люблінським [86, с.115] та деякими іншими авторами, а пізніше - М.Д. Вороновським [18, с.5], Г.Ю. Мансом [89, с.147-148], В.М. Натансоном [95, с.6, 7], М.С. Строговичем [126, с.22], С.М. Трегубовим [135, с.ІХ-Х], І.М. Якимовим [151, с.5] та іншими вітчизняними вченими різнопланові й в певній мірі спрощені визначення поняття криміналістики, які були ще відірвані від її системно-структурної будови, також віддзеркалювали формування первісних уявлень про дану теоретичну категорію. Найбільш повним визначенням криміналістики початку першого етапу другого періоду була дефініція Е. Лозінга: «Криминалистика представляет собой учение о тех принципах, которыми должен руководствоваться судебный следователь при расследовании преступных деяний» [84, с.4], а пізніше – І.М. Якімова: «Криминалистика, как наука, имеет своим предметом изучение наиболее целесообразных способов и приемов применения методов естественных, медицинских и технических наук к расследованию преступлений и изучению физической и моральной личности преступника, а своей целью ставит помощь правосудию в раскрытии материальной истины в уголовном деле» [151, с.3]. Однак завершення першого етапу другого періоду у частині визначення поняття й системи криміналістики більш доцільно пов'язати із виданням 1935-1936 рр. першого підручника криміналістики, підготовленого колективом авторів, який, на перший погляд, надовго закріпив поняття даної науки: «Советская

криміналістика представляє собою науку о дослідженні злочинів» [61, с.6], що в основі своєї було тотожне визначенню Е. Лозінга [84, с.4], й систему даної науки. Але наступні події позначили, з однієї сторони, подальший розвиток первісних уявлень про поняття й систему криміналістики та її місце серед інших наук, а з іншої сторони – появу, розвиток та подолання низки наступних негативних тенденцій, які склали реальну небезпеку самостійному розвитку криміналістики взагалі:

1. Повернення до старої двохелементної системи криміналістики у вигляді загальної та особливої частини, що М.Б. Шавер обґрунтував у 1938 р. у статті «Предмет и метод советской криминалистики» [140, с.82] та у першій кандидатській дисертації з цих проблем «Предмет и метод советской криминалистики и применение ее к расследованию отдельных видов преступлений» [141, с.14], а пізніше впровадив у підручнику 1940 р. видання, який до середини 50-х рр. витримав декілька видань.

2. Передача тактики й методики кримінальному процесу, чого домігся М.С. Строгович у 1942 р. у перебігу дискусії на засіданні кафедри судового права Військово-юридичної академії [126, с.6, 11].

3. Поділ криміналістики, що було ініційовано ще на початку 50-х рр. П.І.Тарасов-Радіоновим, на думку якого в криміналістиці є слідча й технічна (експертна) частини [127, с.10-13], розвита у 1959 р. М.М. Видрею та М.Н. Любарським, які пропонували поділити криміналістику на науку про слідство та судову техніку [20, с.34-36]; та продовжено у 1960 р. О.Р. Шляховим, на думку якого, криміналістику доцільно поділити на слідчу техніку та криміналістичну експертизу [143, с.6].

4. Вихід у 50-60-х рр. низки підручників, які не мали у своїй структурі чіткого поділу на частини [64; 119; 120 та ін.], що повертало криміналістику до першого етапу другого періоду, для якого така її система була традиційною.

У продовж дискусій на двох засіданнях Ради ВНДІ Прокуратури СРСР у 1952 р. [16] та 1955 р. [19] й на науковій конференції у цьому ж році у Харківському юридичному інституті [128] три перші негативні тенденції були в

основному подолані. Не дивлячись на те, що думки вчених про трьохелементну: О.М.Васильєв [12, с.136], С.О.Голунський [19], Л.Н.Гусєв [19], С.П.Мітричев [93], М.С.Строгович [19] та ін., і чотирьохелементну систему: А.І.Вінберг [19] та ін., розділилися; окремі автори Б.І.Шевченко [19, с.158], Г.Н.Александров [19, с.159] виступили з особливою позицією; а А.А.Піонтковський [19, с.158; 288, с.3-14] та Л.І.Ураков [19] продовжували відстоювати поділ криміналістики на особливу і загальну частини, розвиток криміналістики щодо формування первісних уявлень про її систему стабілізувався: підручники стали виходити переважно з трьохелементною системою [59; 64; 119; 120; 121 та ін.].

Сформульоване А.І.Вінбергом у 1950 р. визначення поняття криміналістики [58, с.6], на думку Р.С.Белкіна, отримало підтримку більшості вчених [15, с.48] і стало традиційним [8, с.8].

Проте у цей же час запропонував своє визначення поняття криміналістики і С.П.Мітричев [93, с.24], яке пізніше було наведено в його докторській дисертації «Основные теоретические вопросы советской криминалистики» [93, с.8], теоретичних роботах «Предмет, метод и система советской криминалистики» [93, с.24], «Теоретические основы советской криминалистики» 1965 р. видання та ін. Набули поширення перші визначення поняття криміналістики О.М.Васильєвим, які знаходилися у постійному розвитку [13, с.13; 56, с.5 та ін.].

Принципово новий підхід до розв'язання даної проблеми запропонували Р.С.Белкін та Ю.І.Краснобаєв, які у 1967 р. у дефініцію цієї науки включили вказівку на вивчення нею певних закономірностей роботи з доказами [7, с.92]. Пізніше у 1968 р. Р.С.Белкін уточнив перелік цих закономірностей [53, с.9], а у процесі проведених у 60-70-х рр. серія наукових конференцій: зокрема, у Харкові у 1969 р. [109], Свердловську у 1970 р. [96], Москві у 1970 р. та у Мінську у 1973 р., даний підхід хоча і став предметом гострої дискусії, але був підтриманий більшістю авторів.

У 90-ті роки минулого століття, у низці робіт Г.О.Зоріна, А.В.Іщенка, О.А.Кириченка, О.Р.Росінської, В.Ю.Шепітька і багатьох інших вчених було

поставлено питання про необхідність істотного перегляду існуючих визначень її поняття, системно-структурної будови і міжнаукового статусу криміналістики, у тому числі й у напрямку перспективного розширення її завдань до боротьби зі всіма правопорушеннями [40; 42; 44; 114; 142 та ін.]. Саме ці тенденції і дозволяють говорити про початок другого і третього етапів третього періоду існуючого і перспективного визначення в основному головних теоретичних категорій криміналістики – її поняття, системно-структурної будови і міжнаукового статусу [132, с.168-173 та ін.].

Розділ криміналістики протягом першого етапу другого періоду її розвитку на загальну та особливу частину, хоча й не був правильним, однак логічно пояснювався історичними умовами зародження та розвитку даної науки в надрах правових юридичних наук. Однак окремі ж вітчизняні автори, а саме М.Д. Вороновський [18], С.М. Трегубов [135], М.М. Якимов [151] та ін., й тоді уникали поділу криміналістики на загальну й особливу частини, шукали свого (криміналістичного) варіанту вирішення зазначеної проблеми. Навіть, Г.Грос у передмові до четвертого німецького видання своєї відомої праці вперше поставив питання про розбудову належної системи криміналістики та запропонував іншу її системно-структурну будову [35, с.XVII], тоді як попередні видання даного посібника ще мали поділ на загальну й особливу частини [34].

Значно погіршує становище поява таких варіантів системно-структурної будови криміналістики, які докорінно змінюють її традиційну чотирьохелементну систему у напрямку не тільки збільшення кількості основних та деталізованих складових частин, однак й значної варіантності їх найменування та змісту. Наприклад, В.О. Образцов у своєму авторському курсі криміналістики передбачив наступні розділи: 1. Вступ у криміналістику. 2. Методологічні основи практичного слідознавства як об'єкта криміналістики. 3. Особливості практичного слідознавства у досудовому провадженні. 4. Методико-криміналістичне забезпечення попереднього розслідування [97].

Принципово новою недосить позитивною тенденцією сучасного розвитку криміналістики є намагання вчених винайти нові різновиди даної науки.

Наприклад, П.Д. Біленчук в одному із підручників присвятив самостійний підрозділ основам комп'ютерної криміналістики [10, с.384-395].

Г.О. Зорін, розвиваючи вказану пропозицію О.М.Ларіна, аналогічні підходи В.О.Образцова [97, с.59], А.А.Протасевича, Д.А.Степаненко і В.І.Шиканова [104, с.7-8] щодо створення слідчої, оперативно-розшукової, судово-експертної, прокурорської і суддівської криміналістики, пішов ще далі, вказавши, що мають право на існування «криміналістика обвинувачення», «криміналістика захисту», «криміналістика карного розшуку», «криміналістика прокурорського нагляду», «криміналістика господарської діяльності» та ін. [40, с.19-20], а також низка підгалузей криміналістики: «криміналістика вбивств», «економічна криміналістика» та ін. [40, с.20]. Ідею створення судової криміналістики сприйняв й В.Ю.Шепітько [142, с.7].

В.П. Бахін у низці робіт [6 та ін.] піддав аналізу намагання В.С. Мітричева та Ю.І. Савельєва утворити в контексті завдань спецслужб «контркриміналістику», яка мала б розробляти засоби і методи уникнення слідів, на виявлення яких направлені зусилля традиційної криміналістики. На думку В.П. Бахіна, тут не може йти мова про щось інакше, протилежне криміналістиці, тому що в основі одного (знайти) та іншого (не залишити, замаскувати, видозмінити) лежать однакові закономірності слідоутворення, які вивчає криміналістика [6, с.13], й тому у даному випадку можна ставити питання про уточнення часткових завдань криміналістики, але ж не про утворення нової науки.

Положення криміналістики обвинувачення, криміналістики захисту, криміналістики прокурорського нагляду, судової криміналістики є лише характеристикою напрямків правоохоронної діяльності, в якій мають використовуватися криміналістичні знання, що більш правильно реалізувати шляхом створення спеціальних курсів криміналістики, спрямованих на спеціалізацію криміналістичної підготовки правоохоронців та юристів взагалі.

Що ж стосується судової криміналістики, то даний підхід повністю охоплюється уточненням поняття і системно-структурної будови криміналістики

всіма існуючими стадіями боротьби з правопорушеннями, у першу чергу судовим розглядом кримінальних справ і створенням відповідного спецкурсу для підготовки суддів. Аналогічно положення криміналістики господарської діяльності та економічної криміналістики знаходять повне втілення через розширення завдань криміналістики на боротьбі з іншими ніж правопорушеннями правопорушеннями, у тому числі з господарськими спорами і деліктами.

І, нарешті, проблеми комп'ютерної криміналістики можуть бути вирішені шляхом включення відповідних розподілів у другій, третій і четвертій частинах криміналістики, що й зробив пізніше П.Д.Біленчук у наступних виданнях підручника [55 та ін.]. Аналогічним чином вирішили дану проблему й інші вчені [44, с.33-47; 60; 72 та ін.].

Концепція щодо криміналістики вбивств та інших подібних криміналістик взагалі не витримує критики, адже не виходить за межі вдосконалення відповідної групи методик. Так, А.Ф. Волобуєв, В.І. Гаєнко і М.Г. Щербаковський у методиці передбачили окремі підрозділи: а) Розслідування правопорушень проти життя та здоров'я, статевої недоторканості особи; б) Розслідування правопорушень проти власності; в) Розслідування правопорушень у сфері господарської діяльності; г) Розслідування правопорушень проти громадської безпеки та довкілля; д) Розслідування правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, громадського порядку, моральності та здоров'я населення; е) Розслідування правопорушень у сфері службової діяльності; ж) Розслідування правопорушень у сфері використання комп'ютерів та комп'ютерних мереж, які поділяються на відповідні теми [112]. Хоча й останні два підрозділи містять в собі всього по одній темі, даний підхід може розглядатися в якості пошукового варіанту вирішення вказаних проблем в межах неподільної криміналістики. Аналогічний підхід раніше реалізував М.В. Салтевський [115], хоча більш ранні спроби цього автора були менш конструктивними, оскільки замість підрозділів передбачалися узагальнені теми, що робило непростим і досить нетрадиційним їх висвітлення в межах вузівського навчального процесу.

Підсумовуючий виклад новітньої позиції Ю. Д. Ткача з приводу періодизації розвитку вітчизняної криміналістики та стислої характеристики кожного із періодів представлено й у роботі Ю. О. Ланцедової [77, с. 3-11; 80 та ін.], що й треба визнати найбільш виваженим варіантом вирішення даної проблеми, який і варто представити в узагальнюючих висновках до даної кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТТЯ, СИСТЕМИ І МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИКИ

2.1. Огляд основних поняттеутворюючих ознак криміналістики

Дослідження даного питання більш правильно провести за тими поняттеутворюючими ознаками, які мають бути відображені при визначенні поняття криміналістики й обумовити конструкцію даної дефініції. При цьому в основу доцільно покласти опубліковану у літературі відповідну концепцію [44, с.29-35] і ґрунтовний аналіз за цією схемою позицій інших авторів [132, с.29-37; с.266-267; 133, с.4-176] та Ланцедової [81].

Узагальнення існуючих визначень поняття криміналістики дає підстави дійти висновку, що переважна більшість її дефініцій містило в собі такі основні поняттеутворюючі ознаки: 1. Стадії боротьби з правопорушеннями. 2. Засоби боротьби з правопорушеннями (складові частини методики боротьби з правопорушеннями). 3. Джерела криміналістичної інформації та етапи роботи з ними. Піддавши детальному аналізу практику боротьби з правопорушеннями, можна зробити висновок, що ця процедура складається із низки стадій, які у логічній послідовності змінюють одна іншу. Так, на передньому плані стоїть завдання попередити правопорушення, оскільки найбільш повне виконання цього завдання може, принаймі, звести до відповідного мінімуму їх кількість. Більш того, кожна з наступних стадій боротьби з правопорушеннями також може розглядатися у контексті їх попередження.

У той же час багаторічний людський досвід попередження правопорушень свідчить, що повністю попередити скоєння правопорушень неможливо у будь-якому суспільстві і при будь-якому рівні організації боротьби з ними. Й далеко не про всі скоєні правопорушення стає відомо правоохоронним органам і тому частина правопорушень також у будь-якому суспільстві і при будь-якій

організації боротьби з ними залишається латентною, тобто невідомою правоохоронним органам.

При цьому викладені висновки, щодо неможливості повного попередження правопорушень і залишкової кількості латентних правопорушень є очевидними, а тому не потребують доведення на підставі узагальнення відповідної літератури та, особливо, статистичних даних практики боротьби з правопорушеннями. Тим більше, що такий аналіз буде відображати той стан боротьби, у тій державі чи регіоні і станом на той час, звідки і станом на яку дату чи за який період будуть взяті статистичні дані. Це ж у будь-якому випадку не зможе відобразити ідеальний розвиток стадій боротьби з правопорушеннями, оскільки спори про це є постійно триваючими. Таким чином, продовжуючи логічний аналіз стадій боротьби з правопорушеннями, треба зауважити, що наявність певної кількості латентних правопорушень ставить завдання, виявити як можна більше таких правопорушень.

Виявлені правопорушення можуть виявитися триваючими, тобто такими, які ще не завершилися. У такому разі постає завдання правильно припинити ці правопорушення, так щоб не знищити, не зіпсувати чи не зменшити існуючі джерела інформації, які зможуть мати значення для якісного, раціонального та ефективного проведення наступних стадій боротьби з цим правопорушенням.

При виявленні і припиненні правопорушень не завжди відома особа чи особи, які їх скоїли, а тому постає питання встановити цих осіб, що і є розкриття правопорушення. Зрозуміло, що в літературі існують й інші думки щодо суті розкриття правопорушення. Зокрема у цьому відношенні можуть бути названі І.Ф.Герасимов [25, с.50; 63, с.5], О.О.Закатов [38, с.11 та ін.], Є.Ф.Коновалов [49, с.11], І.Ф.Пантелєєв [70, с.5; 71, с.4-5; 84, с.16, 18 та ін.], В.І.Попов [106, с.57-64], В.В.Тищенко [131, с.152 та ін.] та деякі інші вчені [90; 139 та ін.].

Далі постає питання встановити всі інші ознаки правопорушення та всі ті обставини, що підлягають доведенню по певному правопорушенню. А це вже здійснюється протягом досудового слідства.

Досудове слідство змінює судовий розгляд кримінального провадження, що в контексті стадій боротьби з правопорушеннями треба розглядати як категорію, яка охоплює кримінальне судочинство як першої, так і другої інстанції, а також виключне провадження. Зрозуміло, що по одній кримінальній справі може бути увесь набір цих складових, а по інший лише частковий, в ідеалі – лише провадження по першій інстанції.

Остаточне рішення суду підлягає виконанню, і це вже характеризує наступну стадію боротьби з правопорушеннями. Але і тут доцільні додаткові пояснення. Під рішенням суду треба розуміти як вирок, причому оправдальний та обвинувальний, та й інше остаточне рішення суду, наприклад, постанова суду про направлення неосудної особи, яка скоїла діяння з ознаками правопорушення, на примусове лікування у відповідні психіатричні заклади. Крім того, остаточне рішення по кримінальній справі може бути не тільки судом, а й слідчим, якщо останній у відповідності з процесуальним законодавством припиняє справу.

На даній стадії боротьби з правопорушеннями приймаються до уваги лише остаточні рішення суду чи слідчого, у тому числі ухвали суду другої інстанції. Виконання проміжних рішень слідчого (постанова про зупинення провадження по справі, про проведення певної слідчої дії тощо) охоплюються стадією досудового розслідування, а виконання проміжних рішень суду першої і другої інстанції – судовим розглядом кримінального провадження.

Зрозуміло, що може виникнути питання, яке відношення може мати криміналістика до виконання судових рішень? Таке питання не постає, якщо згадати, що стисло сутність криміналістики полягає у розробці відповідних засобів боротьби з правопорушеннями – технічних засобів, тактичних прийомів проведення певних дій і методичних рекомендацій з проведення тієї чи іншої стадії окремо. Так хіба ж при виконанні судового рішення у вигляді позбавлення волі не можуть бути застосовані принаймі відповідні тактичні рекомендації проведення певних дій чи у цілому методичні рекомендації по поводженню із засудженими, їх перевихованням тощо. Не виключно, що у нагоді тут можуть стати й певні технічні засоби. Хто ж як не криміналісти, мають розробити

аналогічні гласні засоби? Інша річ, що таке раніше не робилося, але це не значить, що й не повинно робитися.

За обвинувальним вироком суду засуджений може відбувати різні міри покарання, передбачені КК України. Але відбуття покарання у вигляді позбавлення волі тягне за собою судимість, яка в залежності від строку відбутого покарання і тяжкості вчиненого правопорушення триває певний час, якщо раніше судимість не буде у встановленому порядку знята чи погашена.

Увесь час дії судимості особа несе відповідні обмеження своїх прав та обов'язків, а правоохоронні органи мають з цією особою відповідним чином працювати. Тому боротьба з певним правопорушенням протягом цього часу фактично ще триває і завершиться лише після того, як судимість припинить свою дію. З огляду на це, заключною стадією боротьби з правопорушеннями є робота із особою протягом строку судимості, до якої криміналісти можуть мати відношення, хоча б у частині розробки тактичних прийомів гласного поводження з такими особами і гласних методичних рекомендацій з проведення такої роботи у цілому.

Підводячи підсумок сказаному, можна зробити висновок, що боротьба з правопорушеннями проходить через такі стадії: 1. Попередження правопорушення. 2. Виявлення латентних правопорушень. 3. Припинення правопорушень, що тривають. 4. Розкриття правопорушень. 5. Досудове розслідування правопорушень. 6. Судове (слідче) розв'язання провадження. 7. Виконання судового (слідчого) рішення. 8. Робота з особою протягом строку судимості. На даній стадії боротьба з певним правопорушенням завершується і починається боротьба з новими правопорушеннями [8, с.45; 132, с.14].

До всіх цих стадій криміналістика і теорія ОРД має чи повинні мати відношення [133, с.125], змінюється лише рівень «участі» кожної з цих наук на тій чи іншій стадії: десь (досудове розслідування, судовий розгляд кримінальних справ тощо) має переважати застосування криміналістичних засобів, а десь (виявлення, припинення і розкриття правопорушень та ін.) – оперативно-розшукових.

Не дивлячись на те, що стадії боротьби з правопорушеннями є загально визнаною поняттеутворюючою ознакою і відображені і тій чи іншій мірі у більшості запропонованих визначень поняття криміналістики, їх перелік та найменування надто різні у баченні різних авторів.

Перше стисле визначення криміналістики Г.Гросом ще було занадто загальним [35, с.VIII], на чому на початку 19-го століття наголошував І.І.Ган [22, с.4]. Кращим цей автор вважав визначення поняття криміналістики, сформульоване Е.Лозінгом – «Криминалистика представляет собой учение о тех принципах, которыми должен руководствоваться судебный следователь при расследовании преступных деяний» [84].

Але і це визначення здавалося І.І.Гану надто вузьким і тоді він запропонував свій варіант вирішення даної проблеми: «Криминалистика представляет собой учение о технике совершения и расследования преступных деяний и поэтому она не наука, а искусство» [22, с.4], у чому не важко помітити первісні уявлення про стадії боротьби з правопорушеннями. Тобто стадіям боротьби з правопорушеннями увага приділялася з самого зародження даної науки.

Не можна визнати правильними намагання окремих вчених, зокрема Н.С.Алексєєва [134, с.6], Н.І.Клименко [45, с.18], В.К.Лисиченка [82, с.93], І.Ф.Пантелєєва [71, с.5] та ін. визначити поняття криміналістики на основі лише стадій боротьби з правопорушеннями, оскільки у даному випадку спостерігається перебільшення даної поняттеутворюючої складової, окрім якої дефініція даної науки містить й інші.

Наступним суттєвим недоліком визначення криміналістики у частині відображення стадій боротьби з правопорушеннями є надто широка різноманітність поглядів. Більшість вчених: Є.І.Зуєв [67, с.11], А.В.Іщенко [42, с.10] В.Я.Колдін [68, с.9], І.П.Крилов [69, с.11], В.К.Лисиченко [82, с.93], С.П.Мітричев [64, с.6], В.І.Попов [107, с.232], П.І.Тарасов-Радіонов [127, с.13], М.В.Терзієв [129, с.153], В.Г.Тихія [130, с.10], М.П.Яблоков [148, с.44] та ін., вважають за необхідне відобразити у понятті криміналістики такі стадії боротьби

з правопорушеннями, як попередження, розкриття і розслідування правопорушень.

У 1967 р. Р.С.Белкін також вказав достатньо широкий перелік стадій боротьби з правопорушеннями, який ще не був належним чином систематизований і, згідно сучасного рівня розвитку даної проблеми, ще виглядав достатньо не вдосконаленим: «судебное исследование, ... раскрытие, расследование преступлений и объективное судебное разбирательство, ... предотвращение преступлений» [8, с.4; 52, с.3].

У цьому зв'язку доцільно вказати на позицію І.Ф.Пантелєєва, який аналогічно намагався скрити за поняттям «розкриття правопорушення» увесь процес боротьби з правопорушеннями [70, с.5; 102, с.16, 18 та ін.].

У той же час Т.В.Аверьянова [1, с.42], О.О.Закатов [105, с.8], І.О.Возгрін [17, с.7], Ю.Г.Корухов [1, с.42], В.Г.Лукашевич [115, с.18], Є.І.Макаренко [88, с.19], М.І.Порубов [106, с.57], О.Р.Російська [114, с.9], М.В.Салтевський [115, с.17-18], Т.О.Сєдова [116, с.19], А.А.Степанов [56, с.7], А.Г.Філіппов [73, с.3], В.Ю.Шепітько [142, с.345] та деякі інші автори, сприйнявши короткочасно чи постійно визначення поняття криміналістики Р.С.Белкінним, погодилися і на словосполучення «судебное исследование и предотвращение преступлений».

В.П.Колмаков будує визначення криміналістики на таких стадіях, як «раскрытие и предотвращение преступлений» [47, с.6]; С.В.Лаврухін – «обнаружение, раскрытие и предупреждение преступлений» [79, с.79]; В.О.Образцов – «выявление, раскрытие, пресечение и предупреждение преступлений» [97, с.24]; Б.М.Шавер – «раскрытие преступлений, обнаружение и опознание преступников» [140, с.66]; В.Ю.Шепітько – «раскрытие, расследование, судебное разбирательство и предупреждение преступлений» [142, с.7]; Н.Г.Шурухнов – «раскрытие, расследование, судебное разбирательство и предотвращение преступлений» [146, с.12] та ін. І цей перелік може бути продовжений.

Проблема неповноти відображення у понятті криміналістики стадій боротьби з правопорушеннями породжує наступне питання, а чи має криміналістика відношення до всіх фактично існуючих стадій?

У той же час, у даному випадку немає необхідності піддавати детальному аналізу завдання криміналістики на тій чи іншій стадії боротьби з правопорушеннями, що б довести право на відображення певної стадії у визначенні поняття даної науки. Адже ж кожна із стадій боротьби з правопорушеннями, за винятком виконання судових рішень і ведення роботи з особами під час дії строку судимості, була підтримана великою кількістю вчених, у тому числі у формі захищених дисертацій, а тому не потребує зараз доведення.

З огляду на це, можна лише систематизувати погляди авторів щодо того, які вчені підтримали ту чи іншу стадію боротьби з правопорушеннями як поняттеутворюючої ознаки дефініції криміналістичної науки.

Найбільшої підтримки здобули такі стадії боротьби з правопорушеннями, як попередження, розкриття і розслідування правопорушень, що у повному обсязі, скороченому варіанті чи поряд з іншими стадіями боротьби з правопорушеннями вказувала при визначенні поняття криміналістики, по суті, переважна більшість авторів, які вважали необхідним відобразити дану поняттеутворюючу ознаку.

А.І.Вінберг у цьому відношенні застосував словосполучення «раскрытие преступлений, выявление виновных ...» [58, с.40], що поєднує тотожні поняття і не може бути зараховано як синонім словосполучення «виявлення правопорушень», тому що дане поняття включає виявлення не стільки особи, яка скоїла правопорушення, скільки наявності ознак правопорушення у тому чи іншому діянні.

С.В.Лаврухін у даному випадку ж віддав перевагу словосполученню «обнаружение преступлений» [79, с.79] і тут можна говорити лише про узгодження єдиної термінології щодо позначення даної стадії боротьби з правопорушеннями. Більш прийнятним видається все ж такі словосполучення «виявлення

правопорушень» ніж «знаходження правопорушень» (україномовний переклад словосполучення «обнаружение преступлений»), оскільки перший з них більш точний, а другий – традиційно використовується для найменування етапів роботи з речовими джерелами інформації [44, с.65-72; 133, с.137 та ін.].

Словосполученню «припинення правопорушень» у контексті визначення поняття криміналістики віддали перевагу лише окремі автори (О.А.Кириченко [44], В.П.Колмаков [47, с.5], В.О.Образцов [97, с.24] та ін.), хоча одним з перших, хто звернув увагу на дану стадію боротьби з правопорушеннями в контексті визначення поняття криміналістики був І.М.Якимов. Ще у 1923 р. І.М.Якимов сформулював таке визначення криміналістики, в якому вже нашло відображення: «методы раскрытия» і найбільш раціональні способи «предупреждения и ликвидации начавшихся преступлений» [151, с.47-49]. Тут припинення правопорушень було подано аналогічним за суттю словосполученням «ликвидации начавшихся преступлений».

Приєднавшись до думки вказаних авторитетних вчених, варто акцентувати увагу на важливості даної стадії боротьби з правопорушеннями, оскільки правильне припинення правопорушень, що тривають, дозволяє зберегти ту інформаційну основу – особисті і речові джерела, за допомогою яких у подальшому і може бути отримана криміналістична (та й оперативно-розшукова) інформація, без чого боротьба з правопорушеннями якщо не буде неможливою, то у будь-якому випадку відобразиться на її ефективності.

Судовий розгляд кримінальних справ як поняттеутворюючу ознаку дефініції криміналістики підтримали з деякими термінологічними розбіжностями Т.В. Аверьянова [1, с.42], Р.С. Белкін [8, с.5-6; 52, с.3], І.О. Возгрін [17, с.51], О.А. Кириченко [44, с. 76-81], Ю.Г. Корухов [1, с.42], Г.А. Матусовський [91, с.17], О.Р. Росінська [1, с.42], В.Ю. Шепітько [74, с.7; 142, с.7], Н.Г. Шурухнов [146, с.12].

При розширеному тлумаченні в предмет криміналістики включав практику судового розгляду кримінальних справ М.О.Селиванов [6, с.11]. В.Ю.Шепітько пропонував навіть створити судову криміналістику [142, с.7].

Наступні стадії боротьби з правопорушеннями – виконання судових рішень і роботу з особами протягом дії строку судимості як поняттєутворюючі ознаки дефініції криміналістики розглядають у контексті зі всіма попередніми стадіями О.А.Кириченко [44] і Ю.Д. Ткач [132; 133].

Проте у зв'язку із включенням у перелік стадій боротьби з правопорушеннями роботи з особами протягом строку судимості більш чіткіше виступає питання, а чи не є ця стадія однією з форм попередження правопорушень?

На це питання треба дати позитивну відповідь. Але при цьому необхідно наголосити на тому, що й будь-яка з попередніх стадій боротьби з правопорушеннями також може розглядатися з точки зору однієї з форм попередження правопорушень. Хіба ж кількість виявлених, припинених і розкритих правопорушень, ефективність проведення цих стадій боротьби з правопорушеннями не впливає на рішимість потенціальних правопорушенняців скоїти ці діяння. І тут не треба наводити відповідних статистичних даних, оскільки й так зрозуміло, що чим якісніше будуть проведені вказані стадії боротьби з правопорушеннями, тим менше правопорушень буде скоєно ще.

Якість досудового слідства і судового розв'язання кримінального провадження також має аналогічні наслідки, оскільки, якщо всі виявлені і розкриті правопорушення будуть правильно проведені через ці стадії боротьби з правопорушеннями і правопорушенняці отримають справедливу міру покарання, то це також позначиться на їх рішимості і рішимості інших потенційних правопорушенняців скоїти правопорушення ще.

Виходячи з викладеного, необхідно при визначенні поняття криміналістики уточнити відповідним чином послідовність і термінологічний виклад стадій боротьби з правопорушеннями: виявлення, припинення, розкриття і досудове розслідування правопорушень, судове (слідче) розв'язання кримінального провадження, виконання судового (слідчого) рішення, проведення роботи з особами протягом дії строку судимості та інших заходів із попередження правопорушень [44, с.43].

Перші визначення поняття криміналістики І.І.Ганом [22, с.4], Г.Гросом [35, с.VIII, XI], Ф.Ліст [83, с.174], Е.Лозінгом [84, с.4] та ін. не мали вказівки на ті чи інші засоби боротьби з правопорушеннями. Пізніше, Р.А.Рейс, не підтримуючі найменування нової науки криміналістикою, перевагу віддав описовому найменуванню цієї науки як технічна поліція чи технічні методи судового провадження [111, с.1], навіть у назві якої вже вбачається основна спрямованість даної науки на засоби боротьби з правопорушеннями. У визначенні поняття ж даної науки Р.А.Рейс вже є вказівка на «... применение научных методов исследования к раскрытию преступлений» [111, с.1]. Виходячи з цього, С.Н.Трегубов запропонував більш точну з точки засобів боротьби з правопорушеннями назву даної науки «уголовная техника», у визначенні якої вже застосовано і відповідне формулювання – «технические методы исследования» [135, с. IX-X].

Г.Ю.Манс у дефініції криміналістики вказав «приемы расследования преступлений», чим самим представив поєднання двох попередніх концепцій визначення поняття даної науки через стадії і засоби боротьби з правопорушеннями [89, с.147-148]. Причому у всіх вказаних випадках загальна форма представлення засобів боротьби з правопорушеннями відображала й загальні уявлення авторів про систему криміналістики.

Колектив авторів вітчизняного підручника 1935 р. видання, навів типову концепцію визначення криміналістики через стадії боротьби з правопорушеннями: «криминалистика - наука о расследовании преступлений» (61, с.6) та пояснили, що зміст даної науки – «уголовная техника», «уголовная тактика» і «частная методика» повинен озброїти працівників слідчих та розшукових органів новими засобами безпомилкової роботи [61, с.6]. Цим самим, було звернуто на дуже важливе положення – кожна з частин криміналістики має розробити відповідні засоби боротьби з правопорушеннями.

А.І.Вінберг у підручнику криміналістики 1950 р. видання у традиційному, на думку Р.С.Белкіна [8, с.8], визначенні поняття криміналістики засоби

боротьби з правопорушеннями відобразив таким чином: «о технических и тактических приемах и средствах ...» [58, с.4].

У зв'язку з розглядом проблем засобів боротьби з правопорушеннями заслуговує на окрему увагу позиція М.О.Селиванова. На думку цього автора при визначенні поняття криміналістики треба вказати «общие методы, технику, тактику и методику» [117, с.104]. С.В.Лаврухін також вважав за потрібне відобразити у понятті криміналістики «методологические теории, научно-технические средства, приемы и методы» [79, с.79].

Вказаний підхід М.О.Селиванова був сприйнятий в уточненому варіанті й іншими авторами: «гласные общие методы, технические средства, тактические приемы и методические рекомендации» [44, с. 56].

З урахуванням уточнення перелік і термінологія засобів боротьби з правопорушеннями значно краще виглядають від запропонованих у літературі варіантів вирішення даної проблеми, що доцільно продемонструвати у процесі аналітичного розгляду таких трьох груп авторів.

До першої групи авторів варто віднести тих вчених, які намагалися приблизити термінологію і кількість засобів боротьби з правопорушеннями до тієї системно-структурної будови криміналістики, яка їм здавалася найбільш обґрунтованою. Більшість представників даної групи авторів: І.В.Гора [29, с.5], В.П.Колмаков [47, с.6], Г.А.Матусовський [91, с.17], В.О.Образцов [97, с.24] та ін., вказували при визначенні поняття криміналістики – «средства, приемы и методы».

У другу групу авторів, доцільно включити тих з них, які засоби боротьби з правопорушеннями включали у визначення поняття криміналістики у відриві від свого варіанту системно-структурної будови даної науки чи застосовували більш-менш узагальнюючу термінологію, про що свідчить, у першу чергу, кількісний склад цих засобів. Більшість авторів даної групи Т.В.Аверьянова [1, с.42], Р.С.Белкін [8, с.65], О.Я.Гінзбург [26, с.11], О.О.Закатов [108, с.8], І.О.Возгрін [17, с.7], Ю.Г.Корухов [1, с.42], В.Г.Лукашевич [115, с.18] та деякі інші вкаували у дефініції криміналістики «средства и методы».

I, нарешті, третю достатньо велику групу складають автори: В.І.Гаєнко (21, с.182, 185), М.К.Камінський [43, с.29], Н.І.Клименко [45, с.18], В.Я.Колдін [68, с.9], В.К.Лисиченко [82, с.93] та ін., які зовсім уникали вказівки у понятті криміналістики на засоби боротьби з правопорушеннями.

Більш того, оцінюючі правильність викладений підходів авторів у цілому, варто послатися на Р.С.Белкіна, який достатньо обґрунтовано наголошував, що системно-структурна будова криміналістики має максимально адекватно відображати її предмет [8, с.257]. Якщо цю тезу розглянути у зворотному напрямку, то треба сказати, що у понятті криміналістики мають бути максимально адекватно відображені здобутки всіх частин даної науки.

Виходячи з цього позицію другої та третьої групи авторів треба визнати недостатньо виваженою і більш детально зупинитися на оцінці підходів третьої групи авторів та термінологічного представлення засобів боротьби з правопорушеннями у всіх наведених випадках.

Відштовхуючись від загально визнаної на сьогодні чотирьохелементної системи криміналістики [1, с.42; 3, с.5; 4, с.4; 6, с.8; 8, с.255; 17, с.76-77 та ін.], варто наголосити на тому, що завдання першої частини криміналістики є створення теоретичного підґрунтя для розвитку всіх наступних частин – техніки, тактики і методики, які з огляду на це є в певній мірі спеціальними (особливими частинами). Кожна з них, якщо піддати детальному аналізу їх зміст, і має розробляти відповідні засоби гласного ведення боротьби з правопорушеннями:

1. Техніка – технічні засоби і загальні прийоми їх застосування. Адже, скажемо, після вивчення складу, комплектів і призначення технічних засобів слідчого, треба навчитися загальним прийомам користування ними, незалежно від того, які у наступному дії з ними доведеться здійснювати при проведенні окремих слідчих дій.

2. Тактика – тактичні прийоми проведення окремих процесуальних: слідчих (огляд, допит, очна ставка, відтворення обстановки та обставин події тощо), судових (огляд, допит, перехресний допит, пред'явлення для впізнання тощо), експертних (отримання в процесі експертизи зразків, проведення

експертизи тощо) чи позапроцесуальних дій (отримання пояснення, отримання заяви чи явки з каяттям, затримання, арешт тощо) або їх комбінацій (наприклад, взяття хабарника з поличним, коли все може починатися з оперативно-розшукових заходів, переростати у гласні позапроцесуальні дії: отримання заяви від заявника, отримання пояснення від заявника та хабарника, що переростає у допит ці їх осіб, при необхідності – в проведення очної ставки тощо).

3. Методика – методики боротьби з окремими видами та групами

Розвиток проблеми із відображення в поняття криміналістики етапів роботи з джерелами доказів бере початок ще з третього видання праці Г.Гроса «Руководство для судебных следователей как система криминалистики», у передмові до якого у зв'язку із дискусією про значимість особистих та речових джерел доказів вказувалося, що докази є «самый значительный отдел криминалистики» [35, с.ХІ-ХІІ]. Тобто вже тут було акцентовано увагу, що докази є не тільки кримінально-процесуальною категорією, а й криміналістичною, причому докази особисті та речові.

Доцільно згадати висновок Р.С.Белкіна про те, що виключення з визначення поняття криміналістики будь-якого згадування про докази та закономірності роботи з ними практично знімає межу між криміналістикою та теорією ОРД, яка має справу тільки з інформацією, а не з доказами і це «затушевывает» природу криміналістики [8, с.55]. Проте у літературі проти даної тези було висловлено обґрунтування того, що криміналістика має розробляти гласні, а ОРД негласні засоби боротьби з правопорушеннями [44, с.68]. І якщо до цього додати, що вид інформації як певних фактичних даних, що мають значення для боротьби з правопорушеннями, визначається у даному випадку порядком їх отримання: за допомогою засобів гласного ведення боротьби з правопорушеннями – криміналістична, і негласного – оперативно-розшукова. Більш того, якщо перші фактичні дані отримані із додержанням вимог діючого кримінально-процесуального законодавства, то вони стають доказовою інформацією (доказами), а якщо із порушенням цих вимог чи взагалі у позапроцесуальній діяльності – орієнтовною інформацією [132, с.42-43].

Таким чином, не тільки теорія ОРД, а й криміналістика працює з інформацією, а не з доказами, які є лише одним з різновидів фактичних даних, що можуть бути отримані за допомогою криміналістичних засобів боротьби з правопорушеннями [132, с.232 та ін.].

Звертає на себе увагу й уточнення переліку елементів збирання речових джерел: пошук, виявлення, фіксація, вилучення, пакування, зберігання і транспортування [133, с.46]. Останні не повинні відображатися у поняття криміналістики, де більш доцільно деталізувати лише етапи роботи з особистими і речовими джерелами у контексті пізнання відповідних закономірностей [44, с.75-87]. Але розробка загально визнаної термінології і переліку етапів роботи з особистими і речовими джерелами інформації та елементів збирання останніх важлива з точки зору узгодження визначення в основному поняття криміналістики.

Адже ж запропоновані у літературі дефініції даної науки відрізняються надто широкою варіантністю відображення даної поняттеутворюючої ознаки. При цьому спостерігається, як правило, неточний чи достатньо різний за термінологією перелік етапів роботи з джерелами інформації, поміж яких, до речі, немає й вказівки на їх різновиди: особисті і речові; і, частіше за все, вказуються чи розуміються лише останні. Більш того, значна частина запропонованих у літературі дефініцій криміналістики містить у собі змішаний виклад етапів роботи та елементів збирання речових джерел.

У цьому відношенні варто підкреслити, що дуже велика група авторів, які підтримали визначення криміналістики Р.С.Белкіним, зокрема, Т.В.Аверьянова [1, с.42], О.О.Закатов [108, с.8], І.О.Возгрін [17, с.7], Ю.Г.Корухов [1, с.42], В.Г.Лукашевич [115, с.18], Є.І.Макаренко [88, с.19] та ін., сприйняли й відповідний варіант відображення етапів роботи з джерелами інформації – «собиране, исследование, оценка и использование доказательств», недоліки чого, очевидні: перелік зорієнтований на роботу з доказами, а не з інформацією, не вказані її особисті і речові джерела, термінологія і перелік етапів з ними не відображають фактично існуючу процедуру даної роботи.

Не менше недоліків мають й позиції інших авторів, що поряд зі значною варіантністю містять в собі менш повний і точний перелік етапів, виклад яких нерідко змішаний з елементами збирання речових джерел. Зокрема, Г.А.Аганесян, В.Н.Герасимов і Л.Д.Самигін у цьому відношенні відобразили «образование, собиране, исследование и использование криминалистической информации вообще и судебных доказательств в частности» [2, с.29]; І.І.Когутич - «виявлення, збирання, дослідження й використання доказової інформації» [46, с.12]; І.П.Крилов – «обнаружение, собиране, сохранение, фиксацию и исследование доказательств» [102, с.11], а за більш раннім варіантом – «обнаружение, собиране и исследование доказательств» [109, с.8] тощо.

Зрозуміло, що й уданому випадку деякі автори не вважали необхідним відобразити при визначенні поняття криміналістики дану поняттєутворюючу ознаку. Поміж них, окрім тих вчених, які дотримуються концепції визначення поняття даної науки лише через стадії боротьби з правопорушеннями: Н.С.Алексєєв [134, с.6], Н.І.Клименко [45, с.18], В.К.Лисиченко [82, с.93] та ін.

Розгляд даного питання не може вважатися завершеним, якщо не буде піддана окремому дослідженню інша, хоча й самостійна, але тісно пов'язана із джерелами інформації та етапами роботи з ними проблема відображення у понятті криміналістики тих чи інших закономірностей.

Р.С.Белкін і Ю.І.Краснобаєв, вперше запропонували внести у конструкцію визначення поняття криміналістики закономірності, вказали їх як закономірності саме роботи з доказами: «закономерности возникновения, обнаружения, исследования, оценки и использования доказательств» [7, с.92], що з урахуванням більш-менш детального викладу етапів роботи з цими доказами, було дуже важливим. Тому доцільно звернути увагу, що у цьому ж році у деяких публікаціях Р.С.Белкіна зустрічається й інше більш загальне формулювання закономірностей – «закономерности осуществления судебного исследования», роком пізніше – «закономерности возникновения, собирання, исследования и использования доказательств» [53, с.9]. Як бачимо, у порівнянні

зі спільною пропозицією Р.С.Белкіна та Ю.І.Краснобаєва тут ще немає оцінки доказів.

Розбіжності підходів інших вчених щодо відображення у понятті криміналістики закономірностей ще більш варіанті. Так, Г.А.Аганесян, В.Н.Герасимов і Л.Д.Самигін включили у поняття криміналістики «закономерности образования, собирания, исследования и использования криминалистической информации вообще и судебных доказательств в частности» [2, с.29]; І.О.Возгрін – «технические, тактические и методические закономерности предупреждения, раскрытия и расследования преступлений» [17, с.51]; В.Г.Гончаренко – «закономерности возникновения информации о преступлении» [28, с.54] чи «об'єктивні закономірності утворення доказової інформації» [147, с.141-142]; Є.І.Зуєв – «закономерности возникновения информации, способствующей предупреждению, раскрытию и расследованию преступлений, ее собирания и использования» [67, с.11].

Даний перелік прикладів далеко не вичерпаний і доцільно звернути увагу на декілька нетипових підходів щодо висвітлення у понятті криміналістики закономірностей. Перше за все, це випадки зведення суті криміналістики до висвітлення закономірностей, на описі чи переліку яких і формується поняття даної науки. Наприклад, А.Ф.Лубін вказав, що криміналістика це «наука, изучающая четыре типа закономерностей: функционирования преступной деятельности (закономерности механизма преступления); слепообразования (локализация, вид отображения, носители информации и ее относимость); установления следов (поиск, обнаружение, фиксация и изъятие); использования «следовой информации» для формирования системы доказательств по уголовному делу» [65, с.5].

Інші автори приділяють увагу щодо висвітлення закономірностей у понятті криміналістики занадто завищену та охоплюють ними значну конструкцію дефініції. Зокрема, О.Я. Баєв таким чином відобразив закономірності: «об уголовно-релевантных закономерностях – преступной деятельности, возникновения и существования информации в результате совершения

преступлений, ее собирания, исследования, использования и оценки и основанных на познании этих закономерностей средствах и методах информационно-познавательной деятельности дознавателя, следователя, специалиста, эксперта, прокурора и адвоката» [4, с.35]. Тобто в даному випадку ми маємо дуже широке пояснення закономірностей через розкриття інших поняттеутворюючих ознак, частина яких для криміналістики не є суттєвими.

Певна частина авторів, навпаки, закономірності вказують лише після переліку об'єктів, що вивчає криміналістика. Так, А.В. Дулов в цьому відношенні вказав: «изучение преступления, процессов его отражения в окружающем мире и сознании человека и содержания деятельности по расследования в целях познания закономерностей этих процессов» [66, с.19-20]. Подібний підхід відображення закономірностей у понятті криміналістики застосував й С.В.Лаврухін [79, с.79]. Особливу позицію щодо висвітлення закономірностей зайняв Г.О. Зорін, у якого закономірності поєднуюся з «парадоксами совершения и раскрытия преступлений, обвинения и защиты по уголовным делам» [40, с.10].

Розуміємо, що й тут існує група авторів, що вважають можливим визначити поняття криміналістики без вказівки на ті або інші закономірності. Наприклад, І.Ф. Пантелеев і досі дотримується визначення поняття криміналістики без вказівки закономірностей: «наука о раскрытии преступлений» [71, с.5]. Подібну позицію займає і І.Ф. Герасимов [63, с.5].

В той же час, І.Ф. Пантелеев разом із визначенням поняття криміналістики вказує на те, що «предметом изучения криминалистики являются закономерности, характеризующие процесс раскрытия преступлений» [70, с.5, 6].

Подібних прикладів чимало, однак й викладеного щодо проблеми висвітлення закономірностей при визначенні поняття криміналістики недостатньо для висновку про те, що в даному випадку варіантність поглядів авторів набагато перевищує висвітлення інших розглянутих поняттеутворюючих

ознак цієї науки. Тому актуальним є узгодження позицій авторів стосовно даної проблеми та її визначення поняття криміналістики взагалі.

У даному відношенні найбільш обґрунтовано спиратися на зазначений варіант висвітлення закономірностей, започаткований Р.С. Белкіним та Ю.І. Краснобаєвим – через закономірності саме роботи з доказами із деталізацією її етапів, удосконалену у літературі таким чином. А саме, більш доцільно розглядати закономірності роботи не з доказами, а саме з джерелами інформації – особистими та речовими, причому у більш точному термінологічно-кількісному вигляді: «закономірності виникнення та установлення особистих і збирання речових джерел, отримання від них інформації, її оцінка та використання» [44, с.68].

Окрім цього, треба відповідним чином вдосконалити й запропоновану раніше Р.С.Белкіним та Ю.І.Краснобаєвим конструкцію викладу закономірностей: «предмет криміналістики составляют закономерности возникновения, обнаружения, исследования, оценки и использования судебных доказательств ... на основе их познания она и разрабатывает эти методы» [51, с.29]. Тобто тут вбачається правильний підхід: криміналістика на основі пізнання закономірностей роботи з доказами (хоча правильніше говорити з джерелами інформації) має розробляти засоби боротьби з правопорушеннями.

Тут доречно згадати, що ще перше визначення криміналістики Г.Гросом було за такою же конструкцією: «криміналістика - наука про реальності кримінального права» [35, с.XI], яка стала домінуючою і зберігає позиції й досі.

Доцільно зробити аналіз тих конструкцій визначень поняття криміналістики, які застосовували вітчизняні вчені, починаючи з першого етапу третього періоду розвитку даної науки – періоду формування в основному уявлень про предмет і систему криміналістики, її місце поміж юридичних наук, по цей час.

Найбільш чисельна група вчених: О.М.Васильєв [57, с.14], В.Г.Гончаренко [28, с.54], Н.І.Клименко [45, с.18]; В.П.Колмаков [47, с.5], І.П.Крилов [69, с.11] та ін., вважали можливим визначити поняття

криміналістики за описовою конструкцією – «криміналістика є наукою про «чи» предмет криміналістики складають».

Походить на дану позицію і підхід В.Г.Танасевича: «Предмет криминалистики – это система средств, приемов и методов деятельности правомочных на то органов по раскрытию и предупреждению преступлений, состоящая в выявлении, собирании и исследовании фактических данных, на основании которых устанавливаются общественно-опасные деяния и виновность лиц, их совершивших, а также принимаются меры по предупреждению преступлений» [131, с.121], оскільки й даному випадку криміналістика залишилася «наукою про щось».

Друга група авторів: І.В.Гора (29, с.5), В.А.Колесник [29, с.5], В.Ю.Шепітько [142, с.7] та ін., дещо удосконалили цю конструкцію – «криміналістика є наукою про щось, на основі вивчення чого розробляє».

Третю групу склали ті автори: С.В.Лаврухін [79, с.79], А.Ф.Лубін [142, с.5], та ін., для яких «криміналістика – це наука, яка вивчає щось», що, у принципі, є тотожним позиції першої групи авторів. До цієї групи вчених треба зарахувати й Г.А.Матусовського, на думку якого криміналістика «осваивает специфические закономерности возникновения следов ...» [91, с.17], що представляє аналогічну конструкцію визначення поняття криміналістики.

До четвертої, також достатньо широкої, групи варто вклучити авторів: В.М.Богданова [50, с.17], Е.І.Борділовського [50, с.17], І.О.Возгріна [17, с.51], В.Г.Гончаренка [151, с.141-142], А.В.Дулова [66, с.19-20], О.О.Закатова [50, с.17] та ін., які визначили криміналістикою за такою конструкцією: «криміналістика – наука, яка вивчає щось, на пізнанні чого розробляє ...». Більш правильною виглядає дана конструкція у С.Д.Карєва, для якого «криминалистика – наука, изучающая и разрабатывающая способы и методы применения достижений естественных и технических наук для раскрытия и предупреждения преступлений» [122, с.29], як наука, що одночасно і вивчає і розробляє засоби боротьби з правопорушеннями на певних її стадіях.

Це є не зовсім так, тому що завданням криміналістики має стати розробка засобів боротьби з правопорушеннями на основі вивчення не самих засобів, а саме певних закономірностей, і у даному випадку закономірностей роботи з джерелами інформації. З огляду на це, думка С.Д. Карєва принципово не відрізняється від позиції інших авторів четвертої групи, а позиція авторів четвертої групи в цілому від позиції другої групи вчених. У певних довідково-енциклопедичних виданнях поняття криміналістики визначено за такою ж конструкцією [136, с.509 та ін.], а в інших – за схемою: «криміналістика розробляє ...», що принципово не відрізняється від вказаної конструкції [11, с.427; 147, с.155 та ін.].

Якщо недосконалість конструкції дефініції криміналістики, запропонованої першою і третьою групою авторів очевидна, оскільки характеризує криміналістику у першу чергу як теоретичну, описову, то підхід другої і четвертої групи авторів трохи ближче знаходиться до правильного. Адже ж тут проглядається вже практично значуще завдання криміналістики – розробити щось, хоча домінування описового аспекту ще гостро відчувається, оскільки криміналістика спочатку щось вивчає, а потім вже розробляє.

Проте основний недолік цих варіантів вбачається у тому, що саме ця наука вивчає і розробляє. Далеко не завжди вказані автори ставили перед криміналістикою вивчити закономірності роботи з джерелами інформації і розробити на цій основі саме засоби боротьби з правопорушеннями. Більш правильною за конструкцією і більш типовою для другої і четвертої групи авторів є визначення поняття криміналістики В.І.Поповим, як науки: «которая на основе обобщения передовой практики советских органов по борьбе с преступностью и привлечения достижений философских, естественных и технических наук разрабатывает в рамках уголовно-процессуального закона рекомендации по собиранию и исследованию доказательств, по установлению личности и розыску преступников, используемые предварительным следствием, дознанием, судом в целях выяснения истины и претворения ленинского

принципа неотвратимости наказания за совершенное преступление, а также в целях предупреждения преступлений» [106, с.61].

Тут начебто проглядається найбільш вірна структура визначення поняття криміналістики: «наука, яка на основі пізнання ..., розробляє ...». Інша річ, що на основі узагальнення практики та даних інших наук розробляються засоби саме роботи з доказами.

Має бути інакше: на основі пізнання закономірностей роботи з джерелами інформації повинні бути розроблені засоби боротьби з правопорушеннями та ще й на кожній із стадій її проведення. З урахуванням викладеного, позиція В.І. Попова, в принципі, не виходить за межі конструкції визначення поняття криміналістики авторами другої та четвертої групи.

Свої особливості має визначення криміналістики, запропоноване іншим представником четвертої групи А.В. Дуловим: «криминалистика – это наука, призванная решать задачи, возникающие в борьбе с преступностью, путем изучения преступления, процессов его отражения в окружающем мире и сознания человека и содержания деятельности по расследования в целях познания закономерностей этих процессов и связей между объектами исследования для разработки методов, средств, приемов и рекомендаций по организации практической деятельности по выявлению, расследованию и профилактике преступлений» [37, с.19-20].

Привертає на себе увагу запропоновані у літературі визначення поняття криміналістики за дещо новою іншою конструкцією: криміналістика «є наукою, яка на основі пізнання закономірностей роботи з джерелами інформації, розробляє засоби боротьби з правопорушеннями на усіх стадіях її ведення» [44, с. 36], чим саме акцент уваги був перенесений з теоретичного описового призначення даної науки на прикладне (практично значуще) – розробляти необхідні для практики засоби боротьби з правопорушеннями.

Дана позиція була обґрунтована тим, що криміналістика як прикладна наука не має носити описовий характер. Вона не є наукою про щось чи наукою, що вивчає щось. Криміналістика є наукою, основним завданням якої є розробка

своїх засобів боротьби з правопорушеннями на основі пізнання закономірностей роботи із джерелами інформації. Саме це завдання при визначенні поняття криміналістики має передувати іншим [44, с.36-45]. При цьому було зроблено посилання на висновок Г.Г. Зуйкова про те, що основним завданням криміналістики є «создание и совершенствование средств, приемов и методов раскрытия, расследования и предупреждения преступлений» [41, с.63].

Повністю погоджуючись з викладеним, є необхідним підкреслити, що ще в 1971 р. А.В. Дулов і П.Д. Нестеренко теж зазначали, що криміналістика «призвана разрабатывать на основе познания закономерностей деятельности по расследованию преступлений приемы, способы, методы расследования, предупреждения преступлений и тем самым содействовать достижению целей социалистического правосудия» [37, с.3].

Отже, у літературі висловлювалося багато конструктивних думок, узагальнення яких й треба врахувати у визначенні в основному поняття криміналістики. При цьому варто звернути увагу й на уточнення природи криміналістики як методичної юридичної науки, тобто такої, основним завданням якої є розробка таких засобів боротьби з правопорушеннями: технічних засобів, тактичних прийомів та методичних рекомендацій, які й складають основу методики ведення даної боротьби. Останню й має розробити в решті-решт четверта частина криміналістики – методика.

З огляду на це, найменування криміналістики саме методичною юридичною наукою виглядає достатньо обґрунтованим. Хоча в цьому аспекті звертає на себе увагу й висловлені у літературі пропозиції щодо уточнення природи криміналістики не тільки як методичної, але й неправової та антиделіктної юридичної науки [109]. І тут немає необхідності детального викладу такого обґрунтування, оскільки видається очевидним найменування криміналістики неправовою юридичною наукою, оскільки, дійсно, криміналістика має розробляти не норми права, що покладається на кримінальне право, кримінальний процес та інші правові юридичні науки, а засоби боротьби з правопорушеннями. Більш того, останнє характеризує криміналістику і як

антиделіктну юридичну науку, тобто таку, яка має розробляти ті чи інші засоби боротьби з правопорушеннями.

З урахуванням викладеного, є доцільним при визначенні в основному поняття криміналістики підкреслити її природу як юридичної науки, з однієї сторони, методичної, а з іншої - неправової та антиделіктної.

Раніше природа криміналістики визначалася дещо по-різному. Спочатку, як самостійна наука у системі наук кримінального блоку [35, с.XVIII]. А згодом криміналістику стали вважати технічною наукою [111; 135; 151; та ін.].

У підручнику з кримінального процесу М.С. Строгович розглядав криміналістику як частину складної юридичної науки – «Судове право» [126, с.22], що було розвинуто у першому радянському підручнику з теорії держави та права. У даному підручнику, написаному разом з С.А. Голунським, до судового права окрім криміналістики включалися ще три юридичні науки, а саме судоустрій, кримінальний та цивільний процес [27, с.12]. Аналогічну точку зору зайняли й ряд інших авторів того часу [93, с.25].

Однак перш ніж перейти до кількісного та понятійного узагальнення тих ознак та конструкції, які мають бути відображені у дефініції криміналістики, варто звернути увагу й на деякі інші варіанти розв'язання зазначеної проблеми. Так, Ю.І. Краснобаєв, пропонував включити у поняття криміналістики «закономерности ее развития как науки» [51, с.17]. Згодом Г.А. Матусовський, розвиваючи даний підхід, вказав при визначенні поняття криміналістики «закономерности развития криминалистики как науки и учебной дисциплины» [91, с.17].

Проте вивчення закономірностей власного розвитку криміналістики як науки та навчальної дисципліни, охоплюється більш широким завданням цієї науки - пізнання закономірностей роботи із особистими та речовими джерелами інформації, тому що, по-перше, головним у боротьбі з правопорушеннями, як вже підкреслювалося, є отримання необхідної інформації та її використання у цій боротьбі, немає інформації немає і боротьби.

Без інформації не можна ні виявити латентні правопорушення, ні правильно їх припинити, ні розкрити та провести повне й всебічне їх досудове розслідування, ні якісно та ефективно провести інші стадії боротьби з ними, для чого треба, перш за все, пізнати закономірності роботи з особистими та речовими джерелами такої інформації.

По-друге, якісне, повне та всебічне пізнання закономірностей роботи з особистими та речовими джерелами неможливе без ґрунтовного вивчення як закономірностей власного розвитку криміналістики як науки та навчальної дисципліни, так низки інших більш часткових закономірностей. У цьому відношенні варто звернути увагу на уточнення А.В. Іщенка, що до предмету криміналістики треба віднести історію її виникнення та розвитку, організацію наукових досліджень, вивчення потенціалу науки та інших аспектів криміналістики як науки [42, с.37]. Проте ці та інші часткові завдання криміналістики, у тому числі і закономірності власного розвитку як науки та навчальної дисципліни, не потрібно включати у поняття даної науки, в якому мають бути відображені лише основні, а саме найсуттєвіші поняттєутворюючі ознаки.

А саме, Р.С. Белкін доповнив попередньо запропонований із Ю.І. Краснобаєвим перелік закономірностей «закономерностями механизма преступления, возникновения источников информации о преступлении и его участниках» [8, с.54]. А тому постає питання, а чи пізнання закономірностей виникнення джерел інформації про правопорушення та його учасників не охоплюється закономірностями роботи із особистими та речовими джерелами, коли отримують інформацію не тільки про правопорушення та його учасників, а більш широкий спектр фактичних даних, що мають бути доведені по кримінальному провадженню?

Не виключно, що до такого ж самого висновку дійшов і Р.С.Белкін, вилучивши пізніше з цього переліку закономірностей вказівку на джерела інформації, після чого доповнені закономірності прийняли такий вигляд: «закономерности механизма преступления, возникновения информации о

преступлении и его участниках» [8, с.65]. Інакше ж мав би місце текстове повторення закономірностей: 1) закономірності роботи з джерелами інформації про правопорушення та його учасників; 2) загальні закономірності роботи із доказами.

Що ж стосується ще одного різновиду закономірностей, якими Р.С.Белкін доповнив перший перелік закономірностей: «закономерности механизма преступления» [8, с.6], то цей різновид також охоплюється запропонованим баченням закономірностей роботи із особистими і речовими джерелами, в якому є вказівка на виникнення особистих і речових джерел: «виникнення і встановлення особистих і збирання речових джерел ...» [44, с.68].

У цьому зв'язку доречно згадати наведене у літературі достатньо обґрунтоване уточнення, що якісному та ефективному проведенню всіх етапів роботи з особистими і речовими джерелами сприяє вивчення механізму виникнення речових джерел різних видів і природи, наприклад, мікрооб'єктів, слідів запаху тощо, та інформації від особистих джерел певних категорій: малолітніх осіб та осіб, що мають психічні і фізичні вади, тощо. Виходячи з цього, робиться висновок, що виникнення особистих і речових джерел не є етапом роботи з ними, але пізнання закономірностей даного процесу дозволяє якісно та ефективно провести всі етапи [132, с.44, 46] і тому повинно враховуватися у загальному переліку закономірностей роботи з особистими і речовими джерелами.

На підставі викладеного, вивчення закономірностей механізму правопорушення охоплюється викладеним загальним баченням закономірностей роботи з особистими і речовими джерелами, які пізнаються через вивчення закономірностей і механізму правопорушення, і його способів, і інших обставин його скоєння, і через низку інших, пов'язаних з цим процесом об'єктів і відносин.

Таким чином, вказівка при визначенні поняття криміналістики на закономірності механізму правопорушення, виникнення інформації про правопорушення та його учасників є зайвою, оскільки все це можна охопити

більш загальним і всеохоплюючим бачення закономірностей роботи із особистими та речовими джерелами: виникнення і встановлення особистих і збирання речових джерел, отримання від них інформації, її оцінка і використання.

Пропонується у літературі відобразити у понятті криміналістики і «закономерности слепообразования» [6, с.88 та ін.], що також не викликається необхідністю за умов включення у дефініцію даної науки вказаного більш загального варіанту відображення закономірностей роботи з особистими і речовими джерелами, оскільки вивчення закономірностей слідоутворення і є основою проведення всіх, але особливо перших етапів роботи з особистими і речовими джерелами. Адже ж як можна отримати від цих джерел інформацію, не пізнавши закономірностей слідоутворення та багатьох інших закономірностей роботи зі ними?

Аналогічним чином можна обґрунтувати частковість вказівки В.Я.Колдіним у понятті криміналістики «закономерностей движения уголовно-релеван-тной информации» [68, с.4] чи «информационно-познавательной структуры деятельности по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений» [68, с.9], оскільки вивчення кримінально обумовленої інформації складає сутність роботи з особистими і речовими джерелами, а інформаційно-пізнавальна структура діяльності характеризує цю роботу з точки зору участі певних суб'єктів у боротьбі з правопорушеннями.

Розвитком вказаної позиції В.Я.Колдіна є визначення поняття криміналістики О.Я.Баєвим, в якому також вказані «уголовно-релевантные закономерности» і «средства и методы информационно-познавательной деятельности дознавателя, следователя, специалиста, эксперта, прокурора и адвоката», а тому наведені аргументи стосуються і даної позиції.

Таким же чином може бути оцінена позиція В.О.Образцова визначити поняття криміналістики через «технологію и средства практического следоведения (поисково-познавательной деятельности) в уголовном судопроизводстве» [97, с.5], оскільки в ній вбачається вже піддані аналізу

підходи щодо відображення закономірностей слідоутворення та інформаційно-пізнавальної структури діяльності суб'єктів боротьби з правопорушеннями.

Зрозуміло, що можна навести ще багато інших прикладів, коли запропоновані у літературі поняттеутворюючі ознаки криміналістики фактично виконують роль більш часткових аспектів понятійної характеристики даної науки.

Підсумок викладеного дає підстави дійти висновку про те, що у дефініції криміналістики у контексті завдань боротьби з правопорушеннями мають бути відображені такі основні поняттеутворюючі ознаки: 1. Природа криміналістики – методична (неправова, антиделіктна) юридична наука. 2. Засоби гласного ведення боротьби з правопорушеннями у вигляді технічних засобів і загальних прийомів їх застосування, тактичних прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих, судових, експертних) і гласних позапроцесуальних дій чи їх комбінацій, гласних методик ведення даної боротьби на кожній із її стадій. 3. Стадії боротьби з правопорушеннями: виявлення, припинення, розкриття і досудове розслідування правопорушень, судове (слідче) розв'язання кримінальних справ, виконання судових (слідчих) рішень, проведення роботи із особами протягом строку судимості та інших заходів по запобіганню правопорушенням. 4. Закономірності роботи з особистими і речовими джерелами: закономірності виникнення і встановлення особистих і збирання речових джерел, отримання від них інформації, її оцінка і використання. 5. Сутність інформації, з якою працює криміналістика: інформація, що має значення для боротьби з правопорушеннями [132, с.268-277].

Найбільш обґрунтованою конструкцією визначення поняття криміналістики доцільно визнати таку: криміналістика є методичною (неправовою, антиделіктною) юридичною наукою, яка на основі пізнання закономірностей роботи з особистими та речовими джерелами інформації, що має значення для боротьби з правопорушеннями, розробляє засоби гласного ведення даної боротьби на кожній із її стадій [44, с.58; 132, с.35; 133, с.67].

По суті так найбільш обґрунтовано формулювати й стисле визначення поняття криміналістики, яке доцільно розміщувати у навчальному курсі до розгляду основних поняттєутворюючих ознак даної науки, оскільки їх деталізація у дефініції виглядає вже зайвою.

Проте без розгорнутого визначення поняття криміналістики не обійтися, оскільки саме таке визначення є так сказати «понятійно-категоріальним еталоном» даної науки, який дозволяє більш чітко представити її основні ознаки: завдання, предмет, об'єкти і міжнауковий статус.

З урахуванням викладеного виявляється найбільш правильним запропоноване Ю. Д. Ткачем визначення поняття криміналістика як методичної (неправової, антиделіктної) юридичної науки, яка на основі пізнання закономірностей виникнення і встановлення особистих і збирання речових джерел, отримання від них інформації, що має значення для боротьби з правопорушеннями, її оцінки і використання, розробляє гласні засоби ведення даної боротьби у вигляді гласних технічних засобів і загальних прийомів їх застосування, тактичних прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих, судових, експертних) і гласних позапроцесуальних дій чи їх комбінацій, а також гласних методи із виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування правопорушень, судового (слідчого) розв'язання кримінальних справ, виконання судових (слідчих) рішень, проведенню роботи із особами протягом дії строку судимості та інших заходів із попередження правопорушень [132, с. 56; 133, с. 23].

Даний підхід дуже слушно популірвала й Ю. О. Ланцедова, яка в одній із останніх публікацій й виклала найбільш вдалий варіант вирішення цієї проблеми власне Ю. Д. Ткачем [77, с. 11-20; 81], що і має бути представлений у загальних висновках до даної кваліфікаційної роботи.

2.2. Система криміналістики як відображення поняття даної науки

Розв'язання даної проблеми щодо першої частини криміналістики на відміну від її інших частин є найбільш дискусійними і варіантними. Для підтвердження даної тези доцільно пригадати, що офіційно перша частина криміналістики набула свого системно-структурного статусу протягом лише першого етапу третього періоду розвитку вітчизняної криміналістичної науки [57; 69; 70 та ін.], коли почали створюватися умови для розв'язання в основному даної проблеми, хоча її прообразом були вже передмови до третього і четвертого німецького видання посібника Г.Гросса «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» [35, с.VII-XVIII].

Саме за словом «вступ» перша частина криміналістики частіше за все ховалася протягом всього наступного періоду її розвитку, починаючи з другого видання першого вітчизняного підручника з криміналістики, і продовжуючи іншими виданнями [53, с.3-36; 64, с.5-19; 69, с.3-39; 119, с.3-24 та ін.].

Такий стан справ залишався навіть тоді, коли протягом другого етапу другого періоду розвитку вітчизняної криміналістичної науки знову як і з самого початку виникнення даної науки [14; 18; 23; 32; 35; 95; 111; 137; та ін.] почали видаватися підручники із невизначеною системно-структурною будовою її навчального курсу, тобто без виділення будь-яких частин взагалі [56, с.3-22; 57, с.3-23; та ін.]. Протягом цього етапу з'являлися підручники з криміналістики з аналогічною невизначеною системою, але, навіть, без такого традиційного для того часу структурного елемента, як «вступ» [58, с.3-46 та ін.].

Пізніше стали видаватися підручники криміналістики, в яких перша частина мала як змішаний (зі старим і новим підходом) варіант її найменування, так й “чисто” новий підхід. Наприклад, Р.С.Белкін, який раніше дотримувався традиційного словосполучення «вступ у науку» [8, с.3-33 та ін.], перейшов спочатку на словосполучення «Теоретические основы криминалистики» [53, с.3-44] і, в решті решт, - «История и методология криминалистики» [1, с.1-129]

В.П.Бахін у своїй праці першу частина криміналістики іменує словосполученням «Общая теория (методология) криминалистики» (6, с.8); І.А.Возгрін – «Общая теория и методология криминалистики» чи «Теоретические и методологические основы криминалистики» [57, с.77]; А.Ф.Волинський – «Основы криминалистической теории» [60, с.7-62]; І.Ф.Герасимов, Л.Я.Драпкін та ін. – «Теория и методология криминалистики» [63, с.39]; М.В.Салтевський та ін. – «Методологія криміналістики» [312, с.18]; А.В.Дулов, І.В.Гора та ін. - «Теоретические основы криминалистики» [29, с.7; 66, с.4-86; 74, с.5 та ін.].

І.В.Гора, С.П.Іщенко, В.А.Колесник та деякі інші автори у цьому відношенні віддають перевагу словосполученню «Теоретические и методологические основы криминалистики» [29, с.7-9 та ін.]; В.С.Кузьмічев, С.В.Лаврухін, Г.І.Прокопенко, Н.Г.Шурухнов та ін. – «Общая теория криминалистики» [113, с.14; 146, с.11-43 та ін.]; В.О.Образцов та ін. – «Теоретические и методологические основы криминалистики» [17, с.77 та ін.]; І.Ф.Пантелеєв – «Методологические основы криминалистики» [71, с.3-104]; Д.І.Сулейманов – «История и теория криминалистики» [72, с.11-153] тощо.

Р.С.Белкін, який приділив багато уваги розбудові загальної теорії криміналістики, вважає, що однойменне словосполучення підходить до позначення першої частини лише криміналістичної науки (8, с.257). При цьому, першу частину навчального курсу криміналістики цей вчений фактично іменує словосполученням «Введение в науку (или методология и теория криминалистики)» (8, с.255), чітке пояснення чого відсутнє.

Даний підхід може бути пояснений, зокрема, тим, що загальна теорія криміналістичної науки і перша частина її навчального курсу за змістовно-тематичним наповненням не співпадають між собою, а зміст загальної теорії криміналістики різні автори вбачають по-різному, включаючи до неї й часткові теорії, які входять до складу інших частин криміналістичної науки.

З урахуванням викладеного, вказаний підхід Р.С.Белкіна уявляється достатньо обґрунтованим і тому у цілому був сприйнятий й багатьма іншими

авторами [4, с.3, 4; 9; 29, с.6; 108, с.10-11; 114, с.8, 13 та ін.]. У той же час, позиція В.С.Кузьмічева, Г.І.Прокопенка, Н.Г.Шурухнова та деяких інших авторів іменувати словосполученням «загальна теорія криміналістики» і першу частину навчального курсу криміналістики [146, с.11-43 та ін.], виглядає не досить виваженою.

Зустрічаються і випадки розпорошеності теоретичних засад криміналістики між її різними системно-структурними елементами [10, с.11-73, 74-101; 40, с.22 та ін.]. Зокрема, Г.А.Зорін, пропонуючи семиелементну систему криміналістики, її першу частину іменує «Теория криминалистики», а другу – «Методология криминалистики» [40, с.22].

Поряд з цим, достатньо частими є неузгодженості між текстуальними положеннями про систему криміналістики і фактично існуючою системно-структурною будовою підручника чи посібника також непоодинокі [17, с.77; 55, с.15; 75, с.12; 115, с.8-92 та ін.]. Так, М.В.Салтевський за текстом свого авторського посібника з криміналістики пропонує шестиелементну систему, іменуючи першу частину словосполученням «Методологические основы криминалистики» [115, с.21-23], в той час як фактично ця частина названа «Теоретические основы науки криминалистики» [115, с.8-92].

В.Ю.Шепітько, проводячи детальний аналіз системи криміналістики, першу її частину іменує словосполученням «Общая теория криминалистики» [142, с.9], але відповідний системно-структурний елемент посібника вже іменує словосполученням «Введение в курс криминалистики» [142, с.3, 5-33]. При цьому не має підстав робити й висновок про те, що цей автор таким чином розрізняє систему науки і навчального курсу криміналістики, оскільки відповідні пояснення з цього приводу у посібнику відсутні [142, с.9-11].

І.А.Возгрін, аналогічним чином розглядаючи проблему системи криміналістики, вказує, що абсолютна більшість авторів першу частину даної науки іменує «Теоретические и методологические основы криминалистики», трохи нижче сам іменує цю частину словосполученням «Основы теории и методологии криминалистики» [17, с.77], а даний посібник, який присвячений

висвітленню проблем першої частини криміналістичної науки іменує «Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография» [17].

Н.І.Клименко спочатку у системі навчального курсу криміналістики виділяє два системно-структурні елементи: «научное введение в учебный курс» і «общая теория криминалистики» [45, с.31], а у пояснювальному малюнку теоретичну частину даної науки у другому виданні подає під єдиною назвою «Теория и методология криминалистики» [45, с.117].

В.Я.Колдін і М.П.Яблоков за текстом підручника першу частину іменують словосполученням «Теория и методология криминалистики» [75, с.12 та ін.], а фактично системно-структурну будову підручників подають значно ширшими за змістом та обсягом словосполученнями: відповідно «Научные, теоретические и методологические основы криминалистики» [75, с.1-144 та ін.] і «Теоретические, методологические и научные основы криминалистики» [75, с.11-166]. Останній варіант найменування першої частини криміналістики М.П.Яблоков залишив й у своєму одноосібному посібнику [148, с.43-71]. Можуть бути наведені й інші приклади, які суттєво не відрізняються від розглянутих, але підтверджують тезу про те, що такі недоліки системно-структурної будови сучасних підручників криміналістики є достатньо поширеними та у певній мірі відображають невисокий стан розвитку проблеми.

У зв'язку з цим варто підкреслити, що наступним достатньо суттєвим недоліком сучасного розвитку проблеми системно-структурної будови криміналістики треба вважати те, що надто багато авторів продовжують іменувати першу частину криміналістики достатньо старим і на сьогодні семантично необґрунтованим словосполученням «Вступ у криміналістику» [3, с.3-18; 4, с.3-12; 17; 73, с.3-14; 90; 114, с.8-45; 142, с.5-33 та ін.], яке не точно відображає і, навіть, принижує значимість даної частини.

Але ж завданням першої частини криміналістики є створення теоретичної основи для розвитку всіх наступних її частин і, як наслідок цього, для розробки належних засобів боротьби з правопорушеннями, а за другою концепцією - й всіх

правопорушень. І ховати всі ці положення, навіть у навчальному курсі за словом «Вступ» буде, по меншій мірі, неетичним, а взагалі – неточним.

З огляду на це, привертає на себе увагу позиція Р.С.Белкіна, який достатньо обґрунтовано підкреслив, що зміст першої частини навчального курсу криміналістики не відповідає назві «Вступ у науку» [8, с.259].

Виходячи з цього, можна дійти висновку, що перша частина навчального курсу криміналістики фактично є не вступним системно-структурним елементом, а таким, який закладає основи, принципи розвитку всієї науки, у тому числі, й всіх наступних її частин. Тому не можна не звернути увагу на те, що ще у першому колективному вітчизняному підручнику з криміналістики перша частина іменувалася так: «Основные принципы криминалистики» [61, с.3-28].

Такий підхід був більш обґрунтованим, оскільки вказувало на те, що ця частина закладає основи для розгляду положень наступних трьох частин навчального курсу криміналістики та й криміналістичної науки у цілому [61; 62].

При цьому варто зауважити, що І.М.Якимов, який вперше запропонував посібник з криміналістики, по суті із чотирьохелементною системно-структурною будовою [151], першу частину також назвав словом “Введение” [151, с.3-25], в той час як у його попередньому посібнику з криміналістики перша частина була відсутня. У даному випадку автор застосував лише такий системно-структурний елемент, як «От автора», який займав трохи більше сторінки (151, с.3-4).

Викладене ще більше підсилює самотійність найбільш правильного підходу вказаного колективу авторів до найменування і визначення суті першої частини криміналістичної науки, як такої, що закладає принципи, теоретичні засади цієї науки, а не відіграє допоміжну (вступну) роль щодо її інших системно-структурних елементів. Проте даний підхід, як свідчить узагальнення існуючих підручників криміналістики, не здобув розвитку у подальшому, проявив себе значно пізніше і не є загально визнаним.

З урахуванням цього, не можна сприйняти не тільки «чисті», а й змішані варіанти найменування першої частини криміналістики із використанням слова «вступ», наприклад, «Введение в курс криминалистики и ее теоретические основы» [71, с.4-79], «Введение в криминалистику (ее теоретические и методологические основы)» [69, с.5], «Введение в науку (методологические основы криминалистики)» [73, с.5]; «Введення в криміналістику, загальна характеристика механізму вчинення правопорушень і діяльності по їх розслідуванню» [112, с.5] та ін.

Мають місце і достатньо незрозумілі підходи до вирішення даної проблеми. Зокрема, в одному з підручників з криміналістики перша частина іменується словосполученням «Криминалистическая стратегия», що більш детально доцільно розглянути в контексті розгляду аналогічних проблем третьої частини криміналістики, оскільки у цій назві презентуються більше організаційно-планові, ніж теоретичні проблеми криміналістики.

Як бачимо, позиції різних авторів щодо найменування першої частини криміналістики надто чисельні і різнопланові, а тому проблема узгодження єдиної термінології є достатньо актуальною.

У даному відношенні здається обґрунтованою виловлена у літературі пропозиція для найменування не тільки кожної з частин, а й інших системно-структурних елементів навчального курсу криміналістики (розділів, тем) підібрати більш лаконічні найменування, які б адекватніше відобразили їх сутність.

З огляду на це, підкреслено, що такі найменування не повинні містити в собі прикметник «криміналістичний», оскільки й так зрозуміло, що у навчальному курсі криміналістики мова може йти лише про криміналістичні системно-структурні елементи [44, с.77 та ін.].

З урахуванням викладеного, першу частину криміналістики запропоновано іменувати «Теорологія», другу «Техніка», третю «Тактика» і, нарешті, четверту – «Методика» [44, с.31]. При цьому семантичне значення словосполученням

«Теорологія» як вчення про теоретичні основи науки пояснено від слів «теорія» та лат. «logos» (вчення, наука) [44, с.78].

Найпоширеніше у даному відношенні словосполучення «методологія» не сприйнято тому, що його семантичне значення полягає у позначенні вчення про методи, а це не може охопити все фактично існуюче змістовно-тематичне наповнення першої частини криміналістики, у всякому разі теми про її історію, поняття і систему, місце у системі юридичних наук тощо.

До таких висновків дійшли, мабуть і ті автори, які у назві першої частини розрізняють теоретичні та методологічні основи [6, с.8; 17, с.77; 29, с.7-9; 63, с.39 та ін.].

Р.С.Белкін у цьому відношенні підкреслив, що теоретичні основи суть методології науки, що, на його думку, видно на прикладі загальної теорії криміналістики [8, с.259]. Але з таким висновком погодитися не може, оскільки все як раз навпаки – методологія представляє суть теорії науки, тобто останнє поняття більш широке і поглинає собою перше. Тому більш конструктивну позицію займають ті вчені, які і теоретичні і методологічні основи криміналістики вважають теоретичними основами [29, с.7; 60, с.7-62; 66, с.4-86; 72, с.11-153; 74, с.5; 79, с.36; 113, с.14; 146, с.11-43 та ін.]. Проте ніяк не можна погодитися з точкою зору тих авторів, які досі теоретичні і методологічні основи криміналістики ховають за найменування її першої частини, побудовані на основі слова «Методологія» [71, с.3-104; 115, с.6 та ін.], оскільки такий підхід на сьогодні може розглядатися з точки зору недостатньо повного розуміння семантичного значення цього словосполучення чи тримання у будь-якому випадку за застарілу традицію.

Тим більше, що в історії розвитку криміналістики словосполучення «методологія» застосовувалася також у самих різних значеннях. Зокрема, Б.Л.Бразоль у 1916 р. це словосполучення використав як синонім сучасного значення слова «тактика».

М.І.Якімов у 1925 р. використав словосполучення «методологія» як синонім сучасного слова «методика», назвавши ним четверту частину

навчального курсу криміналістики, яка була присвячена саме методиці боротьби з окремими видами і групами правопорушень [151]. При цьому, правда, значення словосполучення «методологія» було розкрито у самій назві даної частини як «Применение методов уголовной техники и тактики к расследованию преступлений» [151, с.VIII], чим було вже закладено наступне криміналістичне значення «методології» як вчення лише про методи.

Підводячи підсумок викладеному, можна дійти таких висновків:

1. Найменування частин та інших системно-структурних елементів навчального курсу криміналістики має бути по-можливості найбільш лаконічним і семантично точним, вільним від зайвих вказівок на їх криміналістичність.

2. При найменуванні першої частини навчального курсу криміналістики треба чітко розрізняти поняття теорії і методології, частковість останнього поняття по відношенню до першого.

Проте оскільки запропоноване у цьому відношенні лаконічне і достатньо семантично точне словосполучення «теорологія» не здобуло підтримки інших вчених, найбільш вдалим найменуванням першої частини криміналістики треба вважати словосполучення «Теоретичні основи», яке у такому значенні вже також пропонувалося у літературі [44, с.15-16; 74 та ін.].

Як вже підкреслювалося, на другому місці за дискусійністю та існуючою варіантністю знаходиться найменування останньої четвертої частини криміналістики. У контексті розгляду даної проблеми ще раз згадаємо, що перша пропозиція іменувати дану частину навчального курсу криміналістики лаконічним словосполученням належить М.І.Якимову, який ще у 1925 р. запропонував у цьому відношенні термін «Методологія» [151, с.VIII]. Пізніше, більш широка назва роботи В.І.Громова «Методика расследования преступлений», виданої у 1929 р. [32], була деталізована С.А.Голунським та Г.К.Рогінським у 1934 р. у вигляді словосполучення «Методика расследования важнейших видов преступлений» [27, с.5]. Тут доречно підкреслити, що дана частина криміналістики необґрунтовано розглядалася цими вченими в якості самостійної науки із своїм предметом [27, с.5].

Пізніше аналогічну назву «Методика расследования отдельных видов преступлений» отримала четверта частина першого двохтомного вітчизняного підручника криміналістики, підготовленого колективом авторів у 1935-1936 рр. [61, с.7; 62].

У такому вигляді найменування даної частини навчального курсу криміналістики майже без змін дійшло до цього часу і у такому та трохи зміненому вигляді сприймається багатьма сучасними авторами [10, с.22; 17, с.9; 112; 115, с.21 та ін.]. Хоча треба підкреслити, що у цьому ж першому вітчизняному підручнику криміналістики дана частина іменувалася й більш лаконічним словосполученням «частная методика» [61, с.7], яке та ще більш стислі назви «Методика» були сприйняті й іншими авторами [27, с.5 та ін.].

Проте сутність цих назв залишалася старою – як методика лише розслідування окремих видів і груп правопорушень, що не узгоджується із сучасними уявленнями про стадії боротьби з правопорушеннями, які не можуть бути охоплені цим та іншими подібними словосполученнями.

З огляду на це, доцільно продемонструвати сучасні існуючі найменування даної частини навчального курсу криміналістики, найбільш поширеними з яких на сьогодні є такі словосполучення, як:

1. «Криминалистическая методика», якого дотримуються І.С.Андрєєв, О.Я.Баєв, В.П.Бахін, А.Ф.Волобуєв, В.І.Гаєнко, І.В.Гора, Г.І.Грамович, Є.І.Зуєв, В.А.Колесник, М.І.Порубов, Д.І.Сулейманов, П.В.Цимбал, М.Г.Щербаковський та багато інших авторів.

2. «Методика расследования отдельных видов преступлений», що вважають найбільш оптимальним А.І.Бастрикін, А.В.Дулов, І.П.Крилов, Т.А.Седова, А.А.Ексархопуло та деякі інші автори.

Друге словосполучення є більш традиційним, а перше - більш новітнім, на поєднанні і деякому удосконаленні яких побудовані й всі інші сучасні найменування четвертої частини навчального курсу криміналістики. Зокрема, Т.В.Аверьянова, Р.С.Белкін, Ю.Г.Корухов, А.В.Пахомов, О.Р.Росінська та інші автори в цьому відношенні віддають перевагу словосполученню

«Криміналістическа методика (или методика расследования и предотвращения отдельных видов преступлений)» [1, с.42; 11, с.427; 72, с.63; 147, с.155 та ін.]; В.В.Агафонов, А.Ф.Волинський, І.Ф.Герасимов, Л.Я.Драпкін, А.Г.Філіппов, Н.Г.Шурухнов та ін. – «Методика расследования отдельных видов и групп преступлений (криміналістическа методика)» [3, с.6; 44, с.5; 63; 73; 146, с.18 та ін.]; Д.І.Астапкін, С.М.Астапкіна та ін. – «Методика расследования преступлений» [4, с.4; 74; 144 та ін.]; І.А.Возгрін, О.П.Дубовий, Г.А.Зорін, В.Я.Колдін, С.А.Роганов, А.А.Степанов, П.Ю.Тимошенко та ін. – «Криміналістическа методика расследования отдельных видов преступлений» [10, с.22; 17, с.9; 40, с.22-23; 113, с.14; 115, с.21; 148, с.13 та ін.]; В.М.Глібко, А.Ю.Головін, В.Г.Лукашевич, М.В.Салтевський та ін. – «Методика расследования отдельных видов преступлений (криміналістическа методика)» [74; 115, с.21 та ін.]; В.Ф.Єрмолович та ін. – «Криміналістическа методика расследования преступлений»; Є.П.Іщенко, М.П.Яблоков та ін. – «Криміналістическа методика расследования» [148 та ін.]; В.С.Кузьмічев, Є.І.Макаренко, Г.І.Прокопенко та ін. – «Криміналістическа методика (методика расследования отдельных видов преступлений)» [88, с.30; 114, с.13; 142, с.10 та ін.]; М.О.Селиванов – «Методика расследования отдельных видов и групп преступлений» [63, с.18]; В.Ю.Шепітько - «Криміналістична методика (методика розслідування правопорушень)» [74, с.9] тощо.

Дещо особливу позицію з цього приводу зайняв П.Д.Біленчук, який дану частину назвав достатньо об'ємним і детальним словосполученням «Криміналістична методика розслідування (методика розслідування окремих видів правопорушень: організація, автоматизація, алгоритмізація, індивідуалізація)» [55], що не можна визнати правильним, оскільки назви частин та інших системно-структурних елементів навчального курсу криміналістики повинні бути більш лаконічними і, при цьому, не менш змістовними.

Аналогічним чином можна оцінити й намагання С.В.Лаврухіна відобразити у назві четвертої частини більш широкий перелік стадій боротьби з правопорушеннями, а саме: «Методики виявлення, раскрытия и предупреждения преступлений отдельных видов и групп» [79, с. 36].

Більш узагальнений варіант в цьому відношенні запропонував В.О.Образцов: «Методико-криміналістическое обеспечение предварительного расследования» [97].

Проте всі наведені варіанти найменування четвертої частини навчального курсу криміналістики мають спільні і достатньо суттєві недоліки: об'ємність назви і головне її обмеженість лише однією стадією боротьби з правопорушеннями – «розслідування правопорушень», яка по великому рахунку може охопити лише досудове розслідування правопорушень та в деякій мірі судовий розгляд кримінальних справ (у частині судового слідства). При цьому варто підкреслити, що історично слово «методика» використовувалося й як синонім слова «тактика», наприклад, «Методика осмотра места происшествия» [37, с.39-70 та ін.], «Методика производства обыска» [37, с.158-177 та ін.] та ін., необгрунтованість чого у силу очевидності не потребує окремого доведення.

З огляду на це, привертає до себе увагу і заслуговує підтримки і практичної реалізації висловлена у літературі пропозиція назвати четверту частину навчального курсу криміналістики узагальнюючим, лаконічним і разом з тим змістовним терміном «Методика», а у назві другого і третього підрозділів даної частини, які носять в певній мірі спеціальний характер, дати більш широке тлумачення даного терміну, зокрема, «Методики боротьби з окремими видами і групами правопорушень» і «Методики боротьби з правопорушеннями при особливих обставинах» [44, с.31 та ін.].

Таке удосконалення є достатньо суттєвим, оскільки дозволяє по-новому глянути на завдання четвертої частини навчального курсу криміналістики, а як наслідок цього і в цілому криміналістичної науки - розробити методику не тільки розслідування, а проведення кожної із стадій боротьби з окремими видами та групами правопорушень, у тому числі й при особливих обставинах. При цьому треба мати на увагу, що методика презентує кінцевий результат розробки криміналістикою засобів боротьби з правопорушеннями.

Що ж стосується найменування другої і третьої частини навчального курсу криміналістики, то тут і в літературі відсутні більш-менш значимі дискусії,

особливо щодо найменування другої частини, що є практично одностайним – «Криміналістична техніка» [1; 8; 17, с.77; 29, с.6 та ін.].

Лише окремі автори намагалися і в цьому відношенні запропонувати деякі нововведення, зокрема, В.О.Образцова традиційні положення техніки спочатку виклав у другій частині з достатньо незвичною назвою «Поисково-познавательная деятельность в уголовном судопроизводстве как объект криминалистического обеспечения», а пізніше й зовсім ці положення розподілив між двома самостійними частинами: другою – «Криминалистическая характеристика уголовного судопроизводства как процесса познания» і третьою – «Характеристика отдельных видов носителей познавательно значимой отражательной информации» [97].

Ще більш незрозумілими у цьому відношенні виглядають інші підходи В.О.Образцова, коли традиційні положення техніки були об'єднані з іншими у такому системно-структурному елементі, як «Методологические основы практического следоведения как объекта криминалистики», конкретний перелік тем якого, зокрема, «Криминалистическая характеристика преступления как объекта практического познания», «Практическое следоведение как битва за информацию» та ін. [97], говорять самі за себе і тут будь-які інші коментарії вже виглядають зайвими.

Хоча за текстом даного посібника В.О.Образцов дотримується достатньо традиційної чотирьохелементної системно-структурної будови криміналістичної науки, в якій техніка представлена словосполученням «Криминали-стическая техніка» [97], з огляду на що важко зрозуміти позицію цього автора щодо такого нетрадиційного викладу навчального курсу криміналістики.

Більш того, В.О.Образцов, відштовхуючись від ідеї розгляду криміналістики як науки про технологію і засоби практичного слідознавства, за текстом багатьох своїх видань використовує в контексті викладу положень техніки словосполучення «технологія», яке у низці останніх підручників криміналістики за редакцією Р.С.Белкіна введено у назву другої і третьої частини «Криминалистическая техника и технология» і «Криминалистическая

тактика и технология» [1, с.130, 451 та ін.]. Причому у назвах окремих тем третього розділу словосполучення «технологія» використовується й замість терміну «тактика»: «Технология получения образцов на сравнительное исследование», «Технология прослушивания и записи телефонных разговоров» та ін. [1, с.669, 675 та ін.]. Але детальне вивчення змісту цих підручників свідчить про те, що словосполучення «технологія», окрім присутності, більше ніяк себе не проявило.

При цьому треба мати на увазі, що сутність тактики полягає у розробці, у першу чергу, тактичних прийомів, тобто найбільш раціонального та ефективного проведення певної дії у контексті боротьби зі правопорушенням. З огляду на це, процедуру отримання зразків для порівняльного дослідження, прослуховування та запису телефонних розмов, концентричного чи ексцентричного огляду місця пригоди, експертного дослідження та багатьох інших подібних дій не можна представити у вигляді технології, оскільки розробка рекомендацій щодо найбільш раціонального та ефективного їх проведення має не менше значення, ніж більш традиційних у цьому відношенні дій: допиту, обшуку, відтворення обстановки та обставин події, затримання підозрюваного тощо.

Достатньо нетрадиційних, але не викликаних необхідністю змін дістали назва і положення техніки і в підручниках і навчальних посібниках М.В.Салтевського. Зокрема, в одному з них положення техніки розподілені між такими однопорядковими системно-структурними елементами курсу, як: «Технические средства и методы собирания криминалистической информации (криминалистическая техника)», «Криминалистическое следствие», «Следы человека», «Следы средств совершения преступлений» [115].

Викладений нетрадиційний підхід В.О.Образцова, М.В.Салтевського та деяких інших авторів до системно-структурної будови навчального курсу криміналістики у цілому не могли аналогічним чином не позначитися й на тактиці, у силу чого ці підходи можна викласти без додаткових коментарів.

Так, В.О.Образцов положення тактики розподілив між двома однопорядковими системно-структурними елементами особливої частинами –

«Особенности криминалистического обеспечения досудебного уголовного производства» та «Организационно-тактические особенности подготовки и производства следственных действий» [97].

Пізніше положення тактики зазнали ще більших системно-структурних змін, коли у загальній частині курсу з'явився четвертий розділ «Криминалистические принципы и методы познания в уголовном судопроизводстве» і п'ятий розділ «Тактико-криминалистическое обеспечение уголовного судопроизводства», між яким були розподілені окремі традиційні загальні положення тактики, а в особливій частині – перший розділ «Особенности криминалистического обеспечения досудебного уголовного производства» і другий розділ «Организационно-тактические особенности подготовки и производства следственных действий» [98].

У попередніх підручниках криміналістики В.О.Образцова третя частина була викладена у більш традиційному аспекті і мала відповідну назву «Криминалистическая тактика» [97]. Одним розділом, але із достатньо нетрадиційною назвою «Особенности практического следоведения в досудебном производстве» тактика була представлена в особливій частині інших навчальних посібників цього автора [98].

М.В.Салтевський спочатку розподілив загальні та «особливі» положення тактики між двома однопорядковими системно-структурними елементами: четвертим розділом «Научные основы криминалистической тактики» і п'ятим розділом «Тактические основы следственных действий» [115].

Проте наступні посібники даного автора завершувалися положеннями техніки і тактика з'явилася лише у другій книзі одного з двохтомних підручників у вигляді п'яти однопорядкових системно-структурних елементів: «Основи криміналістичної тактики», «Засоби криміналістичної тактики», «Основи управління засобами криміналістичної тактики», «Джерела інформації на досудовому слідстві та класифікація досудових слідчих дій» і «Тактика провадження досудових слідчих дій» [115].

При цьому третій і четвертий розділи містили в собі всього по одній темі, у силу чого постає закономірне питання, а чи є необхідність часткову тему представляти у вигляді окремого розділу, коли однопорядкові з ними розділи містять в собі по декілька тем.

У той же час привертає на себе увагу поділ останнього п'ятого розділу ще на три підрозділи: А. «Проведення вербальних слідчих дій для одержання інформації від речей», який складається з трьох тем: «Огляд і слідчий огляд», «Обшук і виїмка» та «Ексгумація трупа»; Б. «Проведення вербальних слідчих дій для одержання інформації від людей» - «Допит і очна ставка», «Тактика пред'явлення для впізнання» і «Перевірка показань на місці»; і В. «Проведення змішаних слідчих дій для одержання інформації із складних (системних) джерел «люди – речі» – «Слідчий експеримент» і «Призначення і провадження судової експертизи» [315].

У принципі така деталізація тактики проведення слідчих дій не викликає особливих заперечень, якщо її удосконалити у напрямку розвитку тактики не тільки слідчих, а й інших процесуальних дій (судових, експертних) і гласних позапроцесуальних дій, зокрема, отримання пояснення, отримання явки з каяттям чи іншої заяви про правопорушення дії, арешт і затримання підозрюваного тощо.

Детальне ознайомлення з позицією М.В.Салтевського щодо поділу слідчих дій на ті, що забезпечують отримання інформації від речей і від людей та змішані – від перших і других одночасно, дозволяє виявити тут суттєві недоліки і протиріччя. Зокрема, теми «Тактика пред'явлення для впізнання» і «Перевірка показань на місці» цей автор вважає слідчими діями по отриманню інформації тільки від людей, що фактично не так. Ці дії змішані, оскільки поряд з отриманням інформації від людей у процесі цих дій слідчий фактично може і повинен отримувати інформацію і від речових джерел.

При впізнанні інформацію отримують й від об'єктів, які піддані впізнанню, а тут можуть бути і люди і речі, які у даному випадку виступають в якості

речових джерел у частині своїх відповідно ознак зовнішності та одягу, а також ознак зовнішньої будови.

При перевірці показань на місці саме оточуюча обстановка такого місця і буде джерелом інформації для слідчого. Навіть у процесу обшуку, який М.В.Салтевський розуміє як «чисту» слідчу дію з отримання інформації від речей, іноді можна одержати інформацію й від особистих джерел. Зокрема, по одній тільки поведінці та іншим реакціям особи, у приміщенні якої такий обшук робиться, можна судити чи на правильному шляху знаходиться той, хто здійснює пошук певного об'єкту.

Як бачимо, у даній ситуації особа, у приміщенні якої робиться обшук, навіть може нічого не говорити, але передавати через нетрадиційні канали інформацію слідчому саме як особисте джерело, тобто зі своєї пам'яті. Аналогічно по поведінці та іншим реакціям особи, яку допитують, можна припустити, правду чи ні вона говорить. І таких прикладів нетрадиційних каналів отримання інформації можна навести безліч. Про них повинен знати слідчий, суддя, оперативний працівник чи будь-яка інша особа, яка здійснює боротьбу з певним правопорушенням.

З урахуванням викладеного майже всі традиційні слідчі та інші процесуальні дії можуть бути змішаними, а тому у запропонованому М.В.Салтевським поділі слідчих дій, тим більше в межах системно-структурної будови навчального курсу криміналістики немає практичного, а по великому рахунку й наукового сенсу.

Підводячи підсумок викладеному, треба зауважити, що сучасні проблеми системно-структурного статусу криміналістичної тактики полягають не стільки у позиції окремих авторів, які пропонують за своєю суттю неприродний та в деякій мірі еkleктичний її поділ, скільки у тому, що ще й досі тактика іменується слідчою. Зокрема, В.М.Глібко, В.Г.Лукашевич і М.В.Салтевський в одному з своїх посібників у цьому відношенні застосували словосполучення «криміналістична тактика (слідча тактика)» і «слідча (криміналістична) тактика» [115, с.21 та ін.]; А.В.Дулов – «криминалистическая (следственная) тактика» [66,

с.25]; І.П.Крилов – «Следственная тактика» [69, с.20] і «криминалистическая (следственная) тактика» [69, с.22]; І.Ф.Пантелеев і М.О.Селиванов – «следственная тактика» [71] і чи «следственная (криминалистическая) тактика» [63, с.17] тощо.

Якщо використання раніше словосполучення «слідча тактика» [93] було обумовлено відповідним початковим рівнем розвитком вітчизняної криміналістики як науки, яка на той час обслуговувала потреби лише слідства, то зараз такі випадки вже треба розглядати з точки зору архаїзмів, оскільки необхідність розширення завдань поза межі не тільки слідчої діяльності, а й боротьби з правопорушеннями є достатньо актуальною.

У цьому відношенні найбільш обґрунтованою виглядає висловлена у літературі пропозиція викласти положення криміналістичної тактики у третій частині навчального курсу криміналістики з лаконічною і змістовною назвою «Тактика», в якій би поєднувався виклад тактики проведення окремих процесуальних (слідчих, експертних, судових) і гласних позапроцесуальних дій [44, с.29 та ін.].

Проте, перш ніж перейти до викладу певного тематично-змістовного наповнення даної та інших частин навчального курсу криміналістики, доцільно розглянути ще низку проблем, які пов'язані із вибором належного системно-структурного статусу організаційно-планових та деяких інших основ криміналістичної науки.

Іншою важливою загальною проблемою системно-структурної будови навчального курсу криміналістики є визначення місця організаційно-правових та деяких інших основ криміналістичної науки, які, як вже вказувалося, деякі автори настільки абсолютизували, що, навіть, першу частину навчального курсу криміналістики пропонують іменувати «Криминалистическая стратегия». Але у даному випадку представлено так можна сказати кінцевий підсумок розвитку даної дискусії, яка розвивалася наступним чином.

У перше питання про відокремлення організаційно-планових основ криміналістики у 1968 р. було запропоновано у цьому відношенні

п'ятиелементну систему навчального курсу криміналістики, другий з яких мав назву «Организационно-методические основы расследования» і містив в собі такі теми: «1) основы построения следственных версий и планирование расследования; 2) основы криминалистической идентификации; 3) основы изучения личности обвиняемого в процессе расследования; 4) основы криминалистической профилактики; 5) основы привлечения общественности к расследованию и предупреждению преступлений; 6) основы организации работы следователя» [132, с.65-66].

Як бачимо, тут з позицій сьогодення можна знайти недостатньо виважені положення, зокрема, про акцентування уваги на вивченні особи лише обвинуваченого, нібито вивчення особи потерпілого чи інших особистих джерел не має криміналістичного значення.

Да і в цьому відчувається відлуння ще самого першого посібника з криміналістики Ганса Гроса, в якому вивченню особи обвинуваченого і до речі й свідка приділялася значна увага в контексті отримання від них інформації як від особистих джерел [35]. Тому не принижуючі значимість вивчення тих чи інших ознак особистих джерел в контексті розробки проблем отримання від них інформації, не можна погодитися із абсолютизацією цих положень до рівня самостійного системно-структурного елемента курсу криміналістики.

Виходячи з цих позицій, не можна погодитися і з М.П.Яблоковим, який запропонував у першій частині одного з останніх підручників криміналістики більш широку за змістом та окрему тему «Криминалистическое изучение личности» [75].

Не можна визнати правильним й виділення С.С.Степичевим попередження правопорушень в одній із додаткових частин навчального курсу криміналістики, оскільки попередження є лише однією, хоча в деякій мірі і наскрізною стадією боротьби з правопорушеннями. Більш того, проблеми попередження правопорушень стосуються другої, третьої та, особливо, четвертої частини навчального курсу криміналістики, де вони так би мовити «виходять на

поверхню» у контексті розгляду часткових методик боротьби з окремими видами і групами правопорушень поряд з іншими стадіями ведення даної боротьби.

Проблеми ідентифікації та інших спеціальних методів криміналістики на сьогодні вже є загально визнаною складовою методології даної науки [6, с.8; 17, с.77; 29, с.7-9; 40, с.22; 63, с.39 та ін.], а з урахуванням викладеного вище матеріалу – її теоретичних основ, тому знаходження цих положень поза межами першої частини навчального курсу криміналістики, як це пропонує С.С.Степичев, треба вважати недоречним.

Розглянута ідея С.С.Степичева не здобула широкої підтримки, хоча деякі автори: А.В.Дулов [66, с.27-28], Г.А.Зорін [40, с.22-23], М.О.Селиванов [117, с.93] та ін., намагалися здійснити розвиток тих чи інших її положень у вигляді самостійної частини навчального курсу криміналістики чи певного системно-структурного елементу четвертої частини.

Перша з тенденцій найбільш рельєфно проявилася в останні роки в роботах А.В.Дулова [66, с.27-28], Г.А.Зоріна [40, с.22], А.Г.Філіппова [3, с.6; 73] та деяких інших вчених. Зокрема, А.В.Дулов дану ідею реалізував у своєму авторському навчальному посібнику з криміналістики, в якому запропонував п'ятиелементну систему і четверту частину назвав «Криминалистическая стратегия» [66, с.27-28].

При цьому варто підкреслити, що пояснення А.В.Дуловим сутності і змісту даної частини, яка має знаходитися між тактикою і методикою, викладено не досить конкретно і взагалі не виходить за межі висвітлення організаційно-планових основ криміналістичної науки. Практично ж ця ідея не була реалізована А.В.Дуловим, оскільки обидва видання його авторського навчального посібника завершилися на тактиці, в якій, до речі, висвітлені й організаційно-планові основи розслідування [66, с.272-289 та ін.]. Непрямо це свідчить про те, що концепція стратегії була ним лише проголошена реально існуюча системно-структурна будова його навчальних посібників з криміналістики, яка залишилася у традиційному вигляді.

Зрозуміло, що про дійсні причини даного підходу знає лише сам автор, але можна й припустити, що на заваді практичної реалізації даної ідеї могло бути і те, що А.В.Дулов ще не до кінця проробив ці положення. У будь-якому випадку, є недостатньо етичною пропозицією у авторському навчальному посібнику чи підручнику криміналістики новітньої ідеї системно-структурної будови без практичного її втілення. Якщо така ідея ще до кінця не визріла, а тому вона не може бути практично реалізована, то її більш правильним було б оприлюднити у будь-якому іншому вигляді.

Тому варто повністю підтримати А.Ю.Головіна, який виступив з достатньо детальною та обґрунтованою критикою даного підходу А.В.Дулова. Тут доречно навести висновок А.Ю.Головіна, в якому говориться про те, що на сьогоднішній день немає ні структурних ні понятійно-термінологічних задатків для виділення такого роду розділу.

Ще більш категоричні і за своєю суттю достатньо обґрунтовані висновки зробив Р.С.Белкін, на думку якого, «криміналістическая стратегия не имеет обще криминалистического значения, эклектична по содержанию, а сфера ее практического применения – лишь один из этапов процесса раскрытия и расследования преступлений. Фактически это обновленный вариант криминалистического учения о планировании расследования» [8, с.80].

Доречним є і зауваження В.П.Бахіна, який з цього приводу підкреслив, що у такому разі дана частина криміналістики може перетворитися у «собрание несоединимого» [6, с.10].

З огляду на це, немає необхідності більш детально зосереджуватися і на позиції Г.А.Зоріна, який дає стратегії криміналістики таке визначення: «Стратегия криминалистики – это логико-психологические преобразования исходной информации с поэтапным изменением целей и задач от момента возбуждения уголовного дела до его рассмотрения в суде», але розташовує її хоча й перед тактикою і методикою, проте техніці разом з експертологію необґрунтовано відводить незвичайні останні системно-структурні позиції – роль шостої і сьомої частини [40, с.22]. Даний підхід суперечить

загально визнаному статусу техніки як другої, а не однієї з останніх частин криміналістики. Наведене ж визначення поняття криміналістичної стратегії не може підняти її за межі традиційної організаційно-планової проблеми даної науки.

При цьому аргументація Г.А.Зорінім вказаного системно-структурного статусу техніки та експертології тим, що традиційне положення техніки вище тактики і методики принижує значимість стратегії, тактики і методики, що техніка носить нібито підсобний характер, не визначає стиль розслідування і пов'язана з експертологією [40, с.22-23], не переконує. Адже ж ідея допоміжного характеру техніки не нова, віддзеркалює попередній етап розвитку вітчизняної криміналістики, зокрема, позицію М.С.Строговича, який зводив криміналістику до техніки і разом з останньою взагалі знижував роль даної науки до рівня допоміжної [126, с.6-11].

Що ж стосується системно-структурного статусу організаційно-планових проблем криміналістики, то розгляд даної проблеми доцільно продовжити на прикладі тих підручників і навчальних підручників криміналістики [3, с.6; 73 та ін.], в яких ця ідея була практично реалізована. Наприклад, у підручнику криміналістики А.А.Кузнєцова і А.Г.Філіппова 1993 р. видання передбачається додаткова частина «Криминалистические вопросы организации раскрытия и расследования преступлений», а в більш пізньому підручнику криміналістики А.Ф.Волинського і А.Г.Філіппова назва цієї частини була конкретизована таким чином «Организация раскрытия и расследования преступлений. Криминалистические версии» [73].

У цій частині, яка була розміщена між технікою і тактикою, передбачені такі теми: «Общие вопросы организации работы на первоначальном этапе раскрытия и расследования преступлений», «Криминалистические версии и планирование расследования», «Взаимодействие следователя с работниками уголовного розыска, специалистами-криминалистами и сотрудниками других служб органов внутренних дел», «Розыскная работа следователя» і, нарешті, «Основы применения ЭВМ в раскрытии и расследовании преступлений» [73].

У авторському навчальному посібнику з криміналістики А.Г.Філіппова збереглася попередня назва даної частини і в основному наведений зміст, де не було лише основ використання ЕОМ [73].

Оскільки проблема виділення в окрему частину криміналістики її стратегії є лише одним із варіантів розв'язання організаційно-планових основ даної науки і з цього приводу вже викладені зауваження В.П.Бахіна, Р.С.Белкіна, А.І.Головіна, то у даному випадку більш доцільно перейти до визначення місця цих положень у чотирьохелементній системі навчального курсу криміналістики.

Деякі вчені, зокрема: А.І.Бастрикін, І.Ф.Герасимов, В.І.Гора, Л.Я.Драпкін, В.А.Колесник, І.П.Крилов, І.Ф.Пантелєєв, М.О.Селиванов та ін., положення про версіювання і планування боротьби з правопорушеннями і пов'язані з цими питаннями проблеми організації взаємодії правоохоронних органів викладають у першій частині навчального курсу криміналістики.

При цьому В.С.Кузьмічев, А.В.Пахомов, Г.І.Прокопенко, М.П.Яблоков та ін. у першу частину навчального курсу криміналістики включають лише положення про версіювання і планування боротьби з правопорушеннями, в той час як проблеми взаємодії при цьому правоохоронних органів В.С.Кузьмічев, Г.І.Прокопенко і М.П.Яблоков відносять до загальних положень тактики, а А.В.Пахомов взагалі цим проблемам не знайшов місця у криміналістиці.

І.В.Гора і В.А.Колесник у першій частині навчального курсу криміналістики розглядають чомусь тільки версіювання, в той час як планування боротьби з правопорушеннями і взаємодію при цьому правоохоронних органів вважають складовою тактики.

Вказана позиція В.С.Кузьмічева, Г.І.Прокопенка, М.П.Яблокова і деяких інших вчених у частині розташування положень про взаємодію у боротьбі з правопорушеннями правоохоронних органів у тактиці заслуговує підтримки. У той же час не можна погодитися із розташуванням цими та іншими авторами положень про версіювання і планування процесу боротьби з правопорушеннями у першій частині навчального курсу криміналістики, оскільки ці питання починають «діяти» лише у тактиці, поміж загальних положень якої їм і місце.

Знайти ж будь-які аспекти даної проблеми у контексті викладу положень техніки важко.

А якщо ті чи інші положення не мають загально теоретичного для всієї криміналістики, тобто для розвитку кожної з її особливих частин: техніки, тактики і методики, то їх не доречно розміщувати у першій частині даної науки.

Аналогічні зауваження вже були висловлені у літературі [44, с.29 та ін.] і можуть бути віднесені й до викладеної позиції І.В.Гори і В.А.Колесника, які, окрім цього, ще й необґрунтовано розірвали тісно взаємопов'язані організаційно-планові основи криміналістики по її різних частинах.

Більш правильно вказані та інші подібні положення розташувати у загальних положеннях тієї з особливих частин криміналістики, у якій вони починають проявлятися, «діяти».

Під цим кутом зору доцільно розглянути і інші загальні проблеми системно-структурної будови навчального курсу криміналістики. Першу з них презентує В.Ф.Єрмолович, який, абсолютизуючи положення криміналістичної характеристики правопорушень, на відміну від достатньо обґрунтованої позиції більшості вчених щодо розташування цих положень у загальних положеннях методики [1; 8, с.257; 44, с.54; 60; 63; 69; 71 та ін.], пропонує навіть виділити однойменну п'яту за загальною кількістю і другу за порядком частину курсу криміналістики. Деякі автори також вважають можливим у першій частині викласти положення криміналістичної характеристики правопорушень повністю [60; 71; 75 та ін.] чи лише її окремі елементи [17; 72 та ін.].

В.Ф.Єрмолович, більш того, положення криміналістичної характеристики у частині способу скоєння правопорушення, приховування слідів правопорушення та ухилення правопорушника від кримінальної відповідальності, про механізм правопорушення та особу правопорушника і потерпілого чомусь викладає у першій частині навчального курсу криміналістики, яка іменується ним також недостатньо виваженим для цього словосполученням «Криминалистическая методология».

Положення вчення про спосіб скоєння правопорушення та протидію боротьби з правопорушеннями, оскільки приховування слідів та ухилення правопорушення від кримінальної відповідальності є лише проявами такої протидії, загально теоретичного для всієї криміналістики, у даному випадку - техніки, тактики і методики, не мають, проявляються лише в методиці боротьби з окремими видами і групами правопорушень.

З огляду на це, більш правильно теоретичну частину вчення про спосіб скоєння правопорушення і протидію боротьбі з правопорушеннями розглядати поміж загальних положень останньої четвертої частини криміналістики – методики, причому до викладу положень криміналістичної характеристики, в межах якої ці вченні вперше «впливають на поверхню», а подальшу конкретизацію інших їх положень давати у контексті розгляду методик боротьби з окремими видами чи групами правопорушень.

Тому заслуговує на увагу достатньо змістовна критика вказаного підходу В.Ф.Єрмоловича А.І.Головіним, який вважає, що: 1. Вчення про криміналістичну характеристику правопорушень не може претендувати на роль якоїсь надтеорії, що об'єднує інші часткові криміналістичні теорії і вчення, наприклад, криміналістична характеристика правопорушень і механізм правопорушення тісно взаємопов'язані, але не носять підпорядкованого характеру щодо один одного. 2. Навряд чи доцільно введення багаторівневого підходу до визначення криміналістичної характеристики правопорушень і підхід до розуміння цього поняття має бути єдиним. 3. Структурно обґрунтовано знаходження криміналістичної характеристики окремих видів правопорушень у четвертій частині курсу криміналістики [29, с.94].

З урахуванням викладеного, є доцільним ще раз наголосити на тому, що взагалі у першій частині навчального курсу криміналістики мають бути викладені тільки такі положення даної науки, без яких розгляд положень наступних частин навчального курсу буде неможливим чи недостатньо повним та якісним.

Аналогічно треба підходити й до викладу загальних положень техніки, тактики і методики, значимість яких обмежується відповідною частиною чи наступними частинами криміналістики. Зокрема, поняття, класифікація і комплектація технічних засобів збирання і дослідження речових джерел і роботи з особистими джерелами має лише загально-технічний характер, у той час як поняття і класифікація криміналістичних (слідчих, експертних, судових) ситуацій має не тільки тактичний, але й методичний характер і тому цим положенням місце у загальних положеннях тактики, тобто до викладу спеціальних положень тактики і методики.

З огляду на це, виклад останнього роду положень криміналістичної науки у першій частині навчального курсу [63; 75 та ін.] як і нетипове визначення системно-структурної значимості криміналістичної характеристики правопорушень та деяких інших проблем даної науки, зокрема, положень про механізм правопорушення, способу скоєння і приховування правопорушень [17; 72 та ін.] тощо, викликає незрозуміння.

Як вже підкреслювалося, у запропонованому Г.А.Зоріним варіанті системно-структурної будови навчального курсу криміналістики відокремлення здобула й експертологія, якій відведена остання сьома частина [40, с.22-23].

Дана ідея у навчальному посібнику криміналістики В.С.Кузьмічева і Г.І.Прокопенка здобула ще більш незрозумілий вигляд, оскільки положення традиційної техніки по суті були розподілені між другою і третьою частинами. Так, у другій частині «Криміналістична техніка» даного навчального курсу викладені такі теми: «Загальні положення криміналістичної техніки», «Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування правопорушень», «Техніко-криміналістичні засоби і методи збирання доказової інформації», «Криміналістична фотографія», «Криміналістичний відеозапис», «Інформаційно-довідкове забезпечення криміналістичної діяльності (криміналістична реєстрація)» [76].

Третя ж частина «Криміналістична експертиза» містить в собі «Загальні положення криміналістичної експертизи», «Криміналістичне дослідження слідів

(трасологія)», «Криміналістичне дослідження зброї, вибухових пристроїв і речовин та слідів їх застосування (зброєзнавство)», «Криміналістичне дослідження документів – речових доказів (документознавство)», «Криміналістичне дослідження ознак зовнішності людини (габітоскопія)», «Криміналістичне дослідження речовин і матеріалів», «Криміналістичне дослідження звукових слідів (фоноскопія)», «Комп'ютерне забезпечення криміналістичної експертизи» [76].

Як бачимо, в останньому випадку окремі традиційні техніко-криміналістичні положення представлені з точки зору можливості експертного і позаекспертного дослідження відповідних речових джерел, що виглядає неприродним і достатньо еkleктичним.

Тут вбачається розвиток вже запропонованого у літературі підходу щодо деталізації проблем криміналістичної експертизи у частині викладу не тільки загальних положень підготовки матеріалів, призначення і проведення експертиз, а й особливостей цих дій щодо окремих різновидів речових джерел [44, с.57-60]. Проте у даному випадку загальні положення та особливості призначення і проведення окремих видів експертиз викладені у вигляді третього розділу третьої частини «Тактика», в той час як традиційні положення техніки в основному збережені [44, с.29-30].

Змін дістали тільки ті положення криміналістичної техніки, які за своєю суттю є тактико-криміналістичними і стосуються проблем підготовки матеріалів, призначення і проведення окремих видів експертиз, оскільки тут мова йде вже про найбільш раціональну та ефективну процедуру проведення цих дій, а тому вони зовсім логічно перенесені до тактики і зібрані у названому третьому розділі третьої частини навчального курсу криміналістики в межах двох відповідних тем «Тактика отримання зразків на окремі різновиди експертних досліджень» і «Тактика призначення і проведення окремих видів експертиз» [44, с.29]. При цьому традиційні тактико-криміналістичні загальні положення призначення і проведення експертиз тут також збережені і висвітлюються в окремій, першій за

порядком, відповідній по назві темі даного розділу «Загальні положення тактики призначення і проведення експертиз»[44, с.29].

При такому підході системно-структурна будова навчального курсу криміналістики набуває свого логічного змістовно-тематичного розмежування по відповідних її частинах, в той час як у навчальному посібнику В.С.Кузьмічева і Г.І.Прокопенка технічні і тактичні положення криміналістики ще більше, ніж це існує в інших підручниках криміналістики [1; 75; 97 та ін.,] змішані між собою, з чим погодитися не можна.

Наприклад, у деяких підручниках криміналістики навіть останніх років видання проблеми підготовки матеріалів і проведення почеркознавчої експертизи, фоноскопичної експертизи, одорологічної експертизи, експертизи матеріалів, речовин і виробів з них і деяких інших експертиз, незважаючи на те, що тут традиційно мова йде про найбільш раціональний та ефективний порядок проведення цих дій, продовжують знаходитися в межах другої частини «Техніка» [1, с.292-293, 323-336, 364-367; 75, с.244-245, 280-281, 294-295 та ін.]. І це зрозуміло, оскільки для підручників і навчальних посібників криміналістики попередніх, особливо початкових, років видання такий підхід зустрічався достатньо часто [61, с.59-130; 141 та ін.]. Взяти хоча б перший вітчизняний підручник криміналістики, підготовлений колективом авторів, у якому більшість тем техніки викладена з точки зору збирання, позаекспертного та експертного дослідження окремих видів слідів, у тому числі й документів [61, с.59-130].

Але на сьогодні як із такою змішаною системно-структурною будовою навчального курсу криміналістики, так і з запропонованим виділенням положень криміналістичної експертизи у самостійну її частину погодитися не можна, тим більше у вигляді експертології.

Відомо, що ідея судової експертології належить А.І.Вінбергу та Н.Т.Малаховській [15], яку з урахуванням вимог сьогодення більш доцільно трансформувати у полінауковий юридичний напрям [132, с.116-117], а не у частину чи навіть розділ певної частини [44, с.57-60 та ін.], оскільки проблеми підготовки матеріалів, призначення і проведення експертиз з метою вирішення

завдань боротьби з іншими ніж правопорушеннями правопорушеннями покищо виходять за межі криміналістичної науки і вирішення даної проблеми можливе лише у перспективі.

Завершити розгляд проблем нетипового системно-структурного статусу окремих положень криміналістичної науки доцільно основами мікрооб'єктології. Традиційно всі положення мікрооб'єктології викладаються разом в межах другої частини навчального курсу криміналістики – «Техніка», частіше за все, в межах тем, присвячених слідознавству (трасології) [1, с.244-246; 63, с.138-141; 69, с.174-176; 70, с.197-198; 146, с.94-96 та ін.], рідше – дослідженню матеріалів, речовин і виробів з них [97, с.222-228 та ін.], іноді – іншим нетрадиційним речовим джерелам інформації [71, с.280-284; 124, с.130-145 та ін.], у вигляді окремого елемента системно-структурної будови техніки чи в контексті висвітлення інших проблем (72, с.215-219 та ін.) тощо.

На відміну від цього, у літературі запропоновано й принципово інший достатньо обґрунтований варіант розміщення положень криміналістичної мікрооб'єктології, коли теоретичні основи даного часткового вчення представлені відповідній темі першої частини, а технічні, тактичні і методичні аспекти роботи з мікрооб'єктами – розподілені по відповідних темах наступних частин курсу криміналістики [44, с.30-34 та ін.].

Аргументація даного підходу захищена у докторській дисертації, викладена у монографії та у низці інших публікацій за даною тематикою і зводиться до таких положень.

Криміналістична мікрооб'єктологія є неоднорідним частковим вченням, в якому поєднуються: 1. Загально теоретичні для всієї криміналістики положення у контексті поділу всіх речових джерел на “макрооб'єкти” і “мікрооб'єкти” і в цьому відношенні у відповідній темі першої частини криміналістики пропонується викладати історію виникнення мікрооб'єктологічних знань, поняття, термінологію, властивості, механізм утворення і класифікацію мікрооб'єктів, визначення сутності етапів роботи з мікрооб'єктами та елементів їх збирання і деякі інші основ даного часткового вчення. 2. Технічні положення у

частині: 2.1. Технічних засобів збирання та особистого дослідження мікрооб'єктів, яким місце у темі із загальних проблем технічних засобів роботи з речовими джерелами. 2.2. Поняття і класифікації мікротрас, мікросубстанцій і мікрослідів, що краще викласти у слідознавстві із відповідними проблемами трас, субстанцій і слідів. 2.3. Інших особливостей мікрооб'єктів, яким у залежності від їх характеру місце у слідознавстві, зброєзнавстві, фоноскопії та деяких інших темах криміналістичної техніки. 3. Тактичні положення у частині особливостей тактики, тобто прийомів найбільш раціонального та ефективного: 3.1. Збирання та особистого дослідження мікрооб'єктів при проведенні окремих слідчих чи судових дій, чому місце у другому розділі третьої частини в контексті викладу тактики проведення вказаних слідчих чи судових дій. 3.2. Експертного дослідження мікрооб'єктів певної природи, що має знайти відображення у відповідних темах третього розділу третьої частини навчального курсу криміналістики при висвітленні особливостей підготовки матеріалів, призначення і проведення окремих видів експертиз. 4. Методичні положення у частині особливостей збирання, особистого та експертного дослідження мікрооб'єктів і використання отриманої за їхньою допомогою інформації у процесі боротьби з окремими видами чи групами правопорушень, у першу чергу, вбивств і заподіяння тілесних пошкоджень, статевих правопорушень, крадіжок, грабежів, розбоїв та інших різновидів заволодіння чужим майном, автотранспортних та інших транспортних пригод, правопорушень, що пов'язані з пожежами, вибухами, наркотиками тощо, яким місце у відповідних темах другого і третього розділів четвертої частини курсу криміналістики [44, с.45-47].

Підтримуючі в основному викладену аргументацію, не можна погодитися із деяким перебільшенням значимості мікрооб'єктології, основи якої мають аналогічний характер інших часткових вчень криміналістики, зокрема, слідознавства, зброєзнавства, одорології та ін., положення яких, до речі, також треба розподіляти поміж другою, третьою і четвертою частинами навчального курсу криміналістики. Отже ж у кожному з таких часткових вчень можна знайти теоретичні основи, технічні, тактичні і методичні аспекти.

Враховуючі викладене, варто дійти висновку, що майже всі теми техніки, які презентують складні за структурою часткові криміналістичні вчення доцільніше іменувати словосполученнями із застосуванням слова «основи», зокрема, «Основи фотокінозйомки і звуковідеозапису», «Основи слідознавства», «Основи зброезнавства», «Основи одорології», «Основи встановлення виконавця і засобів виконання документів», «Основи встановлення змін змісту та інших обставин виготовлення документів», «Основи фоноскопії», «Основи габітоскопії», «Основи інформаційно-довідкового забезпечення боротьби з правопорушеннями» та ін. [44, с.54].

Адже ж кожна з цих тем фактично презентує лише теоретико-технічні основи відповідних часткових вчень, інші положення яких з огляду на це мають бути відображені аналогічно мікрооб'єктології в тактиці і в методиці.

Інша річ, що не треба всі ці положення у тактиці і методиці спеціально відокремлювати і більш правильним буде їх спільний виклад, але тільки настільки і тільки там, де їх розгляд буде, дійсно, необхідним з точки зору повноти і якості висвітлення основного тактичного чи методичного матеріалу.

2.3. Класифікація і загальна характеристика методів криміналістики як відображення концепції поняття і системи даної науки

Найбільш повно концепція поняття і системно-структурної будови криміналістики відбивається на класифікації і загальній характеристиці методології як теоретичного вчення даної науки, основи якого розвивался як й власне криміналістика поступово і відображали всі недоліки та переваги даного процесу. Традиційні погляди на методологію криміналістики [1; 6; 8; 17; 40; 63; 71; 72; 75; 115 та ін.] пов'язані, по-перше, із неточним розумінням семантичного значення терміну «методологія» у контексті теоретичних основ даної науки, а, по-друге, із застарілою і недостатньо повною класифікацією криміналістичних методів дослідження. З урахуванням цього, для обговорення пропонується наступний варіант вирішення вказаних методологічних проблем.

Термін «метод» в криміналістиці, як і у будь-якому іншій юридичній та іншій науці, розуміється як спосіб проведення певного акту пізнання оточуючого світу або експертного, позаекспертного чи особистого дослідження тих чи інших об'єктів (речових джерел та ін.). При цьому найбільш якісним, ефективним і раціональним способом проведення є і тактичний прийом, проте дана криміналістична категорія стосується не дослідження, а певної практичної дії чи заходу, їх комбінацій або операції, складовою частиною яких неодмінно є певне дослідження.

Семантичне ж значення словосполучення «методологія», який походить від розглянутого терміну «методи» і лат. «logos» (вчення, теорія, наука), має полягати у позначенні вчення про методи. У той же час, в криміналістиці дане словосполучення використовується у контексті позначення першої частини і даної науки достатньо по-різному, коли, зокрема, В. П. Бахін у цьому відношенні вказав «Общая теория (методология) криминалистики» [6, с. 8]; Р. С. Белкін – «История и методология криминалистики» [1, с. 1-129] чи «Введение в науку (или методология и теория криминалистики)» [8, с. 255], І. А. Возгрін та А. А. Степанов – «Общая теория и методология криминалистики»,

«Теоретические и методологические основы криминалистики» чи «Основы теории и методологии криминалистики» [17, с. 9]; І. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкін та ін. – «Теория и методология криминалистики» [63, с. 39 та ін.]; В. М. Глібко, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтевський та ін. – «Методологія криміналістики» [115, с. 18 та ін.]; І. В. Гора, Є. П. Іщенко, В. А. Колесник, В. О. Образцов та ін. - «Теоретические и методологические основы криминалистики» [17, с. 77; 75, с. 7-9 та ін.]; В. Я. Колдін і М. П. Яблоков – «Науковедческие, теоретические и методологические основы криминалистики» [75, с. 1-144] і «Теоретические, методологические и науковедческие основы криминалистики» [75, с. 11-166]; І. Ф. Пантелеєв і М. О. Селіванов - «Методологические основы криминалистики» [71, с. 3-104 та ін.] тощо.

З викладених прикладів видно, що словосполучення «методологія» використовується для позначення першої частини криміналістики у більш правильному семантичному значенні поряд із терміном «теоретичні основи». Наприклад, у варіанті запропонованому Г. А. Зоріним варіанті семиелементної системи криміналістики перша частина іменується терміном «Теория криминалистики», а друга – «Методология криминалистики» [40, с. 22]. Поряд з цим часто можна зустріти й принципово неправильний варіант вирішення даної проблеми, коли дане словосполучення охоплює собою і теоретичні основи криміналістичної науки.

Не зовсім виваженою виглядає позиція і першої групи авторів. Методологія є також теорією науки криміналістики, з урахуванням чого доцільно обґрунтувати більш точне семантичне значення терміну «методологія» як вчення лише про методи, що фактично є складовою частиною теорології криміналістичної науки [133, с. 138]. Виходячи з цього, положення методології криміналістики мають викладатися в окремих темах першої частини її навчального курсу «Теорологія», що на сьогодні пропонується представити у вигляді двох тем базового навчального курсу криміналістики, зокрема, теми 2 «Основи методології» і теми 3 «Основи базисних власне криміналістичних методів дослідження» [133, с. 138 та ін.].

Розглянувши запропоновані у навчальній літературі [1, 6, 8, 17, 40, 63, 71, 72, 45 та ін.] і у спеціальній монографії Г. А. Зоріна «Криминалистическая методология» існуючі класифікації методів криміналістики, Ю. Д. Ткач дійшов висновку, що ці класифікації є недостатньо структуровані, повні та обґрунтовані, у силу чого може бути запропонована наступна найбільш виважена, всеохоплююча і термінологічно структурована класифікація методів, які використовуються криміналістикою:

1. Базисний метод дослідження – метод діалектичного матеріалізму.

2. Загально наукові методи дослідження: 2.1. Почуттєво-раціональні методи: 2.1.1. Метод спостереження. 2.1.2. Метод опису. 2.1.3. Метод порівняння. 2.1.4. Метод експерименту. 2.1.5. Метод моделювання. 2.2. Логічні методи: 2.2.1. Метод аналізу. 2.2.2. Метод синтезу. 2.2.3. Метод індукції (від часткового до загального). 2.2.4. Метод дедукції (від загального до часткового). 2.2.5. Метод гіпотези. 2.2.6. Метод аналогії. 2.3. Математичні методи: 2.3.1. Метод вимірювання. 2.3.2. Метод обчислювання. 2.3.3. Метод математичного моделювання. 2.3.4. Геометричні методи.

3. Криміналістичні методи:

3.1. Власне криміналістичні методи.

3.1.1. Базисні власне криміналістичні методи дослідження: 3.1.1.1. Метод ідентифікації. 3.1.1.2. Метод групофікації. 3.1.1.3. Метод діагностичного дослідження. 3.1.1.4. Метод ситуаційного дослідження. 3.1.1.5. Метод класифікаційного дослідження. 3.1.1.6. Метод встановлення загального джерела походження.

3.1.2. Загальні власне криміналістичні методи: 3.1.2.1. Метод версіювання. 3.1.2.2. Метод панування та організації роботи з протидії макроправопорушенням. 3.1.2.3. Метод взаємодії різних суб'єктів у протидії макроправопорушенням. 3.1.2.4. Метод пошуку і розшуку особистісних і речових джерел та ін.

3.1.3. Часткові власне криміналістичні методи дослідження: 3.1.3.1. Метод кольороподільної фотовідеозйомки. 3.1.3.2. Метод контрастної фотовідеозйомки.

3.1.3.3. Метод фізичного моделювання. 3.1.3.4. Метод дактилоскопії. 3.1.3.5. Метод пороскопії. 3.1.3.6. Метод еджескопії. 3.1.3.7. Метод одорології. 3.1.3.8. Метод габітоскопії. 3.1.3.9. Метод словесного чи суб'єктивного портрету. 3.1.3.10. Метод впізнання. 3.1.3.11. Метод фотовідеопортретної реконструкції обличчя людини за її черепом. 3.1.3.12. Метод де-факто слідчого (судового, експертного) експерименту. 3.1.3.13. Методи де-факто слідчого (судового) обстеження (огляду, особистого дослідження) місця діяння. 3.1.3.14. Методи обшуку різних об'єктів. 3.1.3.15. Метод «психологічної пастки». 3.1.3.16. Метод «хімічної пастки». 3.1.3.17. Одорологічний метод. 3.1.3.18. Антропологічні методи. 3.1.3.19. Антропометричні методи та ін.

3.2. Запозичені спеціальні криміналістичні методи: 3.2.1. Фізичні методи. 3.2.2. Хімічні методи. 3.2.3. Фізико-хімічні методи. 3.2.4. Біологічні методи. 3.2.5. Соціологічні методи. 3.2.6. Психологічні методи. 3.2.7. Кібернетичні методи та ін. [133, с. 54-55].

У загальному плані всі методи, що використовує криміналістика, поділяються на три великі групи: базисний метод, загально наукові методи і криміналістичні методи. Окрім цього, загально наукові методи і криміналістичні методи мають ще більш детальну градацію, яка в останньому з випадків не деталізована настільки, наскільки фактично розроблена, оскільки всеохоплюючий її виклад у даному виданні ускладнив би її сприйняття і вивчення студентами. Проте деталізація такого рівня певних методів все ж таки викладається у контексті наступних відповідних тем, коли, наприклад, вказані, у наведеній класифікації методів методи обстеження (огляду, особистого дослідження) місця діяння у контексті розгляду тактики обстеження (огляду, особистого дослідження) поділяються на метод концентричного обстеження, метод ексцентричного обстеження, метод вузлового або вибіркового обстеження, метод фронтального обстеження, метод обстеження за секторами тощо. Аналогічно класифікації набувають методи обшуку приміщення.

Загально відомим є філософський поділ методів пізнання оточуючого світу на два: ідеалістичний і матеріалістичний, а останнього на метафізичний і

діалектичний, тобто, діалектичний матеріалізм. Вітчизняна юридична наука у цілому і криміналістика зокрема у пізнанні використовують метод діалектичного матеріалізму, визнаючи первинним матеріальне, яке знаходиться у постійному розвитку. Тому базисним методом пізнання в криміналістиці виступає діалектичний матеріалізм, з якого необхідно виходити, проводячи будь-які криміналістичні дослідження і пізнання оточуючого середовища та людини як особистісного джерела антиделіктної інформації і носія ідеальних відображень (слідів пам'яті), всього того, що дане джерело візуально спостерігало, або про що дізналося через свої органи почуття.

Сутність загально наукових методів криміналістики полягає у тому, що ці методи розроблені як загальні (універсальні) для всіх наук методи пізнання оточуючого світу і без суттєвої переробки використовуються для вирішення завдань також і криміналістичної науки.

Перше місце по значимості для криміналістики і найбільш традиційні для даної науки є почуттєво-раціональні загально наукові методи, Власне спостереження, опис, порівняння, експеримент і моделювання супроводжують обстеження (огляд та особисте дослідження) місця діяння, місцевості, приміщення, трупу людини, тіла живої людини, інших трасосубстанцій і документів і майже всі інші процесуальні слідчі та аналогічні процесуальні судові дії. Деякі з вказаних методів інших наук стали одночасно основою для розробки й відповідних часткових власне криміналістичних методів. На основі загально наукового методу експерименту криміналістами розроблено частковий метод реконструкції і, навіть, окрему отримуючу процесуальну дію «експеримент» як складову частину чинного «слідчого експерименту»; частковий метод моделювання – фізичного моделювання у вигляді виготовлення різного роду зліпків відбитків при обстеженні місця діяння тощо.

Поступово, особливо у міру зародження і розвитку положень третьої і четвертої частини криміналістики тактики і методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень поряд із почуттєво-раціональними методами криміналісти стали широко використовуватися й логічні методи аналізу, синтезу,

індукції, дедукції, гіпотези та аналогії. у розробці складових частин гласної методики протидії макроправопорушенням. Методи індукції, дедукції, гіпотези і аналогії покладені в основу розробки такого часткового криміналістичного вчення, як версіювання, коли власне версія і є криміналістичним удосконаленням та прилаштованим для цілей протидії макроправопорушенням різновидом гіпотези. Зайшли своє широке застосування і низка математичних методів, коли без методів вимірювання, обчислювання і математичного моделювання, а також низки геометричних методів зараз важко обійтися при проведенні того ж самого обстеження місця діяння, особливо, документування його результатів, проведення низки криміналістичних експертиз, у першу чергу, економіко-фінансової, судово-бухгалтерської та ін.

Сутність поділу криміналістичних методів на власне криміналістичні методи і запозичені спеціальні криміналістичні методи полягає у тому, що перші з них у первісному вигляді розроблені криміналістикою, а другі – у тому, що ці методи з інших наук, у даному випадку фізичні методи, хімічні методи, фізико-хімічні методи, біологічні методи, соціологічні методи, психологічні методи, кібернетичні методи та ін., тобто, як бачимо, запозичені, у першу чергу, у природознавчих, суспільних та ін. наук і через більш-менш суттєву переробку пристосовані до вирішення завдань криміналістики (ведення за допомогою складових частин гласної методики протидії макроправопорушенням і мініправопорушенням). Загально наукові методи на відміну від запозичених спеціальних криміналістичних методів, по-перше, є методами, які у рівній мірі можуть застосовувати всі науки; по-друге, застосовуються іншими науками без будь-якої зміни, удосконалення чи пристосування для завдань певних наук. У такому разі ці методи будуть перетворені у методи відповідної науки, що у контексті криміналістичних методів може бути простежено на прикладі будь-якої групи власне криміналістичних і навіть запозичених методів. Викладений підхід був продемонстрований на прикладі методів експерименту, гіпотези та ін.

У свою чергу, власне криміналістичні методи також неоднорідні, оскільки поділяються на три великі групи, перша з яких - «базисні власне криміналістичні

методи дослідження», по суті є частковими криміналістичними вченнями, а саме: «Метод ідентифікації», «Метод групофікації», «Метод діагностування», «Метод ситуаційного дослідження», «Метод класифікаційного дослідження» і, нарешті, «Метод встановлення загального джерела походження». Вони пронизують всі чи значну кількість існуючих тем базового навчального курсу криміналістики або, навіть, низку інших часткових вчень, наприклад, «Слідознавство», «Зброеделіктика», «Габітоскопія», «Встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів», «Встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у документи» та ін. В теорології криміналістики викладаються лише основи вказаних часткових вчень про методи (основи базисних власне криміналістичних методів), тоді як технічні, тактичні і методичні аспекти цих часткових вчень вже мають викладатися у відповідних темах техніки, тактики і методики базового навчального курсу криміналістики, про що більш детально мова йде у відповідних лекціях окремо.

Сутність другої групи власне криміналістичних методів - загальних власне криміналістичних методів (метод версіювання, метод панування та організації роботи з протидії макроправопорушенням, метод взаємодії різних суб'єктів у протидії макроправопорушенням, метод пошуку і розшуку особистісних і речових джерел та ін.), полягає у тому, що, по-перше, перелік цих методів на відміну від попередньої групи власне криміналістичних методів є невичерпаним, а, по-друге, вказані методи діють в межах вже певних частин криміналістики, у першу чергу, тактики. Що ж стосується третьої групи власне криміналістичних методів - часткових власне криміналістичних методів (метод кольороподільної фотовідеозйомки, метод контрастної фотовідеозйомки, метод фізичного моделювання, метод дактилоскопії, метод пороскопії, метод еджескопії, метод одорології, метод габітоскопії, метод словесного чи суб'єктивного портрету, метод впізнання, метод фотовідеопортретної реконструкції обличчя людини за її черепом, метод експерименту, методи обстеження місця діяння, методи обшуку, метод «психологічної пастки», метод «хімічної пастки», одорологічний метод,

антропологічні методи, антропометричні методи та ін.), то їх перелік також невичерпаний, має поповнюватися новими та удосконаленими методами, які розробляються вже для виконання певних часткових завдань з протидії правопорушенням.

Тому дія часткових власне криміналістичних методів обмежується певними конкретними кримінальними завданнями, а, значить, і лише певними темами чи частковими вченнями криміналістики. Наприклад, методи кольороподільної чи контрастної фотовідеозйомки розроблені і застосовуються частковим вченням «Фотовідеозйомка і звуковідеозапис», положення якого, у свою чергу, знаходять відображення і низці тем техніки, тактики чи методики, у першу чергу, «Встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у документи». Низка методів фотовідеозйомки знаходять своє відображення й у низці інших тем і часткових вчень, зокрема, методи закарбовуючої панорамної фотозйомки будуть у нагоді при висвітленні теми «Тактика обстеження (огляду, особистого дослідження)» і, не виключно, теми «Тактика експерименту», «Тактика перевірки та/чи уточнення показань на місці» та ін.; методи закарбовуючої сигналетичної фотокіновідеозйомки – теми "Основи габітоскопії», «Основи антиделіктної інформатики», «Тактика впізнання» та ін., в межах чого і буде висвітлена сутність і різні аспекти застосування цих методів.

ВИСНОВКИ

У процесі розробки проблем періодизації вітчизняної криміналістики в якості її критеріїв доцільно враховувати стан розвитку таких головних теоретичних категорій даної науки, як її назва (тільки до 30-х років минулого століття, коли термін “криміналістики” став вже загально визнаним), поняття, системно-структурна будова і міжнауковий статус.

З урахуванням цих критеріїв в історичному розвитку вітчизняної криміналістики найбільш обґрунтовано розглядати такі періоди: 1. *Перший період* - період зародження, накопичення і розвитку криміналістичних знань в межах кримінального права і процесу, що тривав з давніх часів до 1898 р. і проявився спочатку в австро-німецькій літературі. 2. *Другий період* - період формування первісних уявлень про назву, поняття і систему криміналістики як самостійну науку, її місце у системі інших наук, який поділяється на два етапи: 2.1. *Перший етап другого періоду* тривав з 1898 р. по 1935-1936 рр., коли здійснювалося накопичення і розвиток таких уявлень. 2.2. *Другий етап другого періоду* мав місце з 1935-1936 рр. по 70-ті роки минулого століття, коли вказані уявлення проходили випробування у боротьбі з низкою небезпечних тенденцій криміналістики як самостійної науки. 3. *Третій період* - період визначення в основному поняття, системно-структурної будови і міжнаукового статусу криміналістики, який поділяється на три етапи: 3.1. *Перший етап третього періоду* тривав з 70-х до 90-х років минулого століття і характеризувався накопиченням і розвитком основних поглядів на вказані теоретичні категорії криміналістики. 3.2. *Другий етап третього періоду* має місце з 90-х років минулого століття по цей час, коли проходить узгодження в основному поглядів на поняття, системно-структурну будову і міжнауковий статус криміналістики у контексті боротьби з правопорушеннями. 3.3. *Третій етап третього періоду* фактично розпочався з 90-х років минулого століття, але цей етап є перспективним і полягає в узгодженні в основному поглядів на вказані теоретичні категорії криміналістики з точки зору розширення завдань даної

науки до боротьби зі всіма правопорушеннями і до захисту окремих державних інтересів.

Характеризуючи кожний з цих періодів, треба звернути увагу на те, що точну дату початку першого періоду встановити дуже важко і накопичення криміналістичних знань розпочалося здавна, а завершилося у 1898 р., коли побачило світ третє німецьке видання посібника Ганса Гроса “Руководство для судебных следователей как система криминалистики», у назві та у передмові до якого вперше з’явився термін “криміналістика”, обґрунтування поняття, системи і міжнаукового статусу новітньої науки.

Протягом другого періоду розвитку вітчизняної криміналістики здійснювалося формування первісних уявлень про її назву, поняття, систему і місце поміж інших наук. Причому особливістю другого етапу даного періоду було подолання чотирьох основних небезпечних тенденцій розвитку криміналістики: повернення до старого поділу даної науки на загальну та особливу частини, відокремлення від неї тактики і методики, розчленування даної науки на дві самостійні науки (слідчу та експертну) і вихід підручників із чітко невизначеною системно-структурною будовою, що протягом декількох дискусій у 50-60-х роках було подолано.

Третій період розвитку вітчизняної криміналістики характеризувався поетапним розв’язанням проблеми визначення в основному її поняття, системно-структурної будови і міжнаукового статусу. При цьому протягом другого і третього етапу даного періоду проявилися дві такі особливості. З однієї сторони, відродилися старі і з’явилися нові негативні тенденції розвитку вітчизняної криміналістики у частині: а) появи великої кількості варіантів визначення поняття і системно-структурної будови даної науки, у тому числі із старим поділом її на загальну та особливу частину, значним відступом за кількістю і змістом частин від традиційної чотирьохелементної системи; б) запропонування низки інших криміналістик: слідчої, судової, адвокатської, прокурорської, оперативно-розшукової, криміналістики господарської діяльності тощо.

З іншої сторони, з'явилися й достатньо конструктивні варіанти логічно поступового розвитку криміналістики, що створювало основу для: а) узгодження єдиного варіанту визначення в основному її поняття, системно-структурної будови і міжнаукового статусу у контексті боротьби з правопорушеннями і перспективного розширення завдань даної науки до боротьби зі всіма правопорушеннями і захисту окремих державних інтересів; б) подолання вказаних негативних тенденцій. Ці завдання і має вирішити дане дисертаційне дослідження.

У дефініції криміналістики у контексті завдань боротьби з правопорушеннями мають бути відображені такі поняттеутворюючі ознаки: 1. Природа криміналістики – методична (неправова, антиделіктна) юридична наука. 2. Засоби гласного ведення боротьби з правопорушеннями у вигляді технічних засобів і загальних прийомів їх застосування, тактичних прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих, судових, експертних) і гласних позапроцесуальних дії чи їх комбінацій, гласних методик боротьби за кожній із стадій її проведення. 3. Стадії боротьби з правопорушеннями: виявлення, припинення, розкриття і досудове розслідування правопорушень, судовий (слідчий) розгляд кримінальних справ, виконання судових (слідчих) рішень, проведення роботи із особами протягом строку судимості та інших заходів по запобіганню правопорушенням. 4. Закономірності роботи з особистими і речовими джерелами: закономірності виникнення і встановлення особистих і збирання речових джерел, отримання від них інформації, її оцінка і використання. 5. Сутність інформації, з якою працює криміналістика: інформація, що має значення для боротьби з правопорушеннями.

Найбільш обґрунтованою конструкцією визначення в основному поняття криміналістики за даною концепцією доцільно визнати таку: криміналістика є методичною (неправовою, антиделіктною) юридичною наукою, яка на основі пізнання закономірностей роботи з особистими і речовими джерелами інформації, що має значення для боротьби з правопорушеннями, розробляє засоби гласного ведення даної боротьби на кожній із її стадій.

По суті так найбільш обґрунтовано формулювати й стисле визначення поняття криміналістики, яке доцільно розміщувати у навчальному курсі до розгляду основних поняттєутворюючих ознак даної науки, оскільки їх деталізація у дефініції виглядає вже зайвою.

Проте без розгорнутого визначення поняття криміналістики не обійтися, оскільки саме таке визначення є “понятійно-категоріальним еталоном” даної науки, який на відміну від існуючих варіантів, що відображали лише окремі ознаки предмету даної науки, дозволяє чітко представити у сукупності основні ознаки криміналістики: її завдання, предмет, об’єкти і міжнауковий статус. Це у свою чергу дозволяє дану науку чітко відмежувати не тільки від найближчої за завданнями та іншими ознаками – теорії ОРД, а й всіх інших юридичних наук, що пов’язані із боротьбою з правопорушеннями і захистом спеціальних інтересів держави та особи. У цьому і полягає головне теоретико-прикладне значення проведеного у даному розділі дисертації дослідження та його результатів – розробка розгорнутого визначення в основному поняття криміналістики щодо боротьби з правопорушеннями, тобто за першою концепцією, та щодо боротьби зі всіма правопорушеннями і захисту спеціальних інтересів держави та особи, що вже має розглядатися як друга концепція.

З урахуванням цього, розгорнуте визначення в основному поняття криміналістики за першою концепцією пропонується таким чином: криміналістика є методичною (неправовою, антиделіктною) юридичною наукою, яка на основі пізнання закономірностей виникнення і встановлення особистих і збирання речових джерел, отримання від них інформації, що має значення для боротьби з правопорушеннями, її оцінки і використання, розробляє гласні засоби ведення даної боротьби у вигляді технічних засобів і загальних прийомів їх застосування, тактичних прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих, судових, експертних) і гласних позапроцесуальних дій чи їх комбінацій, а також гласних методик із виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування правопорушень, судового (слідчого) розв’язання кримінальних

справ, виконання судових (слідчих) рішень, проведенню роботи із особами протягом дії строку судимості та інших заходів із попередження правопорушень.

Система криміналістики має складатися із чотирьох частин, найменування кожної з яких повинно відповідати концептуальним засадам поняття даної науки і виглядати таким чином: Частина 1. Теоретичні основи. Частина 2. Техніка. Частина 3. Тактика і Частина 4. Методика, коли у використанні самого слова «криміналістики» у даному випадку не є доцільним, оскільки й так зрозуміло, що в навчальному курсі криміналістики мова йде про частини власне криміналістики, а не будь-якої іншої юридичної науки.

Найбільш виваженою, всеохоплюючою і термінологічно структурованою є наступна запропонована Ю. Д. Ткачем класифікація методів криміналістики:

1. Базисний метод дослідження – метод діалектичного матеріалізму.

2. Загально наукові методи дослідження: 2.1. Почуттєво-раціональні методи: 2.1.1. Метод спостереження. 2.1.2. Метод опису. 2.1.3. Метод порівняння. 2.1.4. Метод експерименту. 2.1.5. Метод моделювання. 2.2. Логічні методи: 2.2.1. Метод аналізу. 2.2.2. Метод синтезу. 2.2.3. Метод індукції (від часткового до загального). 2.2.4. Метод дедукції (від загального до часткового). 2.2.5. Метод гіпотези. 2.2.6. Метод аналогії. 2.3. Математичні методи: 2.3.1. Метод вимірювання. 2.3.2. Метод обчислювання. 2.3.3. Метод математичного моделювання. 2.3.4. Геометричні методи.

3. Криміналістичні методи:

3.1. Власне криміналістичні методи.

3.1.1. Базисні власне криміналістичні методи дослідження: 3.1.1.1. Метод ідентифікації. 3.1.1.2. Метод групофікації. 3.1.1.3. Метод діагностичного дослідження. 3.1.1.4. Метод ситуаційного дослідження. 3.1.1.5. Метод класифікаційного дослідження. 3.1.1.6. Метод встановлення загального джерела походження.

3.1.2. Загальні власне криміналістичні методи: 3.1.2.1. Метод версіювання. 3.1.2.2. Метод панування та організації роботи з протидії макроправопорушенням. 3.1.2.3. Метод взаємодії різних суб'єктів у протидії

макроправопорушенням. 3.1.2.4. Метод пошуку і розшуку особистісних і речових джерел та ін.

3.1.3. Часткові власне криміналістичні методи дослідження: 3.1.3.1. Метод кольороподільної фотовідеозйомки. 3.1.3.2. Метод контрастної фотовідеозйомки. 3.1.3.3. Метод фізичного моделювання. 3.1.3.4. Метод дактилоскопії. 3.1.3.5. Метод пороскопії. 3.1.3.6. Метод еджескопії. 3.1.3.7. Метод одорології. 3.1.3.8. Метод габітоскопії. 3.1.3.9. Метод словесного чи суб'єктивного портрету. 3.1.3.10. Метод впізнання. 3.1.3.11. Метод фотовідеопортретної реконструкції обличчя людини за її черепом. 3.1.3.12. Метод де-факто слідчого (судового, експертного) експерименту. 3.1.3.13. Методи де-факто слідчого (судового) обстеження (огляду, особистого дослідження) місця діяння. 3.1.3.14. Методи обшуку різних об'єктів. 3.1.3.15. Метод «психологічної пастки». 3.1.3.16. Метод «хімічної пастки». 3.1.3.17. Одорологічний метод. 3.1.3.18. Антропологічні методи. 3.1.3.19. Антропометричні методи та ін.

3.2. Запозичені спеціальні криміналістичні методи: 3.2.1. Фізичні методи. 3.2.2. Хімічні методи. 3.2.3. Фізико-хімічні методи. 3.2.4. Біологічні методи. 3.2.5. Соціологічні методи. 3.2.6. Психологічні методи. 3.2.7. Кібернетичні методи та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т. В. Криминалистика: учебник / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская; под ред. Р. С. Белкина. Москва: НОРМА–ИНФРА, 2002. 990 с.
2. Аганесян Г. А., Герасимов В. Н., Самыгин Л. Д. Место криминалистики в системе наук. Вестн. Моск. ун–та. Сер.11. *Право*, 1987. № 1. С. 29-38.
3. Агафонов В. В., Филиппов А. Г. Криминалистика: Вопросы и ответы: учеб. Пособие 3–е изд. Москва: Юриспруденция, 2002. 224 с.
10. Астапкин Д. И., Астапкина С. М. Криминалистика: учеб. Пособие. Москва: ИНФРА-М, 2002. 206 с.
5. Баршев Я. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. СПб.: Типогр. II Отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1841. 295 с.
6. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002): монография. Киев: Тип. «Охрана труда», 2002. 268 с.
7. Белкин Р. С., Краснобаев Ю. И. О предмете советской криминалистики. *Правоведение*, 1967. № 4. С. 90-94.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. – Т. 1: Общая теория криминалистики. Москва: Юрист, 1997. 408 с.
9. Белогриц–Котляревский Л. С. Новые направления в уголовном правоведении. *Журнал министерства юстиции*. СПб.: Сенатск. Тип., 1903. № 2. С. 152-178.
10. Біленчук П.Д. Криміналістика: підручник для слухачів вузів, ад`юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтевський, П. Ю. Тимошенко; за ред. П.Д. Біленчука. К.: Атіка, 1998. 416 с.
11. Белозерова И. И. Криминалистика URL: <http://vuzlib.net/beta3/html/1/19877//> (дата звернення: 07.11.2021).

12. Буринский Е. Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. Москва: ЛексЭкс, 2002. 464 с.
13. Васильев А.Н. Введение в курс криминалистики: лекция. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962. 28 с.
14. Вейнгардт А. Уголовная тактика. Руководство к расследованию преступлений. Петроград, 1910. 160 с.
15. Винберг А. И. История советской криминалистики. Москва, 1983. 164 с.
16. Во ВНИИ криминалистики Прокуратуры СССР. Предмет советской криминалистики и ее место в системе юридических наук. *Соц. законность*, 1952. № 3. С. 77-80.
17. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография. СПб: Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. 475 с.
18. Вороновский Н. Д. Уголовная техника. Начальный курс: практ. руководство для работников органов расследования. М.: НКВД РСФСР, 1931. 168 с.
19. В Совете Института криминалистики Прокуратуры СССР. Вопросы системы советской криминалистики и места в ней следственной тактики. *Советская криминалистика на службе следствия*, 1956. Вып. 7. С. 158-159.
20. Выдря М. М., Любарский М. Н. Место криминалистики в системе юридических наук. *Вопросы советской криминалистики*, 1959. С. 34-36.
21. Гаенко В. І., Сафронов С. О. До питання про предмет криміналістики *Вісник Університету внутрішніх справ*, 1999. Вип. 9. С. 181-185.
22. Ган И. И. Понятие, задачи и значение криминалистики. *Судебная газета. Приложение Сборника Решений Уголовного и Гражданского Кассационного Департаментов и Общего Собрания Правительствующего Сената и Вечного Календаря*, 1903. № 15. С. 2-5.
23. Гейндль Р. Уголовная техника. Из мастерской уголовного розыска. Москва: НКВД РСФСР, 1925. 240 с.

24. Гельвиг А. Современная криминалистика. Методы расследования преступлений / А. Гельвиг; пер. с нем. издания 1914 г. Е.Л-ской; под ред. П. Ю. Люблинского. Москва: Изд-во «Право и жизнь», 1925. 100 с.

25. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск: Уральск. ун-т, 1975. 184 с.

26. Гинзбург А. Я. Принципы советской криминалистики: пособие. Караганда: Караганд. ВС МВД СССР, 1974. 140 с.

27. Голунский С. А. Техника и методика расследования преступлений / С. А. Голунский, Г. К. Рогинский; под ред. М.С .Строговича. Москва: Сов законодательство, 1934. 22 с.

28. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: монография. Киев: Вища шк., 1980. 160 с.

29. Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістика: посібник для підготовки до іспитів. Київ: Вид. Паливода А.В., 2003. 146 с.

30. Громов В. И. Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследования преступлений): руководство для органов дознания и народных следователей. Москва, 1925. 146 с.

31. Громов В. И., Лаговиер Н. Искусство расследования преступлений. Москва: Сов. законодательство, 1927. 159 с.

32. Громов В. И., Лаговиер Н. Методика расследования преступлений: руководство для органов милиции и уголовного розыска. Москва: Сов. законодательство, 1929. 164 с.

33. Громов В. И. Техника расследования отдельных видов преступлений. Москва: Сов. законодательство, 1931. 412 с.

34. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции и др. / Г. Гросс; пер. с нем., со 2-го доп. изд. Л. Дудкин, Б. Зиллер. Вып. 3. Смоленск: Типолитография Я. Н. Подземского, 1897. 980 с.

35. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс; ер. в нем., с 4-го доп. изд. Л. Дудкин, Б. Зиллер. СПб: Тип. М.Меркушева, 1908. 1040 с.

36. Домбровский Р. Г. Предмет криминалистики: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Л., 1974. 23 с.
37. Дулов А. В., Нестеренко П. Д. Тактика следственных действий: монография. Мн.: Вышэйшая шк., 1971. 272 с.
38. Закатов А. А. Криминалистическое учение о розыске: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Киев, 1987. 39 с.
39. Зицер Е. У. Возникновение и основные этапы развития буржуазной криминалистики: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 1938. 19 с.
40. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики: монография. Мн.: Амалфея, 2000. 416 с.
41. Зудин В. Ф. Криминалистическая профилактика преступлений. Теория и практика: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. К., 1988. 32 с.
42. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія. Київ: НАВС України, 2003. 359 с.
43. Каминский М. К. Криминалистические основы деятельности по выявлению и раскрытию преступлений: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1989. 32 с.
44. Кириченко А. А., Басай В. Д., Щитников А. М. Основы юридической одорологии (теорология, правовая процедура, методика): монография. Ивано-Франковск, Мн.: Изд-во Плай, ГЭКЦ МВД РБ, 2001. 768 с.
45. Клименко Н. И., Кириченко А. А. Криминалистика как наука и учебная дисциплина: монография. Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994. 200 с.
46. Когутич І. І. Криміналістика: курс лекцій. К.: Атіка, 2008. 888 с.
47. Колмаков В. П. Введение в курс науки советской криминалистики: лекция. Одесса: Изд-во ОГУ, 1973. 52 с.
48. Колоколов Е. Правила и формы о производстве следствий, составленные по своду законов. Второе издание без перемены. Москва: В тип. Александра Семена, 1850. 293 с.

49. Коновалов Е. Ф. Розыскная деятельность следователя. Москва: Юрид. лит., 1973. 140 с.
50. Корноухов В. Е., Богданов В. М., Бордиловский Э. И., Закатов А. А. Курс криминалистики: уч. пособие. Красноярск: Изд-во Красноярск. ун-та, 1995. Ч. 1. 464 с.
51. Краснобаев Ю. И. Совершенствование предварительного следствия и предмет советской криминалистики: учеб. пособие. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1979. 94 с.
52. Криминалистика: учебник для специальных средних учебных заведений / под ред. Р.С. Белкина. Москва: Юрид. лит., 1967. 552 с.
53. Криминалистика: учебник / под ред. Р.С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. Москва: Юрид. лит., 1968. 696 с.
54. Криминалистика: учебник. В 3 т. / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. Т. 1: История, общая и частные теории. Москва: БЕК, 1995. 424 с.
55. Криміналістика: підручник / за ред. П. Д. Біленчука. К.: Атіка, 2001. 544 с.
56. Криминалистика: учебник / под ред. А. Н. Васильева. М.: Изд-во МГУ, 1963. 620 с.
57. Криминалистика: учебник / под ред. А. Н. Васильева. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. 496 с.
58. Криминалистика: Учебник. В 2 ч. / под ред. А. И. Винберга, С. П. Митричева. М.: Госюриздат, 1950. Ч. 1. 304 с.
59. Криминалистика: учебник / под ред. А. И. Винберга. М.: Гос-юриздат, 1959. 312 с.
60. Криминалистика: учебник / под ред. А. Ф. Вольнского. М.: Закон и право, 2000. 615 с.
61. Криминалистика: учебник для слушателей правовых вузов / под ред. А. Я. Вышинского. М.: ОГИЗ, 1935. Кн. 1: Техника и тактика расследования преступлений. 252 с.

62. Криминалистика: учебник для слушателей правовых вузов / под ред. А. Я. Вышинского. М.: Сов. законодательство, 1936. Кн. 2. Методика расследования отдельных видов преступлений. 126 с.

63. Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. М.: Высш. шк., 1994. 528 с.

64. Криминалистика: учебник / под ред. С. А. Голунского. М.: Госюриздат, 1959. 512 с.

65. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики: учебник / под ред. В. Д. Грабовского, А. Ф. Лубина. Ниж. Новгород: Нижегород. ВШ МВД России, 1995. 400 с.

66. Криминалистика: учеб. пособие / под ред. А. В. Дулова. Мн.: Экоперспектива, 1998. 415 с.

67. Криминалистика: учеб. пособие / под ред. Е. И. Зуева. М.: Академия МВД СССР, 1988. 150 с.

68. Криминалистика социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. М.: Юрид. лит., 1986. 512 с.

69. Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Крылова. Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. 590 с.

70. Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М.: Юрид. лит., 1988. 672 с.

71. Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М.: Юрид. лит., 1993. 592 с.

72. Криминалистика: учебник / под ред. Д. И. Сулейманова. Баку: «Ишыг», 2000. 680 с.

73. Криминалистика: учеб. пособие в схемах / под ред. А. Г. Филиппова. М.: Новый Юрист, 1998. 240 с.

74. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. 464 с.

75. Криминалистика: учебник. 2–е изд. / под ред. Н. П. Яблокова. М.: Юрист, 2002. 718 с.
76. Кузьмічев В. С. Криміналістика (схеми і таблиці): навч. посібник / за ред. В. Г. Горчаренка, Є. М. Моїсеєва. К.: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
77. Курс лекцій з криміналістики / за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 350 с.
78. Крылов И. Ф. Что такое криминалистика? В мире криминалистики: монография. Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. С. 5-22.
79. Лаврухин С. В. Система криминалистики. *Государство и право*, 1999. № 8. С. 31-36.
80. Ланцедова Ю. А. Новая доктрина понятия криминалистики и ординистики. *Блог экспертов*. URL: <http://blog-experts.com/category/новости/doktriny/> (дата звернення: 07.11.2021).
81. Ланцедова Ю. А. Новая доктрина содержания и системы базисного специального учебного курса криминалистики и ординистики. *Блог экспертов*. URL: <http://blog-experts.com/category/новости/doktriny/> (дата звернення: 07.11.2021).
82. Лисиченко В. К. К вопросу о предмете и содержании советской криминалистики. *Вторая расш. научн. конф. судебных медиков и криминалистов*. К.: Киевск. отд. укр. НОСМиК, 1958. С. 92-96.
83. Лист Франц. Новые направления в уголовном правоведении. *Журнал министерства юстиции*, 1903. № 2. С. 152-178.
84. Лозинг Э. Понятие, задачи и значение криминалистики. *Судебная газета. Приложение Сборника Решений Уголовного и Гражданского Кассационного Департаментов и Общего Собрания Правительствующего Сената и Вечного Календаря*, 1903. №15. С. 4.
85. Ломбразо Ц. Новейшие успехи науки о преступнике. Петроград, 1892. 164 с.

86. Люблинский А. Что такое криминалистика? *Журнал министерства юстиции*, 1900. № 9. С. 114-124.

87. Макалинский П. В. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах. Часть II.: Книга вторая. Книга третья. СПб.: Тип. Г.Ф.Мюллер, 1871. 474 с.

88. Макаренко Є. І. Вступ у криміналістику: навч. посібник. Дніпропетровськ: АМС України, 2000. 194 с.

89. Маннс Г. Ю. Криминалистика как прикладная дисциплина и предмет преподавания. *Труды профессоров и преподавателей Иркутского университета*. Иркутск: ИГУ, 1921. Вып. 2. С. 145-149.

90. Маркус В. О. Криміналістика: навч. посібник. К.: Кондор, 2007. 558 с.

91. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе юридических наук и ее межнаучные связи: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1980. 22 с.

92. Медведев Н. Н. О предмете советской криминалистики и ее месте в системе научного знания. *Проблемы борьбы с преступностью*, 1970. Вып. 1. С. 171-189.

93. Митричев С. П. Основные теоретические вопросы советской криминалистики: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. М.: ВИЮН, 1955. 32 с.

94. Назанский В. Краткое руководство к познанию правил для производства следственных действий и военно-судебных дел на существующих узаконениях основанное. СПб.: В тип. Императорской Российской Академии, 1832. Ч. 1. 103 с.

95. Натансон В. М. Основы техники расследования преступлений в конспективном изложении. Вып. 1. Харьков, 1925. 86 с.

96. Обзор выступлений участников конференции. Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. Ма-тер. научн. конф. (Свердловск, сентябрь 1970 г.). Свердловск: СЮИ, 1972. С. 175-187.

97. Образцов В. А. Криминалистика: курс лекций. М.: АРПО РФ, 1996. 448 с.

98. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г.: Теоретическое и практическое руководство / сост. А. Квачевский. Часть первая: Об уголовном преследовании и об иске о вознаграждении за вред и убытки от преступления. СПб.: В тип. Ф. С. Сущинского, 1866. 352 с.

99. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г.: Теоретическое и практическое руководство / сост. А. Квачевский. Часть вторая: О дознании и розыске. СПб.: В тип. Ф. С. Сущинского, 1867. 371 с.

100. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г.: Теоретическое и практическое руководство / сост. А. Квачевский. Ч. III: О предварительном следствии. – Выпуск первый. СПб.: В тип. Ф. С. Сущинского, 1866. 636 с.

101. Орлов Н. Опыт краткого руководства для проведения следствий с показанием приличных узаконений. М.: Унив. тип., 1833. 86 с.

102. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики. М.: Юрид. лит, 1980. 220 с.

103. Пионтковский А. А. К вопросу о теоретических основах советской криминалистики. *Советская криминалистика на службе следствия*, 1955. С. 3-14.

104. Протасевич А. А., Степаненко Д. А., Шиканов В. И. Моделирование и реконструкция расследуемого события. Иркутск: Ирк. ун–т, 1997. 146 с.

105. Поль К. Д. Естественно–научная криминалистика (Опыт применения научно–технических средств при расследовании отдельных видов преступлений) / К. Д. Поль; пер. с нем. изд. 1981 г.; под ред. В. Я. Колдина. М.: Юрид. лит., 1985. 304 с.

106. Попов В. И. Советская криминалистика и ее роль в претворении ленинского принципа неотвратимости наказания за совершенное преступление.

Некоторые вопросы борьбы с преступностью. Сб. науч. тр. Алма-Ата: Изд-во Казахстан, 1970. С. 57-64.

107. Попов В. И. Некоторые вопросы развития советской криминалистики. Ученые записки Казах. ун-та. Алма-Ата: Изд-во Казах. Ун-та, 1970. Т. 9. С. 232-234.

108. Порубов Н. И., Закатов А. А. Семинары по криминалистике: учеб.-метод. Мн.: Высшая шк., 1984. 192 с.

109. Проблемы криминалистики / Тезисы докл. научн. конф. (Харьков, май, 1969). Координационное бюро по вопросам криминалистики. М.: ХЮИ, 1969. 124 с.

110. Ратинов А. Р. Психологические основы расследования преступлений: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1966. 41 с.

111. Рейс Р. А. Научная техника расследования преступлений: курс лекций. СПб: Сенатская типография, 1912. 178 с.

112. Робоча навчальна програма (базова) з курсу «Криміналістика» для денної форми навчання / А. Ф. Волобуєв, В. І. Гаєнко, М. Г. Щербаковський. Харків: НУВС, 2003. 52 с.

113. Роганов С. А. Криминалистика: пособие для подготовки к экзаменам. СПб.: Питер, 2003. 400 с.

114. Россинская Е. Р. Криминалистика: курс лекций. М.: НОРМА, 2003. 432 с.

115. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов: учеб.-практ. пособие. Харьков: Рубикон, 1997. 432 с.

116. Седова Т. А. Теория и практика доказывания при идентификации объектов на основе структуры и состава: Ратинов А. Р. Психологические основы расследования преступлений: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Л., 1987. 44 с.

117. Селиванов Н. А. К вопросу о понятии и системе криминалистики. *Вопросы борьбы с преступностью*, 1977. Вып. 26. С. 100-109.

118. Селиванов Н. А., Танасевич В. Г., Эйсман А. А., Якубович Н. А. Советская криминалистика. Теоретические проблемы: монография. М.: Юрид. лит., 1978. 192 с.
119. Советская криминалистика: учеб. пособие. В 2 ч. / под ред. С. П. Митричева, Н. В. Терзиева. М.: ВЮЗИ, 1958. Ч. 1. 428 с.
120. Советская криминалистика: учеб. пособие. В 2 ч. / под ред. С. П. Митричева, Н. В. Терзиева. М.: ВЮЗИ, 1962. Ч. 1. 422 с.
121. Советская криминалистика: учеб. пособие. В 2 ч. / под ред. С. П. Митричева, Н. В. Терзиева. М.: ВЮЗИ, 1962. Ч. 2. 422 с.
122. Советский уголовный процесс: учебник / под ред. С. Д. Карева. М.: Юрид. лит., 1975. 367 с.
123. Спасович В. Д. О теории судебно–уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством: лекции, прочитанные в 1860 г. М. : ЛестЭст, 2001. 112 с.
124. Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального образования / под ред. М. В. Салтевского. К.: КВШ МВД СССР, 1987. 345 с.
125. Старнавский А. С. Настольная книга для судебных следователей, состоящих при судах прежнего устройства, чиновников особых поручений и других следователей местностей, где действуют старые суды (с узаконениями 1833 г.). Сувалки: Тип. губерн. правления, 1893. 334 с.
126. Строгович М. С. Учебник уголовного процесса. М.: ОГИЗ, 1946. 426 с.
127. Тарасов–Радионов П. И. Советская криминалистика (предмет и метод). *Соц. законность*, 1951. № 7. С. 6-15.
128. Тезисы докладов на научной конференции по работам, выполненным в 1955 г. Харьковский юридический институт. Харьков: ХЮИ, 1956. 128 с.
129. Терзиев Н. В. К вопросу о системе советской криминалистики. *Правоведение*. М., 1961. № 1. С. 153-155.

130. Тихиня В. Г. Теоретические проблемы применения данных криминалистики в гражданском судопроизводстве: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Л.: ЛГУ, 1984. 32 с.

131. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография. Одесса: Юрид. літ., 2002. 360 с.

132. Ткач Ю. Д. Поняття і системно-структурна будова криміналістики: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Одеськ. юрид. ін-т Університету вн. справ України. Одеса, 2004. 556 с.

133. Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус): монографія / за наук. ред. О. А. Кириченка. Одеса: Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. 176 с.

134. Торвальд Ю. Сто лет криминалистике / Ю. Торвальд; пер. с нем. М.: Прогресс, 1974. 440 с.

135. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники: Научно-практические приемы расследования преступлений: практическое руководство для судебных деятелей. Петроград: Издание юрид. книжн. склада, «Право», 1915. 334 с.

136. Українська радянська енциклопедія. К.: Гол. Ред. Укр. радянськ. Енцикл., 1989. Т. 5. 560 с.

137. Федоров Ю. Д. Из истории развития криминалистики в СССР. *Тр. Ташкентской ВШ МВД*, 1973. Вып. 5. С. 24-26.

138. Фридерикс Ф., Якимов И. Криминалистика. М.: НКВД РСФСР, 1925. 424 с.

139. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. посібник. К.: Центр учб. літ., 2009. 472 с.

140. Шавер М. Б. Предмет и метод советской криминалистики. *Соц. законность*. М., 1938. № 6. С. 56-82.

141. Шавер М. Б. Предмет и метод советской криминалистики и применение ее к расследованию отдельных видов преступлений: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. М., 1939. 18 с.

142. Шепитько В. Ю. Криминалистика: курс лекций. К.: ООО «Одиссей», 2011. 368 с.

143. Шляхов А. Р. Предмет, метод и система советской криминалистической экспертизы: учеб.–метод. пособие. М.: ВКУЮ МЮ РСФСР, 1960. 20 с.

144. Штосс К. Что такое криминалистика? *Журнал министерства юстиции*, 1900. № 9. С. 122-123.

145. Штибер В. Практический учебник для криминальной милиции. Берлин, 1860. 223 с.

146. Шурухнов Н. Г. Криминалистика: учебник. М.: Юрист, 2003. 639 с.

147. Юридичні терміни. Тлумачний словник /за ред. В. Г. Гончаренка. К.: Либідь, 2003. 320 с.

148. Яблоков Н. П. Криминалистика в вопросах и ответах: учеб. пособие. М.: Юрист, 2003. 224 с.

149. Ягенманн Л. Руководство по судебному расследовани. Франкфурт-на-Майне, 1838. Т. 1. 772 с.

150. Ягенманн Л. Руководство по судебному расследованию. Франкфурт-на-Майне, 1841. Т. 2. 994 с.

151. Якимов И. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений. М.: Издание ЗАГОТХОЗа МР, 1924. 404 с.